

A detailed black and white illustration. At the top right, a tree branch with several dark, round fruits hangs down. A hand is visible, holding two of these fruits. The drawing uses fine lines and cross-hatching for shading and texture.

HUMANITAS
TOAMNA 2023
NOUTĂȚI • AVANPREMIERE
SELECȚIE DIN CATALOGUL
DE NON-FICȚIUNE
ȘI FICȚIUNE

ISTORIE • ESEU
MEMORII-JURNALE
BELETRISTICĂ
FILOZOFIE • ȘTIINȚE

H HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta: Angela Rotaru
Colaje: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Iuliana Constantinescu
Prelucrare digitală: Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2023

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

CUPRINS

Cuvântul editorului 7

CENTENAR MONICA LOVINESCU

Cristina Cioabă

MONICA LOVINESCU:

O VIAȚĂ, O VOCE, UN DESTIN

ALBUM CENTENAR 8

SCRIITORI ROMÂNI CONTEMPORANI

Ana Blandiana

MAI-MULT-CA-TRECUTUL:

JURNAL: 31 AUGUST 1988–12 DECEMBRIE 1989 18

Gabriel Liiceanu, Horia-Roman Patapievici

CINCI DIALOGURI DIN ÎNAPOI LA ARGUMENT 28

Andrei Pleșu

CĂLĂTORIE ÎN LUMEA FORMELOR 34

Cătălin Pavel

ADEVĂRUL DESPRE VACANȚE:

PROZĂ SCURTĂ 42

Ion Monoran

DRAGĂ POEZIE 46

821.135.1 – SCRIIITORI ROMÂNI CONTEMPORANI –

Un bilanț 48

Iulian Popa

ÎNTRE VII 50

Andrei Mocuța

TRANSFER 52

Dan Perșu

ICAR 89 54

ISTORIA RELIGIEI, ISTORIA CULTURII

Harold O.J. Brown
IMAGINEA LUI ISUS CRISTOS ÎN OGLINDA EREZIILOR
ȘI ÎN CEA A ORTODOXIEI CREȘTINE 56

Stephen Greenblatt
ADAM ȘI EVA: MĂRIRE ȘI DECĂDERE 62

James F. McGrath
CEA ÎNVĂȚAT ISUS DE LA FEMEI 70

CULTURĂ CLASICĂ

Michel de Montaigne
ESEURI 76

BIBLIOTECA HISPANICĂ A INSTITUTULUI CERVANTES 84

Gheorghe Guțu
DICȚIONAR LATIN-ROMÂN 87

ISTORIE

Dan Alexe
„DE-A DACII ȘI ROMANII“:
INTRODUCERE ÎN ADEVĂRATA ISTORIE
A LIMBII ȘI ETNOGENEZEI ROMÂNILOR 88

Radu Oltean
DIN VREMURILE LUI TUDOR VLADIMIRESCU 92

Marc David Baer
OTOMANII: HANI, CEZARI ȘI CALIFI 106

Michał Wasiucionek
OTOMANII ȘI EUROPA DE EST:
HOTARE ȘI PATRONAJ POLITIC
LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE 114

Remus Tănăsă
MAZZINI ȘI ROMÂNII: „APOSTOLUL NAȚIUNII“
ȘI RISORGIMENTO-UL EUROPEAN 118

Isaiah Berlin
MINTEA SOVIETICĂ: CULTURA RUSĂ SUB COMUNISM 120

Alin Rus
JOCURI RITUALE DIN MOLDOVA:
SATUL ROMÂNESC ÎN MREJELE GLOBALIZĂRII 128

Cristian Mungiu
TANIA IONAȘCU, BUNICA MEA:
O BIOGRAFIE BASARABEANĂ 132

Ciprian Mihali
DICȚIONAR ILUSTRAT DE EDUCAȚIE SOCIALĂ 144
Ilustrații de Dan Perjovschi

ESEU

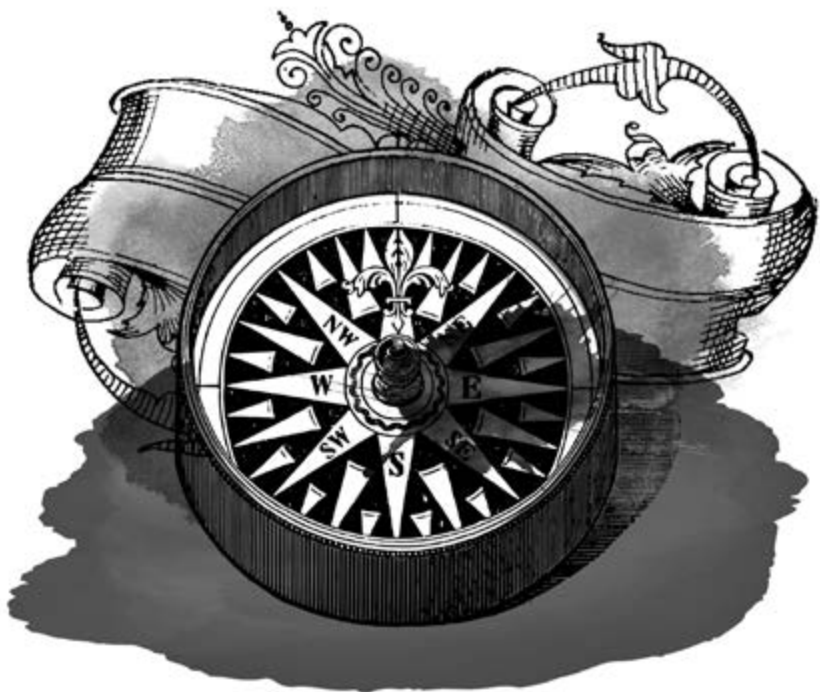
- Alessandro Baricco
THE GAME: JOCUL CIVILIZAȚIEI DIGITALE 148
- Daniel C. Dennett
RUPEREA VRĂJII: RELIGIA CA FENOMEN NATURAL 158
- Roger Scruton
SUFLETUL LUMII 168
- Frédéric Lenoir
JUNG: O CĂLĂTORIE SPRE SINE 170

ȘTIINȚĂ

- Lee McIntyre
CUM SĂ DISCUȚI CU UN NEGAȚIONIST AL ȘTIINȚEI 176
- Meghan O’Gieblyn
DUMNEZEU, OM, ANIMAL, MAȘINĂ:
TEHNOLOGIE, METAFORĂ ȘI CĂUTAREA SENSULUI 186
- Philipp Dettmer
IMUNITATEA: O CĂLĂTORIE ÎN PROFUNZIMEA SISTEMULUI
CARE NE ȚINE ÎN VIAȚĂ 192
- Brian Cox, Jeff Forshaw
DE CE $E = mc^2$?
(ȘI DE CE NE-AR PĂSA DE ASTA?) 194
- Chris Miller
RĂZBOIUL CIPURILOR: CONFRUNTAREA
PENTRU CEA MAI CRITICĂ TEHNOLOGIE DIN LUME 196

EXTRA

- David Neacșu
CARTEA ÎNĂLȚIMILOR:
POVEȘTEA UNEI VIETI DE EXPLORATOR 206
- Vlad Macri
ALFABETUL BUCATELOR: POVEȘTIRI CU MIEZ GUSTOS
CUPRINZÂND REȚETE ROMÂNEȘTI REINVENTATE
SAU DE LA STRĂINI ÎMPRUMUTATE 216

Toamna 2023 stă sub semnul centenarului Monicăi Lovinescu: cele mai importante cărți reeditate într-o serie aniversară, o biografie somptuos ilustrată cu fotografii-document, monumentul care de mult se cuvenea ridicat, Gala „Monica Lovinescu“, la Ateneul Român (19 noiembrie), și Premiul „Monica Lovinescu“ pentru non-ficțiune.

Jurnalul-surpriză al Anei Blandiana, din cel mai greu an al dictaturii comuniste.

Dialogurile Gabriel Liiceanu – Horia-Roman Patapievici și completarea seriei dedicate criticii de artă a lui Andrei Pleșu.

Tulburătoarea carte a lui Cristian Mungiu, care recupează amintirile și memoria celor care au trăit refugiul din Basarabia.

Seria de scriitori români contemporani după șase ani, 42 de titluri și cu noi apariții.

Cărți fundamentale de istorie, istoria religiei, istoria culturii – și provocări noi: o altă perspectivă asupra genezei poporului român și a limbii române, de Dan Alexe.

Încheierea proiectului Montaigne: traducerea Eseurilor, de Vlad Russo.

Seria de știință, cu explorări ale actualității și ale viitorului: negaționismul științei, războiul cipurilor, imunitatea.

Cele peste 60 de noutăți care vor apărea în această toamnă la Humanitas vă așteaptă să le descoperiți.

Când răsfoim un album cu fotografii, fiecare dintre ele ne spune o poveste de viață prinsă în instantaneul unei clipe. Dar o poveste fatal individuală. Însă atunci când viața cuiva se suprapune până la disoluție cu istoria mare, un astfel de document personal se transformă într-o mărturie esențială pentru întreaga comunitate. El devine memorie colectivă. Monica Lovinescu a fost neîndoiește cea mai zelosă slujitoare din templul memoriei noastre recente. Acest album dedicat centenarului ei (1923–2023) nu este doar o operă de restituire muzeală a trecutului, ci mai ales o reconfigurare a prezentului în care viitorul se poate instala cu mai mult temei.

Și, pentru ca viitorul să aibă parte de adevăratul trecut, în seria evenimentelor dedicate centenarului, chiar pe 19 noiembrie, va fi dezvelit în Cotroceni grupul statuar Monica Lovinescu–Virgil Ierunca, realizat de sculptorul Virgil Scripcariu. Monumentul este un dar pe care Fundația Humanitas Aqua Forte, cu sprijinul companiei Dedeman, îl face Bucureștiului și României. Un dar care are valoarea unui act de recuperare a dreptei memorii, cea care îi ține minte pe cei care merită ținute minte.

Cristina Cioabă

MONICA LOVINESCU

O VIAȚĂ, O VOCE, UN DESTIN

ALBUM CENTENAR

„SĂ I SE ÎNCHIDĂ GURA!”

Pe 19 noiembrie 1977, Monica Lovinescu împlinea 54 de ani. Aceasta este aniversarea maturității sale depline, când din martor se transformă în victimă.

Tot anul 1977 se ocupase de apărarea lui Paul Goma. De la cronici, interviuri, manifestații până la apeluri și strângeri de semnături, în dedicarea ei, entuziasmul și speranța se îmbinau cu îngrijorarea pentru soarta acestui om care devenise o adevărată întru chipare a curajului și demnității. Știa că trebuia pusă presiune pe autoritățile de la București pentru a-l salva. Și în fiecare zi era ceva de făcut în acest sens.

De altfel, era limpede că efectul emisiunilor de la Europa Liberă era supradimensionat de puterea de la București. Ceaușescu ajunsese să creadă că acest post de radio avea o influență directă asupra decidenților politici din marile capitale europene. Iar Monica Lovinescu știa foarte bine să folosească acest atu:

Monica Lovinescu la ieșirea din spital, cinci zile după atentatul din 18 noiembrie 1977.

Mai ales trebuia profitat de concepția greșită și primară a lui Ceaușescu, care confunda Europa Liberă cu marile foruri de decizie occidentale ce-ar vrea să-i forțeze mâna. S-ar fi zis că el pune un semn de egalitate între comentariile noastre radiofonice și atitudinea față de România adoptată de Departamentul de stat, de Foreign Office sau de Quai d'Orsay.^{AV}*

Faptul că devenise un pol de putere o transformă inevitabil și într-un inamic care trebuie lichidat. Însă cum nu sosise încă vremea atentatelor, ea nu putea bănuși că, în vremea aceasta, la București, Ceaușescu, ajuns la exasperare, îi pune la cale eliminarea din viața publică. Ordinul propriu-zis l-a transmis consilierului său aflat la conducerea Departamentului de Informații Externe (DIE) din acea vreme, Ion Mihai Pacepa, în timpul unei scurte plimbări pe alea presărată cu trandafiri din grădina vilei prezidențiale, situată în Bulevardul Primăverii. Abia în 1985, rezumate de Pacepa, emigrat în SUA, într-un interviu dat ziarului *Le Matin de Paris*, vorbele lui Ceaușescu, mustind de ură și frustrare, vor ajunge până la Monica Lovinescu:

Să i se închidă gura. Nu trebuie ucisă. N-avem nevoie de anchete americane și franceze ce ne-ar pune în situații dificile. S-o facem zob. Să-i spargem dinții, falca, brațele. Să nu mai poată niciodată vorbi sau scrie. Să devină un exemplu de neuitat pentru ceilalți. Să fie bătută la ea acasă pentru ca să învețe și ea, și alții că nu există nici un adăpost sigur pentru calomniatorii dictaturii proletarietului. Nici chiar în propria lor casă.^{AV}

Știind că atentatul va provoca un scandal internațional, Securitatea nu s-a implicat direct, ci a recurs, ca și în alte dați, la interpuși, folosindu-se de teroriști palestinieni recrutați sub numele de cod *Annette*.

* AV, abreviere pentru Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, ediția a III-a, Humanitas, București, 2023.

Așadar, în după-amiaza zilei de 18 noiembrie 1977, „în minuscula grădină din fața casei, care nu era niciodată închisă cu cheia“, o așteptau doi palestinieni, anume veniți din Beirut. Monica Lovinescu se întorcea acasă traversând liniștita și cocheta stradă François Pinton cu gândul la ultimele detalii organizatorice ale zilei ce urma. După eforturile îndârjite, sosirea lui Goma la Paris, chiar de ziua ei de naștere, era încununarea unui an fast. De aceea nici nu bagă de seamă că în grădina din fața casei cu nr. 8 este așteptată. Acasă nu era nimeni, Virgil Ierunca se afla la celălalt capăt al Parisului, unde avea o întâlnire la care, evident, nu a sosit nimeni. Îi iese în întâmpinare unul dintre cei doi bărbați, ținând în mână un plic. O gafă lingvistică a străinului avea s-o salveze. Acesta i se adresează folosind un apelativ cu totul nepotrivit în Franța, „Madame Monica“, cerându-i să fie primit în casă. Simțind că ceva e în neregulă și că insistența lui de a fi primit era suspectă, Monica Lovinescu îl refuză. În acel moment, de după un copac își face apariția și cel de-al doilea bărbat:

În Franța, „Madame“ cu prenumele nu se întrebuințează decât pentru ghicitoare, patroane de bordel sau portărese. În planul atentatului, Securitatea din București introdusese pentru uzul palestinian și câteva din locuțiunile locale. Gafa lor a fost salvatoare. M-a trezit. Am revenit pe pământ, mi-am dat seama într-o secundă că ceva nu este în ordinea cea bună a lucrurilor și, când agresorul mi-a cerut să-l primesc în casă, am refuzat, ceea ce presupun că m-a salvat deoarece înăuntru, în liniște și nevăzuți de nimeni, ar fi avut tot timpul să pună în aplicare pe oasele și craniul meu planul lui Ceaușescu. Când am refuzat să-l las pe tuciuriul meu vizitator să intre în casă, a apărut brusc al doilea; stătuse ghemuit, ascuns după un copac din colțul grădiniței. Și s-au pus amândoi pe lucru.^{AV}

Loviturile aplicate profesionist, nu cu pumnul, ci cu un obiect metalic, o vor face să leșine, însă nu înainte de a țipa. A doua șansă a acelei zile a fost prezența în zonă a unui lucrător de la poștă. Auzind strigătele, el i-a sărit imediat în ajutor, și agresorii au fost nevoiți să fugă, lăsându-și victima într-o baltă de sânge. La spital va ajunge în comă. A doua zi, când își revine, este vizitată chiar de Paul Goma, care sosea direct de la aeroport. Acum înțelege despre ce fel de „semn“ îi vorbise înainte de plecare generalul Pleșiță.

După cinci zile de la atentat, Monica Lovinescu va ieși din spital pe propria răspundere, riscând, așa cum a avertizat-o medicul, o congestie cerebrală, pentru a participa la conferința de presă a lui Goma, organizată la Fnac Montparnasse. Știa foarte

La doar câteva zile după atentat, prezentă la conferința de presă a lui Paul Goma, proaspăt sosit din România.

...la conferința de presă, cu probele atentatului înscrise pe față: cearcăne violete și nas tumefiat.^{AV}

bine că, pentru a preveni „recidivele” și mai ales pentru a le arăta că, departe de a o fi speriat, atentatul o îndârjea și mai tare, trebuia să-și continue lupta. În plus dobândise acum statura victimei direct implicate:

Numai reacțiile din presa franceză îmi puteau evita recidiva. Era important să se știe imediat la București că incidentul nu face

decât să-mi sporească agresivitatea. Ar fi fost contraindicat să-mi ofer o vacanță forțată, microfonul rămânea singura mea apărare, o metodă de supraviețuire.^{AV}

Acesta este primul atentat asupra unui exilat la Paris, după asasinarea la München a lui Cornel Chiriac, celebrul cronicar muzical de la Europa Liberă, despre care s-a speculat că ar fi fost eliminat de Securitate. În deceniul următor însă va urma „un șir de atentate” comandate de Securitate. Paul Goma va primi bombe prin poștă, Nicolae Penescu și Șerban Orescu, redactori la Europa Liberă, colete cu cărți care conțineau explozibil. Pe urmele scriitorului Virgil Tănase este trimis un ucigaș plătit, agentul dublu Haiduc, care se va preda autorităților franceze. La fel va proceda un alt trimis din țară cu sarcina de a-l elimina pe Virgil Ierunca.

Fără îndoială, cel mai important episod din tot acest șir este atentatul din 21 februarie 1981 la studiourile Europei Libere din München, executat de teroristul internațional Carlos Șacalul și acoliții săi, la ordinul lui Ceaușescu. Tot din acest plan de „neutralizare a unor angajați” – cum se exprima Securitatea – face parte și tentativa din același an, din seara zilei de 27 iulie, de asasinare a lui Emil Georgescu, redactor la Radio Europa Liberă. La toate acestea se adaugă moartea a trei directori succesivi ai aceluiași post de radio (Noël Bernard, Mihai Cismărescu și Vlad Georgescu), pricinuită de cancer cu evoluție galopantă. S-a vorbit mult despre iradierea lor, fără să se fi ajuns însă la un verdict clar.

VOCEA CARE DESCHIDE INIMI Înainte de plecarea în România, pe 16 aprilie 1990, Monica Lovinescu reflecta la sensul acestei reveniri. Gândul că va ajunge „într-un București fără mama“ îi deschide vechile răni, nicipând vindecate. De aceea va pleca cu gândul că doar „se duce“ la București, căci „de întors“ nu mai are spre cine.

Am trecut prin viață așteptând acest moment. Acum că bate la ușă, mă întreb dacă am avut dreptate, dacă o astfel de punere în paranteze a unei existențe a avut vreun rost. Tocmai acum, când „rostul“ pare clar celorlalți. De vină, în primul rând, eu. Care nu sunt în stare – și nu voi fi niciodată – să fac față arestării și morții mamei în închisoare.^{JE}*

În privința justeții „rostului“ pe care îl dăduse existenței sale, această primă vizită va fi o confirmare deplină. Din primul moment, chiar de la aeroport, e întâmpinată de un val de recunoștință emoționată. Paradigmatic în acest sens va fi episodul de pe aeroportul Otopeni, când funcționara de la pașapoarte, recunoscându-i vocea, care devine din acest moment asemenea unui „Sésame“, îi va aduce cel mai sincer, autentic și prețios omagiu, o confirmare deplină a împlinirii unui destin:

Pentru oricine, felul în care am fost primiți nu numai de intelectuali, dar și de „omul de pe stradă“ ar fi însemnat o confirmare că tot ce-am făcut n-a fost în zadar. Îmi place să cred că vanitatea e absentă dintr-o astfel de confirmare. Că n-a existat decât emoția. Din prima clipă.

Așteptam la ghișeu unde se plătesc vizele la Otopeni. În rând: Marie-France, eu, V. Două fetișcane la două ghișee. Schimbând câteva cuvinte cu Marie-France, am văzut pe una dintre cele două fete ciulind urechile. Când mi-a venit rândul și i-am depus pașaportul pe tabletă, a început să... plângă. I-a comunicat și kolegei ei cine sunt, a ieșit din baraca ei și ne-am îmbrățișat. Când s-a întors în fața pașaportului lui V., n-a mai avut putere decât să scâncească: – Și domnul Ierunca!

De-a lungul celor două săptămâni, scena s-a tot repetat, cu lacrimi sau fără, dar cu aceleași exclamații: „Ce-ați însemnat pentru noi!“ [...] Vocea devenise un „Sésame“.^{JE}

Prima impresie pe care i-o face Bucureștiul, trecând cu mașina prin fața Universității și a blocului Wilson în care locuise cândva,

* JE, abreviere pentru Monica Lovinescu, *Jurnal esențial, 1981–2002*, ediția a III-a, ed. de Cristina Cioabă, prefață de Ioana Pârvulescu, Humanitas, București, 2023.

La Otopeni cu Octavian Paler, 16 aprilie 1990, la prima vizită în România.

este de „lumea a patra“. Peste tot „murdărie, decrepitudine“, clădirile lăsate albe, occidentale, erau acum cenușii, „ca într-un film prost colorat“. Doar în Cișmigiu regăsește atmosfera de altădată, recuperată proustian la vederea scaunelor verzi ale copilăriei:

Și deodată am dat spre un șir de scaune verzi. Exact aceleași din copilărie. Madlena proustiană. Năpădită de prezența copilăriei. Într-o bruscă amalgamare de planuri, am declarat că Bucureștiul e cel mai frumos oraș din lume, că nu se poate trăi aiurea.^{JE}

Cel mai dramatic moment este cu siguranță acela al descinderii în bulevardul Elisabeta. Merge cu gândul să-l găsească pe unul dintre locatari, despre care știa că mai păstrase câteva lucruri ce-i aparținuseră mamei. Constatând că nu mai locuia acolo, Monica Lovinescu decide să urce la primul etaj și să sune la ușa propriei case. În jurnal descrie relativ rece acest moment care trebuie să fi fost tulburător. Imaginea scării în spirală, pe care coborâse în timpul bombardamentelor sprijinită de brațul protector al mamei, a fost de-ajuns pentru a o proiecta dureros în trecutul ce nu mai putea fi nicicum recuperat. La ușa îi răspunde o rudă din provincie a actualului locatar, procurorul comunist Ioan Nistor. Auzindu-i numele, femeia se sperie și începe să se scuze. Pătrunzând în casă va descoperi „miracolul negativ“:

În apartamentul mobilat acum în stil mic-burghez – plastic și năperoane, perdele cu floricele –, miracolul negativ: nici o carte. Nici măcar un dicționar sau o carte de bucate. Nimic. Nici o carte în casa lui Lovinescu unde totul era bibliotecă. Plecăm repede. Ce speram.^{JE}

Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, Otopeni, 1990.

Într-adevăr, nici o carte în casa lui E. Lovinescu, în schimb, pe un birou trona colecția ziarului *Azi*, oficiosul puterii, ceea ce spunea totul despre proprietarul apartamentului.

Între ea și umbrele trecutului se vor interpune însă cei prezenți. Una dintre cele mai plăcute întâlniri, „o adevărată revelație“, este cea de la Grupul pentru Dialog Social, unde sunt primiți „cu flori și cu căldură“, înconjurați de prieteni adevărați. Aici simte că se discută despre adevăratele probleme ale societății.

Un alt prilej de entuziasm a fost întâlnirea cu studenții în Aula Magna a Facultății de Drept. Întrebările tinerilor o provoacă în asemenea măsură încât, în loc de o oră și jumătate cât era programată întâlnirea, va sta trei. Octavian Paler, care era de față, îi mărturisește că „a fost mai inspirată ca oricând“. La fel de inspirat este și Virgil Ierunca – după zile pline de interviuri și întrevederi, nu mai putea vorbi aproape deloc.

V. răgușește complet. Dar nu-și pierde umorul. „Monica vorbește mereu – pretinde el –, și eu răgușesc.“ Bineînțeles, fals. Niciodată nu l-am auzit vorbind atât de mult, rareori, mai profund.^{JE}

Vor descinde acum și la proaspăt înființata Editură Humanitas pentru a semna contractele de publicare a propriilor cărți, *Fenomenul Pitești* și *Unde scurte I*. Pătrunzând în citadela ideologiei comuniste de la Casa Scânteii, stând față în față cu unul dintre foștii cenזורi, redactor pe vremuri al operelor lui Ceaușescu, devenit acum redactor al cărților lor, trăiesc pesemne sentimentul unei strănii răzbunări a prezentului.

Deloc plăcută este însă întâlnirea cu scriitorii. Asistând la prima ședință liberă a Uniunii după 43 de ani, Monica Lovinescu este uimită să vadă că nu se discută decât „probleme sindicale“

O reîntâlnire emoționantă: cu Barbu Brezianu.

anoste (legea dreptului de autor, timbrul de carte, achiziția caselor de creație). Cum își dedicase o parte din viață susținerii scriitorilor, e firesc ca asistând la aceste dezbateri să fie nu doar plictisită, dar, mai ales, profund dezamăgită. De altminteri, Uniunea Scriitorilor va fi una dintre instituțiile care se vor reforma cel mai puțin în acești ani.

În mod evident cea mai puternică experiență socială a acestei vizite este întâlnirea cu manifestații din Piața Universității. De la Universitate la Intercontinental fusese declarată „zona liberă de neocomunism“. Revolta străzii, adunând zilnic, vreme de câteva luni, peste 10.000 de protestatari, păstra încă viu spiritul Revoluției, în încercarea disperată de a împinge țara către o democrație reală:

Dacă sunt fericită de ceva, e de felul în care calendarul a făcut să coincidă întoarcerea noastră la București cu manifestația nonstop din Piața Universității, un mai '68 de-a-ndoaselea (în mai '68, tinerii parizieni făceau saltul în utopie, în aprilie-mai '90, tinerii bucureșteni făceau saltul din utopie). Erau mai ales tineri (nu numai) toți cei care și-au făcut din injuria lui Iliescu – „golani“ – titlul de glorie și de umor.^{JE}

Alături de o bună parte dintre intelectuali, semnează o declarație de solidaritate cu manifestații din Piața Universității. De la Paris, Eugen Ionescu trimite și el o telegramă de adeziune, semnând „un golan de la Academia Franceză“. Foarte dezamăgitoare este lipsa lui Mircea Dinescu de pe lista semnatarilor. Și nu doar că nu semnează, dar propune chiar soluții de „eliberare“ a pieței:

Riscă să devină un fel de Păunescu, mai palid doar în măsura în care și momentul istoric e mai îngăduitor cu oamenii. Dar marea despărțire de el s-a produs când l-am văzut în ședință la Parlament,

spunând să nu se trimită poliția cu scuturi împotriva manifestanților, ci doar niște tulumbe cu apă, și să fie lăsați așa, „în sucul lor“, „să se bronzeze“.^{JE}

Până la finalul lunii, când se vor întoarce la Paris, vor avea un program amețitor. Ca de fiecare dată când sosesc în țară, locuiesc în apartamentul lui Gabriel Liiceanu din strada intrarea Lucaci nr. 3, printre „pomi și cocoși“, „într-un fel de acasă al neîntreruptei întâlniri“. Aici vor fi vizitați de câțiva tineri „optzeciști de la *Contrapunct*, primiți într-o seară pe la 11 până pe la vreo 3 în zori“, dar și de prieteni mai vechi. La rândul lor vor merge în vizite, la poetul Geo Dumitrescu, prietenul din tinerețe al lui Virgil Ierunca, la Barbu Brezianu, unde printre alții Monica își va întâlni un văr. Ea va vizita Asociația Deținuților Politici pentru a lăsa un dosar cu datele Ecaterinei Bălăcioiu și va merge de două ori cu flori la crematoriu, unde se afla urna funerară a tatălui, dar de fiecare dată găsește închis. Timpul e prea scurt pentru a epuiza lista tuturor celor pe care ar fi vrut să-i întâlnească, de aceea vor hotărî să revină în septembrie. Nu aveau cum să știe ce turnură tragică aveau să ia evenimentele din țară după alegerile din 20 mai. Deocamdată trăiesc în vertijul acestui entuziasm al regăsirii.

Când am început să citesc aceste caiete... am descoperit – cu spaimă și bucurie, aș îndrăzni să spun – nu atât un portret al meu aleatoriu și chiar neadevărat, în măsura în care este desfigurat de boală, spaime, nevroze, ci un portret al epocii, aproape uitată, infinit mai absurdă și mai plină de semnificații decât o țineam minte, degradantă, ridicolă, chinuitoare, fascinantă. Nu portretele de scriitori, prieteni sau neprieteni, desenate subiectiv, corect sau nedrept, exaltat sau critic, dau rost și importanță paginilor, ci portretul epocii care i-a marcat și adesea i-a malformat. Acest portret al unei epoci în mare măsură revoluate, dar vie încă prin reziduurile toxice depuse în noi, de care nu suntem conștienți și pe care nu le recunoaștem, acest portret asemănător unui spectru care ne exorcizează doar în măsura în care ne bântuie, este important. Pentru acest portret am hotărât să public jurnalul, deși el nu-mi face bine, cred, nici ca om, nici ca scriitor. După 30 de ani în care totul s-a schimbat [...], cantitatea de absurditate și de umilință cuprinsă în aceste pagini nu mai aparține vieții; fără să fie în stare să aparțină istoriei, este un *no man's land* nerevendicat de memorie, o diateză neacceptată de gramatica eternității: mai-mult-ca-trecutul. —Ana Blandiana

Ana Blandiana

MAI-MULT- CA-TRECUTUL

JURNAL

31 AUGUST 1988–12 DECEMBRIE 1989

VII 26 NOIEMBRIE [1988]

Zi tulbure, foarte rece, cu cerul de lână și trotuarele de sticlă. Am umblat mai bine de o oră după pâine, negăsind nici la magazinul nostru, nici la cel de pe strada Virgiliu și reușind să iau ultimele chifle de graham de la cel de-al treilea magazin. De la o brutărie la alta merg punând cu spaimă și atenție fiecare pas, întretându-mă cu alți oameni, la fel de înfofoliți și de atenți la picioare ca și mine. Am pentru o clipă viziunea cum trebuie să arate, văzute din afară, de sus, aceste străzi sticloase cu oameni alunecând pe ele încet, cu mișcări concentrate asupra lor însele. Un tablou de Delvaux sau Magritte, descărcat de ideea de joc și muiat în cea de spaimă, de incomunicabilitate, de supraviețuire obsedantă, sordidă. De altfel, nu e nevoie să ajung la fiecare din magazine, pe drum vin oameni din sens contrar cărora le spun și care îmi spun că nu este pâine. La lăptăria de lângă pâinea de unde am

reușit să cumpăr chiflele (și de unde am plecat vinovată față de cei rămași la coadă în urma mea, căroro le mai rămăseseră doar două navețe de covrigi uscați) nu se găsea absolut nimic. M-am jenat să mai intru să întreb dacă a fost ceva mai de dimineață. Pe drum întâlneam oameni care se târau încet pe gheață, bucurându-se la vederea chiflilor mele și pe care trebuia să-i dezamăgesc și să-i sperii spunându-le că mai sunt doar câțiva covrigi. Încereau să se grăbească, dar după o primă mișcare imprudentă reveneau la precauție, iar această ciocnire între spaima de a nu rămâne fără pâine și spaima de a nu cădea (rupându-și vreun os și condamnându-se astfel la mizeria spitalizării sau chiar a morții prin nemișcare și frig) dădea târârii lor un accent patetic, neînchipuit de umilitor, pentru care mă simțeam, în mod ridicol, vinovată. Aproape de casă întâlnesc o vecină care îmi povestește că ieri a mai murit un om pe strada noastră, mai precis la colțul cu Berzei, în fața croitoriei. Era un trecător, „un adevărat domn, după figură și îmbrăcăminte“, de vreo 60 de ani care, cardiac probabil, a căzut pur și simplu. „Zăcea într-o parte, cu cele două sticle de lapte pe care tocmai le cumpărase sparte alături și cu un pachet de unt strâns în pumnul drept“ – îmi povestește. Și adaugă, pentru a da mai multă veridicitate situației, probabil: „Nici nu știam că ieri s-a dat unt“.

Când m-am trezit, voisem să mă așez direct la scris, dar mi-am adus aminte că e sâmbătă și că, deci, trebuie cumpărată pâine pe următoarele două zile (ba chiar trei, pentru că luna nu se mai găsește niciodată). Acum, la întoarcere, era deja ora 11 și trebuia să fac curățenie în bucătărie, să pun ceva de mâncare pentru prânz (focul arde atât de încet, încât mâncarea, care, în mod normal, îmi lua puțin timp și o expediam într-o jumătate de oră, acum îmi mănâncă ore întregi), să spăl rufele care stau muiate de două zile. Ajung la masa de scris aproape de 1, obosită, într-o adevărată criză depresivă, exasperată de timpul pierdut cu supraviețuirea. [...]

Seara ne-am dus în obișnuita vizită (care acum se produce într-un ritm fixat de noi la 2-3 săptămâni) unde atmosfera a fost mai destinsă decât în ultimul timp. Am văzut trei episoade dintr-un film de scheciuri cu Shirley MacLaine, de Vittorio De Sica, și un film de suspans de Roman Polanski (*Frantic*) și am avut o discuție interesantă cu Cristian Popișteanu. Cred că a început prin recomandarea lui cam bruscă, ceea ce m-a făcut să o rețin cu o anumită atenție, de a scrie, de a nu lăsa timpul să treacă și apoi revenirea asupra aceluiași cuvinte, dar în formă interogativă: „Scrii? Nu-i așa că scrii?“ Cred că ceva mi-a sunat nenatural, poate insistența, și am preferat să dirijez eu discuția.

— Domnule Popișteanu, ești nu numai un om infinit mai informat decât mine – i-am spus –, dar și mult mai în măsură să

interpretezi datele și semnele pe care le deții. Spune-mi, interdicția care mă lovește are o durată fixată, știe cineva cât va fi de lungă, a hotărât cineva când se va sfârși sau dacă se va sfârși? Mi-ar fi mai ușor, cred, am adăugat, să știi că e vorba de o pedeapsă pe un an, doi, cinci, zece, decât să fiu supusă unei represiuni imprevizibile și capricioase asemenea fenomenelor meteorologice...

— Tu trebuie să înțelegi că trăiești în inima unei lupte care se desfășoară între tine și Securitate, mi-a spus el luându-mă de mână și așezându-se alături de mine pe canapea.

M-am mirat sincer (nu-mi spusese nimeni ceva atât de simplu și de clar) și nu mi-am ascuns mirarea.

— Ei te consideră dușman și așteaptă să faci o greșală.

— Ce greșală aș putea face eu? Eu nu pot face nici bine, nici rău, întreaga inițiativă le aparține. Ei fac rău și ei au declanșat din prostie întreaga istorie.

— Greșelile pe care le-ai putea face ar fi să încerci să mergi la o ambasadă, să iei legătura cu corespondenții străini. Și adaugă fără pauză: Ceea ce îi enervează este faptul că se vorbește atât de des de tine la Europa Liberă și la alte posturi străine.

— Dar era fatal să se vorbească, i-am spus. Din clipa în care, fiind abonați la *România literară*, au văzut că nu mai am rubrică, era fatal să folosească și să comenteze acest incident. De altfel, o fac cu întârziere și mereu neinformați la timp: după trei luni de la interdicția mea totală, ei încă nu vorbesc decât despre interzicerea rubricii din *România literară*, ceea ce e de natură să mă supere pe mine mai tare chiar decât Securitatea.

— Aș vrea să înțelegi, mi-a spus el, că în aceste trei luni eu am fost oprit pe coridoarele pe care circul (locuțiune misterioasă care părea să însemne Comitetul Central, revista *Magazin istoric*, pe care o conduce, având redacția în clădirea anexă a C.C.-ului), am fost oprit de sute de oameni, inteligenți și responsabili, care mi-au spus – știind că te cunosc – revolta lor în fața greșelii prostești care se face cu tine.

— Îmi face plăcere ceea ce-mi spui, i-am răspuns, deși nu era adevărat. Ceea ce-mi spunea mă lăsa complet indiferentă, pentru că oamenii, inteligenți și responsabili, erau inteligenți și responsabili numai pe culoarele unde nu există microfoane. Dar spune-mi, am întrebat – amuzată de întrebare, totuși curioasă de răspuns –, în Securitate nu există și oameni inteligenți? Nu-mi vine să cred că sunt numai proști...

— Există, a răspuns el șovăitor (și m-am gândit la ceea ce de fapt nu uitasem nici o clipă, că se spune că el însuși este unul dintre aceia), dar nu sunt majoritatea... Și apoi există diferite diviziuni, fracțiuni... Părea că l-a obosit discuția.

— Nu mi-ai răspuns la întrebarea inițială, i-am amintit ridicându-mă.

— N-am uitat, mă urmă el. Răspunsul e negativ. Nu există nici un termen. Termenul nu e secret, ci necunoscut, nefixat. Depinde de nenumărate imponderabile...

— Poate după Plenara ideologică se va ști mai mult, am sondat oarecum la întâmplare.

— Nu, n-are nici o legătură cu Plenara, a replicat el hotărât, ceea ce m-a făcut să înțeleg că continua să știe și să înțeleagă mult mai multe decât știam și înțelegeam eu despre soarta mea.

A fost o discuție clară, oarecum bărbătească, și aș fi putut conchide că mi-a făcut plăcere, ca o încercare sportivă de forțe, ca o partidă de șah, dacă la câțva timp după încheierea ei nu s-ar fi mutat lângă mine Adina, soția sau iubita lui Cristian, care m-a abordat aproape cu aceleași cuvinte (fuseseră instruiți deodată sau numai se înțeleseseră între ei?): „Scrii? Nu-i așa că scrii? Treci acum prin atâtea suferințe, ți se întâmplă atâtea lucruri, nu se poate să nu le scrii, să nu le notezi să rămână...”

Deodată, m-am speriat. Fiind mult mai puțin inteligentă decât el, ea lăsa să se vadă deodată urzeala, sensul abordării. Le e frică deci nu numai de ceea ce public, ci și de ceea ce scriu, de ceea ce aș putea scrie. Închisă în camera mea, pot să fiu deci la fel de periculoasă ca și ieșind în piață, dacă nu le risipesc această bănuială, dacă nu intru în universalul joc de-a face pe prostul pe care îl joacă întreg poporul român. Nu numai că cine știe cât timp de acum înainte nu voi mai putea publica ceea ce scriu, dar va trebui – pentru ca actul de a scrie și paginile scrise să nu fie amenințate – să le țin secrete, să nu le mărturisesc, să le ascund.

Din păcate nu sunt în stare să scriu, îi spun, sunt prea deprimată, am fost mult timp bolnavă, stau mereu suspendată, singura mea preocupare este să-mi țin nervii... etc.

Pare puțin contrariată, confuză, ca în fața unui insucces pe care nu-l prevăzuse. N-aș fi cinstită dacă n-aș recunoaște că există nenumărate situații din care auto-estomparea preconizată de Romi (și de care eu am atâtea oroare) să fie singura soluție de ieșire. [...]

VIII 21-22 DECEMBRIE Așa cum plănuiserăm, am plecat două zile cu Nicu Veza în satul lui de lângă Mediaș, Blăjel, unde el urma să își viziteze numeroasa familie și să își ia partea lui dintr-un porc crescut în cooperare, iar noi, să ieșim puțin din claustrare într-un mediu neutru și care să nu ne mai pună obișnuitele probleme pe care orice ieșire din casă le declanșează. Ideea lui Nicu de a ne lua în satul lui ne-a încântat, de altfel, și pentru că ne oferea posibilitatea de a verifica în cadru ardelenesc tot ceea ce știam despre satul

contemporan din Comana. Am plecat cu un tren de dimineață spre Sibiu, unde ne-au așteptat la gară cu o mașină câțiva foști colegi și subalterni ai lui Nicu. De aici a început o amuzantă situație care avea să dureze pe parcursul călătoriei aproape până la sfârșitul ei și să se încheie într-un fel impresionant. Nicu ne spusese încă din tren că el nu a spus nimănui cu cine va veni și că deci ne va prezenta, pentru a simplifica lucrurile, dna și dl ing. Rusan. Noi am acceptat, încântați de situația inedită și care avea să ne scoată din tipicul discuțiilor obișnuite, dar nu fără a-l judeca în sinea noastră pentru adoptarea acestei soluții neangajante. Întâlnirea cu colegii lui sibiieni s-a desfășurat deci pe scenariul stabilit de el, am făcut cunoștință spunându-ne numele din buletin, iar atunci când unul dintre ei a spus ceva despre o emisiune de radio ascultată m-am făcut că nu aud, neînțelegând prea bine dacă m-a recunoscut și ceea ce spune este un omagiu, sau o formă de a-și verifica bănuiala că eu sunt eu, sau pur și simplu este vorba despre altceva cu care nu am nici o legătură. [...] Când am ajuns la Blăjel era întuneric, deși nu se făcuse încă ora 5, și până seara târziu a urmat o suită de chipuri și de încăperi izvorâte parcă din mișcarea unui caleidoscop: frați și nepoți de-ai lui Nicu pe care îi vizitam sau care ne vizitau. Am trecut astfel fără a reuși să identificăm prea exact figurile și gradele de rudenie prin vreo patru case, dintre care în prima am mâncat (extraordinar de bine, cu acel gust al mâncărilor pe care îl știu din copilărie și care nu există decât în Ardeal) și în ultima am rămas să dormim. Erau, toate, case de oameni deosebit de înstăriți, case noi sau transformate pentru a deveni moderne, cu baie și cu telefon, cu ceramică și faianță, case de țărani gospodari, care au devenit de fapt aproape orașeni și prin modul de viață, și prin faptul că lucrează la oraș, fără a înceta să fie țărani, adică să cultive pământul din jurul casei și să facă totul singuri (de la sudură la tâmplărie și de la instalații electrice la instalații sanitare). Toți lucrează la Mediaș, unii la marele combinat de mezelărie și produse de carne, alții la marea uzină de produse lactate. Până la Mediaș sunt mai puțin de zece kilometri și autobuzele (mergând din oră în oră) fac mai puțin de cincisprezece minute. Și, bineînțeles, toți fură: cei de la lactate aduc smântână, unt, brânzeturi fine; cei de la mezeluri aduc salamuri cu nume uitat, pateuri, carne crudă. Tehnica furtului este înfășurarea în jurul mijlocului a mărfurilor care urmează să fie scoase din fabrică și care, în felul acesta, reușesc să treacă de ochiul și mâinile (mituite cu același fel de produse) ale controlului de la ieșirea din schimb. Ca și la Comana însă, a fura nu este o rușine, ci o mândrie aproape și o dovadă de ingeniozitate, în orice caz, nici unul dintre acești oameni care ne-au pus cu mândrie pe masă produse, care nu se mai găsesc în comerț de cel puțin zece

ani, nu avea aerul delincvent sau jenat, ci, dimpotrivă, sigur de sine, de conduita și de dreptatea sa. Și vorbind cu ei era greu să mai încerci să aplici definițiile noțiunilor morale rigide într-un univers atât de viu și de curgător. Cu toții ne-au povestit că întreaga producție a uzinelor lor se exportă în U.R.S.S. (!), și încă (untul, de exemplu) în calupuri imense, neambalat și fără marcarea provenienței, în așa fel încât, la rândul lor, rușii pot exporta în Apus, să zicem (acel Apus care, de un timp, refuză alimentele românești pentru a nu le lua de la gura românilor), sub etichete rusești. În aceste condiții ar fi nu numai imoral, ci de-a dreptul absurd să ceri oamenilor care produc aceste alimente (dar nu au nici o posibilitate legală de a și le procura) să nu se atingă de ele. Și iată cum, deodată, morala se răstoarnă. Furând, foștii țărani – cărora li s-a luat atât de demult pământul, încât au și uitat că l-au avut –, actuali muncitori producători de bunuri în exclusivitate pentru export, abia dacă reușesc să umanizeze și să redreseze balanța dezechilibrată a moralei oficiale; furând, ei fac un fel de dreptate sui generis. De aici și lipsa rușinii și sentimentul de mândrie pentru ingeniozitatea metodelor și pentru cantitățile furate. Haiducii n-au apărut din sentimente mult deosebite. Faptul că, odată porniți pe acest făgaș, nu se mulțumesc cu puținul și nici măcar cu suficientul este o altă problemă, care decurge direct din aceasta și din lipsa de măsură a sufletului omenesc.

Am aflat sau am dedus toate astea stând de vorbă cu niște nepoți ai lui Nicu (care aici este numit Băciucu, titlatură plină de respect și care desemnează pe cel mai important membru al familiei, devenit domn), o familie fără copii, având o casă dotată cu toate aparatele necesare confortului (de la boilerul electric la radiocasetofonul japonez) și cu toate podoabele kitsch (de la florile de plastic la cergile cu fir de aur). Lucrau amândoi la Mediaș, el la lactate, ea la fabrica de obiecte emailate (de care era plină casa). Aveau mașină, baie (cu bideu pe care îl folosesc, ne-au spus cu mândrie), vie, grădină de zarzavat, oi, porc și era evident că vor continua să aibă din ce în ce mai multe lucruri, și din ce în ce mai necesare. I-am întrebat dacă există în sat și oameni săraci și mi-au răspuns că numai cei care sunt atât de proști încât, deși au la îndemână toate posibilitățile de a se îmbogăți, refuză sau nu sunt în stare s-o facă. Mi-am adus aminte că un alt blăjenițean (un om inteligent și amuzant, cel ce urma să-i taie porcul lui Nicu și care părea nu numai în stare să înțeleagă orice, dar și priceput la orice, un adevăran țaran deștept și întreprinzător) ne spusese, cu puțin timp înainte, că, în fiecare dimineață când se trezește, el se întrebă oare ce ar putea câștiga astăzi în afară de salariu. Cu această frază în gând am și adormit, impresionată de puterea ei de a rezuma nu numai un cod de

morală, ci și un tratat de înțelepciune. Mă gândeam la deosebiră dintre noi, la faptul că probabil niciodată în viață nu m-am gândit să câștig ceva. Nu cred că exagerez.

Într-adevăr, nu m-am gândit niciodată să câștig ceva material, bani sau premii, și, chiar dacă mi s-a întâmplat să fiu jignită de faptul că le câștiga altcineva (premiile) sau un alt scriitor era plătit mai bine decât mine (am descoperit de curând o notiță din care reieșea că pentru *Proiecte de trecut* Bălăiță mi-a plătit numai 2.000 lei pe coală, când maximul – pe care îl acorda, de altfel, fără probleme unor scriitori de mâna a zecea – era de 3.500), asta ținea de amorul-propriu mult mai mult (sau chiar exclusiv) decât de câștigul propriu-zis, dovadă că, atunci când s-a întâmplat să câștig (Premiul Herder, de exemplu), nu m-am bucurat cu adevărat și, cu atât mai puțin, nu m-am bucurat de nici unul dintre premiile pe care le-am luat și pentru care n-am făcut niciodată nimic (în afara scrisului) pentru a le lua. (Abia când am descoperit ce sfori se trag, ce sistem complicat de pârghii se pune în mișcare pentru obținerea Premiului Herder, câte eforturi a făcut Maria Banuș, de exemplu, pentru a-l obține, am început să mă mir cu adevărat de obținerea lui și să o consider un fapt ieșit din comun și într-o oarecare măsură un miracol.) Văd că mă pierd în cuvinte, fără a explica prea bine șocul pe care mi l-a produs fraza eliptică a acelui țaran ardelean și senzația – umilitoare într-o câtva, dar nu lipsită de un fel de orgoliu masochist – că este exact opusul meu, al nostru, al celor care, dacă ne gândim în fiecare dimineață la ceva, este la cum să facem să pierdem pentru ca să nu fim socotiți solidari cu toată murdăria din jur. [...]

XVII 15 SEPTEMBRIE [1989] Posturile de radio transmit că Mircea Iorgulescu a cerut la Paris azil politic. Știrea ne uimește (era ultimul om pe care mi l-aș fi închipuit plecând), ne marchează și mă deprimă. Încerc să înțeleg de ce a făcut-o, vreau să spun: ce l-a putut determina să-și așeze hotărârea în îngrozitoarea balanță a motivelor pro și contra plecării, pe care le cunoaștem cu toții, pentru a face să se aplece cumpăna într-o parte? Îl socoteam un om făcut mai mult sau mai puțin din aceeași plămadă cu mine, mișcat de aceleași resorturi. Faptul că a reacționat într-un atât de important punct al existenței altfel decât mă așteptam, altfel decât aș fi făcut-o eu, mă pune pe gânduri și mă face să mă întreb dacă nu greșesc.

Ani de zile, foarte mulți ani de zile, i-am condamnat și i-am disprețuit pe cei care au plecat, socotindu-i lași și dezertori din suferința comună. A venit apoi un timp (ultimii ani) în care nu mi-am mai permis să-i judec. Totul devenise atât de greu de suportat, încât într-adevăr nimeni nu ar avea dreptul să hotărască pentru

celălalt ce trebuie sau nu să facă, hotărârea plecării presupunând și ea un eroism, de altfel, dar cine știe dacă egal în intensitate cu cel al rămânerii. Credeam în continuare că superioritatea morală este de partea celor ce rămân să lupte și să trăiască aici, unde rămâne poporul lor (există clipe în care vorbele mari nu pot fi evitate), dar nu pretindeam să fie toți de părerea mea, acceptam că pentru alții plecarea poate să fie și ea o soluție. Odată cu plecarea lui Mircea Iorgulescu, pentru prima dată mi-am pus întrebarea dacă nu cumva greșesc, dacă nu cumva bunii nu sunt cei care rămân, ci aceia care pleacă. Nu îndrăznesc să răspund acestei întrebări, în orice caz sunt departe de lipsa de ezitare cu care aș fi răspuns pe vremuri, și mai ales mă îngrozesc gândindu-mă cum ne apar nouă scriitorii celui de-al Treilea Reich, împărțiți în colaboraționiști și emigranți. E posibil, oare, să vină o vreme în care adevărata și singura demnitate să fie socotită cea a fugii? E posibil să se schimbe perspectiva într-atât încât Gusti sau Mircea Dinescu sau eu, care am rămas și am scris și am reușit chiar să publicăm acasă cărți, care probabil vor rămâne, să fim socotiți mai puțin cinstiți sau curați decât Ilie Constantin sau Nina Cassian, decât Norman Manea sau Bujor Nedelcovici? Probabil că nu, în afara Germaniei fasciste mai există precedentul Uniunii Sovietice, în care au rămas și au scris și au luptat și au murit atâția și atâția mari poeți. Destinul Ahmatovei mi se potrivește, evident, mai bine decât cel al lui Thomas Mann sau al Marinei Țvetaeva, chiar dacă – sau tocmai pentru că – se cuprinde în el și o doză de masochism. Oricum n-aș fi în stare niciodată să spun, așa cum a făcut Thomas Mann, „acolo unde sunt eu, acolo e Germania“, pentru simplul motiv că mi s-ar părea că i-am părăsit pe cei care n-ar fi putut, asemenea mie, să plece și care – tocmai de asta – formau Germania într-adevăr. Nu pot să plec tocmai pentru că simt că sunt – într-o măsură mai mare decât alții – România, iar România are un anumit loc și un anumit contur pe hartă, un loc în care sunt acasă și nu sunt singură. De aceea plecarea lui Mircea, mai mult decât a altora, m-a făcut să mă simt trădată și părăsită până la a mă clătina și a mă îndoi de propria mea opțiune, de altfel nefacultativă. Nu plec pur și simplu pentru că nu pot trăi în alt loc, așa cum nu-mi place să dorm (și dorm rău sau deloc) în paturi străine, nu plec pentru că știu că, dacă aș pleca, aș claca în scurt timp, aș muri pur și simplu. Și mi-e cu atât mai greu să suport cu cât nu-l condemn, și mi-e milă de suferința și de singurătatea lui. Așa cum lui îi e milă, probabil, de suferința și singurătatea noastră.

1 OCTOMBRIE [...] În sfârșit, l-a prins din nou, iar eu am reușit să prind în brațe motanul (care ținea în dinți șoarecele) și să-i scot pe amândoi afară. Apoi am astupat cu așchii de lemn și cioburi de

sticlă gaura prelungă, deschisă probabil de micul cutremur de pământ de acum vreo săptămână sau două, de-a lungul peretelui.

Romi s-a întors cu trenul de 9 seara, deprimat de ședință și ud de ploaie. În timp ce mâncam îmi povestea ședința, cu discursuri pline de „atașament“ (și argumentele culte sofisticate care să-l justifice), cu Ion Horea citând părerile entuziaste ale tatălui său, țăran ardelean, despre N.C. și asigurându-l pe activistul venit de la primărie că *România literară* este o organizație de nădejde a partidului, și apoi alegerea lui cu o mare majoritate ca secretar, deși votul a fost secret și nemăsluit (oricum, cei propuși erau oameni siguri cu toții). Totuși, ce i-a putut face pe toți acei oameni de cultură de la *Contemporanul* și *România literară* (unite acum și ca organizații, după ce sunt unite prin conducătorul comun!), care știu fiecare cu exactitate cum stau lucrurile, să voteze un om care mințise cu nerușinare cu câteva minute în urmă? Cât de profund duplicitari, cinici și oboșiți pot să fie pentru a nu se opune nici măcar la adăpostul votului secret cuiva care i-a desconsiderat mințind în fața lor și bazându-se pe frica lor, dovedind că a fost sigur că nici unul dintre ei nu va avea curajul să îi spună „mințit!“? Dacă i-aș întreba, mi-ar răspunde că oricum nu are importanță, ce importanță are că e unul sau altul, că dacă l-ar fi tăiat toți ar fi ieșit scandal și până la urmă ar fi fost pus unul și mai rău decât el etc. Dar adevărul (deși o parte de adevăr se află și în toate aceste răspunsuri fără speranță, date de niște oameni care se recunosc moralmente morți) este că, deși sunt profund nemulțumiți de tot ce se întâmplă și de felul cum se întâmplă, toți acești oameni sunt implicați la rândul lor în mersul absurd al lucrurilor, prin simplul fapt că de zeci de ani iau de la aceste redacții niște salarii pentru care nu fac aproape nimic, sunt plătiți ca să nu facă, să nu se opună, să lase totul în paragină și degradare. Cei mai bătrâni știu că de o viață iau un salariu bun pentru care se duc o dată sau de două ori pe săptămână la redacție și citesc un articol pe care de obicei îl scriu alții, colaboratorii, cei care nu iau salariu și sunt plătiți doar cu bucata (20 de ani am scris săptămânal mai întâi la *Contemporanul*, apoi la *România literară* rubrica pentru care creștea tirajul revistei și pentru care eram plătită cam cu jumătate din salariul unui redactor, care, dacă scria, era plătit și el peste salariu, exact ca și mine); cei tineri știu că l-au prins pe Dumnezeu de-un picior rămânând, după terminarea facultății, în București (chiar dacă numai ca corectori, pentru că posturile de redactori au fost ocupate de generația anterioară), în timp ce colegii lor au plecat profesori la țară (Cărtărescu face și acum naveta). O asemenea situație se plătește și poate explica multe, chiar și un vot necinstit, de care oricum nu atârână nimic în afara propriei conștiințe.

Volumul are la bază cinci dintre dialogurile cu Horia-Roman Patapievici, autor și moderator al emisiunii TV *Înapoi la argument*. Transcrise și revăzute în vederea publicării, discuțiile acestea vor da cititorilor prilejul de a afla, așa cum am aflat și noi doi stând de vorbă, lucruri esențiale despre viața lor, despre prietenie, despre iubire, despre respect și liberă slujire, despre minciună și ură, despre gândirea însăși, despre spiritele mari ale lumii, despre ființele alese ale culturii noastre neonorate îndeajuns, despre cei care ne-au făcut oameni sau despre evitarea *in extremis* a marilor naufragii culturale. — Gabriel Liiceanu

Gabriel Liiceanu
Horia-Roman Patapievici

CINCI DIALOGURI DIN ÎNAPOI LA ARGUMENT

HORIA-ROMAN PATAPIEVICI: Ideologia e cea care a despovertat moralul, conștiința, de făptuirea răului. Iar ideologia se pretinde „teorie științifică“, de fapt para-științifică, „gnostică“, cum i-a spus Besançon, este o teorie care îți dă soluția brutală și care justifică brutalitatea din perspectiva legilor istoriei. De ce comuniștii sunt justificați să omoare burghezia? Răspuns: pentru că asta e sensul istoriei.

GABRIEL LIICEANU: Spre deosebire de personajul biblic, comuniștii sunt Caini la puterea „n“ cu justificarea ideologică a crimei în buzunar.

H.-R.P.: Și cu justificarea științei și a istoriei în buzunar.

G.L.: Comuniștii „au umblat“ de fapt la istorie, au făcut din crima asimptotică, din exterminarea unui număr indefinit de oameni (căci „dușmanii“, Horia, știm bine – o spune tot

Besançon – nu se termină niciodată), „etapa istorică“ *obligatorie* (!! – dar cum poate fi „o etapă“ ceva care nu se termină?) pentru atingerea fericirii. Cuvântul „lichidarea“ burgheziei în gura lui Marx (*Auflösungsprozess*) o fi putut părea inițial o metaforă desprinsă dintr-o retorică de pamflet („Să tremure burghezia...!“). Însă prin Lenin, cu perpetrarea indefinită a crimei, cuvântul „lichidare“ va deveni o constantă a istoriei speciei umane. În toate vorbele necugetate, faptele stau la pândă și iată că, și în acest caz extrem și aparent imposibil, s-au găsit ființe – pentru care nu avem nume (sunt oameni? nu sunt oameni?) – „să le pună în practică“. Da, asta e povestea cu ura în linii mari.

Îți mai spun ceva, iartă-mă că mă lungesc: îți spuneam că am scris cele trei cărți fie provocat de actualitatea temei (provocat de ceva anume din lumea în care trăiesc), fie dintr-un imperativ al ființei mele. Or cred că tema urii este cea mai actuală din societatea română. Am încercat să explic de ce e moștenită (după 1990 am tras-o după noi), de ce are o istorie, de ce am căzut, după '90, pe un teren otrăvit, de ce continuă să fie cultivată. Îți mai aduci poate aminte că în 1990 *România Mare* a publicat o listă cu „10 intelectuali care merită împușcați“ pe un stadion ca să avem liniște în țară... (Mi se făcuse onoarea să fiu pus pe ea.) Nu se cerea judecarea celor care ne aduseseră în halul în care eram. Dimpotrivă, se cerea împușcarea celor ce cereau judecarea lor.

H.-R.P.: Gabriel, cartea ta *Despre ură* pleacă, ce-i drept, de la Cain și Abel și asta, pentru mine, este foarte important, pentru că instituie tema urii și a crimei printr-un model teologic, iar asta arată cât de profund este faptul de a ucide, tocmai pentru că el angajează profundul omului în raport cu semenul său și, totodată, ceva la fel de profund în raport cu Creatorul lui.

Însă ultimul capitol se cheamă „Intelectualii și ura în România după 1948 și până astăzi“ și îl explici tocmai prin bizara noastră istorie, prin felul bizar în care ne comportăm unii cu ceilalți. E ceva mereu neașezat în noi și care, odată așezat, ar face ca ura să se dizolve. Nu știu cum se face că nu putem construi. „Capitalul de ură“, așa l-ai numit, pare inepuizabil.

G.L.: În 1990 era imperios necesară lichidarea *premiselor* urii. Or asta e drama. Într-un fel, paginile finale ale cărții analizează felul în care societatea comunistă, organizată pe ură, ne-a îmbolnăvit și ne-a amprentat istoria. Am rămas să trăim în sosul urii și după ce comunismul s-a prăbușit în Estul Europei. Cel mai

nociv produs exportat de sovietici după Al Doilea Război Mondial în țările din Est a fost ura ca „ură de clasă“. Ura de clasă a intrat în România la pachet cu comunismul și a devenit o boală cronică.

H.-R.P.: Au introdus-o, au întreținut-o și au creat consecințe în care oamenii au intrat ca robiți. Au devenit sclavi ai patimii urii.

Așa cum ai construit-o, cu acest fundal teologic al interpretării relației Cain–Abel–Dumnezeu și chipul sădit de Dumnezeu la crearea omului, a fiecărui om în parte, așa construită tema este de fapt problema centrală a contemporaneității noastre. Altfel formulat, e vorba de incapacitatea noastră de a resorbi, într-un mod care să nu reproducă ura, acest capital de ură acumulat, indus de comunism și continuu creat prin funcționarea lui.

G.L.: Așa e. Dacă avem în vedere ce trăim noi zi de zi, nu reușim, cum bine spui, să ne sustragem din acest cerc. Nu reușim să creăm masa critică a refuzului. De pildă, nu putem să-i spunem poetului de curte *en titre* al lui Ceaușescu să-și înceteze dansul impudic pe scena publică. În '90 a șters-o cât a putut de repede într-o mânăstire de pe lângă Alba, dar nu ca să se închine, cum declara într-una din odele lui despletite de prin anii '80, ci ca să se ascundă (între ai lui!) de furia străzii din zilele post-decembriste. Când apele s-au liniștit și a înțeles că se caută în continuare patrioți de serviciu, s-a întors, urându-i pe cei care nu l-au primit cu urale și care-i aduceau aminte de mizerabilul lui trecut. Iar noi, la rândul nostru, l-am urât pentru grobianismul și nesimțirea lui fără pereche, pentru felul în care a pus umărul la distrugerea destinelor noastre.

H.-R.P.: Chiar mă întreb, Gabriel. Eu urăsc? Tu urăști? M-am întrebat dacă aceste două uri de care vorbești, cea de pornire și cea de reacție, sunt simetrice. Există oare și o prezumată ură a lui Abel față de fapta lui Cain?

G.L.: N-avem cum să știm. Nu știm dacă, rămânând în viață, ar fi reacționat „creștinește“ sau nu la o tentativă de omor din partea fratelui său. Pe scurt, nu știm dacă Abel, „aflat în legitimă apărare“, ar fi răspuns, cum ar fi fost firesc, la nivelul instinctului de conservare.

H.-R.P.: Totuși eu cred că la noi nu e vorba de ură.

G.L.: Dar de ce anume e vorba la noi? Și cine suntem „noi“?

H.-R.P.: M-am gândit. Nu e ură. Poate fi dispreț, poate fi revoltă, poate fi revoltă neputincioasă, poate să fie revoltă, nu știu cum... nu nepuntincioasă sau neputincioasă până la urmă..., pentru că n-am soluție la asta. În definitiv, tot ce poate face un om fără violență este să-i spună celui...

G.L.: Poți oare să fi (doar) disprețuitor la adresa celor care-ți trimit familia la moarte? Și atenție! Cum și când știm dacă urâm sau nu? Cum știi dacă sentimentul tău a trecut granița?

H.-R.P.: Tu descrii. Vorbești, pe urmele lui Ortega y Gasset, de creșterea temperaturii sufletești.

G.L.: Da, dar e o expresie vagă.

H.-R.P.: Și totuși ea înseamnă ceva: înseamnă că sentimentul negativ față de aproapele tău...

G.L.: ... e atât de mare, încât poate face pasul spre anihilare.

H.-R.P.: Exact, asta este. Deci ura poate fi identificată prin gradul la care ea ajunge și asta se simte de la început prin „creșterea temperaturii“. Temperatura sufletească crește într-un fel care pune ceva insurmontabil între chipul tău și chipul celui pe care-l urăști.

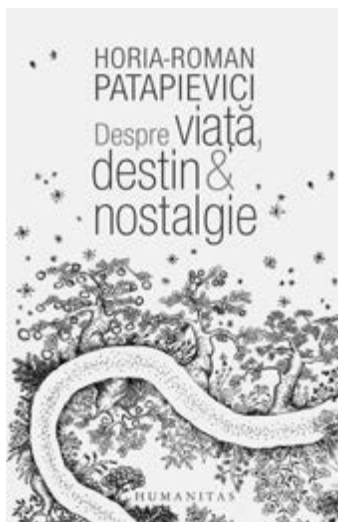
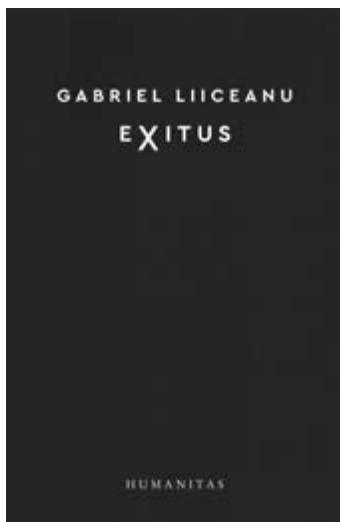
G.L.: În fond, este echivalentul negativ al creșterii temperaturii prin iubire. Iubirea este o creștere a temperaturii care merge până la clocotul ființei, dar în pozitiv, într-o înființare. Dincoace, la clocotul ființei în negativ, într-o anihilare. Imre Tóth, un personaj care a jucat un rol deloc neînsemnat în destinul meu, mi-a spus cândva că ura se poate ridica la cote mai înalte decât iubirea.

H.-R.P.: Eu cred, totuși, că noi nu urâm.

G.L.: Dar, repet, cine suntem „noi“? Suntem îngeri? Supraoameni? Urâm, căci suntem oameni și simțim cu carnea noastră, oricât am crede că ne-am înălțat spiritul. Câtă vreme ești *viu*, cum să nu urăști? Și asta depinde, până la urmă, de comportamentul ulterior al celui care, făcându-ne un rău incomensurabil, ne-a provocat ura. Cei uciși nu mai pot, desigur, urî. Cum și

când să mai urască cei lichidați cu un glonț în ceafă sau aruncați într-un cuptor? În schimb, urmașii lor, cum să nu urască? Cum l-ai putea ierta pe cel care, să zicem, îți ucide copilul și nici nu-i pasă de ce-a făcut? Pe cel care-ți trimite familia la Vorkuta sau la Auschwitz? Există totuși ura de reacție. Dacă justiția nu-l pedepsește pe cel care mi-a violat fiica sau iubita, cred că, super-febril devenind, l-aș omorî fără să clipesc. Gândește-te că, în ce ne privește, un pumn de oameni sub comunism („nomenclatura“) a mutilat viețile unor milioane. S-a jucat cu viața lor cum a vrut. De ce nu i-am urî, dorindu-le nu să fie linșați (da, în acest sens, „noi“ nu suntem ca „ei“!), ci să răspundă în fața unei adevărate justiții umane, pentru ca „ordinea distrusă să fie restabilită“, cum spune Hannah Arendt.

H.-R.P.: Gabriel, cred că trebuie să mai medităm, căci deocamdată mă simt depășit de problemă.

Volumul *Călătorie în lumea formelor*, alături de *Ochiul și lucrurile* și *Capodopere în dialog*, întregeste și încheie trilogia dedicată artelor plastice, primul domeniu din pregătirea și bibliografia lui Andrei Pleșu. În aceste cărți scrise „pentru nespecialistul pasionat, cultivat și inteligent“, autorul își propune să ne deschidă ochii asupra artei, în general. Astfel, prin intermediul unor eseuri de istoria și teoria artei, Andrei Pleșu ne invită la o călătorie prin minunata lume a formelor, de-a lungul căreia ne dezvăluie mai multe despre tema sublimului, despre valoarea de experiență a formelor și ne înfățișează o serie de presupoziii despre oameni, teme și cărți.

Întreaga trilogie împreună cu volumele de hermeneutică plastică, de exegeză biblică, de filozofie și eseu, de memorialistică, interviu confesiv ori angajat în problemele actualității formează o serie de autor excepțională.

Andrei Pleșu

CĂLĂTORIE ÎN LUMEA FORMELOR

„INSOLIT“ ȘI „ORIGINALITATE“

De mai mulți ani, sălile noastre de expoziție oferă uneori privitorilor – atunci când e vorba de pictură românească contemporană – prilejul unei stânjenitoare constatări: avem „talente“, și nu avem „opere“. Mai exact, sesizăm *latența* talentelor, iar nu *prezența* lor imediată. Care poate fi explicația acestei stranii „trândăvii“ a harului? De unde această inhibiție persistentă a aptitudinilor? Dacă talentele există, atunci eșecul vine, probabil, din regia neglijentă a actului de creație, de care se fac vinovați, uneori, artiștii înșiși. Prost strunit, talentul divaghează în loc de a construi și iată de ce consumatorul de artă se simte alimentat nu cu monumente artistice, ci cu abilități artistice. O prețioasă vorbă a lui Blaga ni se arată o dată mai mult în deplinul ei adevăr: dușmanul nostru dintotdeauna a fost credința că improvizând crezi.

Improvizația, chiar când dispune de o anumită vioiciune boemă, nu e, în definitiv, decât o variantă a *imitației*. De obicei, improvizezi pe o temă dată; pornești de la un pretext. Este firesc,

așadar, să produci astfel o operă ale cărei virtuți nu o recomandă ca pe o *creație*, ci ca pe un *montaj* de elemente deja create. Nu poți trece în ținutul bogat al *stilului*. Rămâi la frivolitatea *manierei*.

Adesea, e deprimant să observi că o importantă secțiune a artei noastre de ultimă generație se dedică, fără discernământ, unei operațiuni de parafrază a artei străine. Cultura vizuală a mulți artiști tineri, născută, din păcate, prin simpla frecvență a unor albume, nu are forța de a-și asimila modelele; se lasă asimilată de ele, speculând – divagatoriu – împrejurul lor. Lucrul este cu atât mai grav cu cât practicanții celor mai banale imitații își declară întotdeauna drept idol *originalitatea*, și drept criteriu absolut – *interesantul*. Plăcerea de a șoca e mult mai acută decât nevoia de artă și, de altfel, pare să o precedă. Se uită, în chip juvenil, că există ceva și mai penibil decât lipsa originalității, și anume *mimarea originalității*. Credem că putem identifica această originalitate pastșată cu gustul pentru „insolit“ și că o mai insistentă disjungere între acesta din urmă și originalitatea autentică poate constitui un prim pas spre eliminarea confuziei.

Originalitatea ține întotdeauna de *substanța* lucrului. Insolitul e, preponderent, o chestiune de *manifestare*. Originalitatea ne dezvăluie *sensuri neașteptate*. Insolitul ne confruntă cu *gesturi neuzitate*. *Ești original, dar te comporți insolit*. Într-adevăr, originalitatea e ancorată în stratul adânc al ființei. Ea este un mod de a fi care se consacră drept stil. Insolitul e, adesea, o formă de disimulare, un joc de-a ființa. El exprimă nevoia, întrucâtva feminină, de a atrage atenția. Original ești fără să vrei. Insolit ești numai pentru că vrei. Originalitatea își poate îngădui uneori să cocheteze cu insolitul. Întru aceasta, este specific cazul lui Picasso. Insolitul pur nu accede însă niciodată, cu verva lui cabotină, la vigoarea originalității. El este o *febrilitate* a atitudinii, fără *gravitate* existențială. Originalitatea stă întruchipată în *eroi*. Insolitul nu cunoaște decât *vedete*. Deosebirea dintre eroi și vedete e deosebirea dintre „*a fi* neobișnuit“ și „*a te purta ca și cum* ai fi neobișnuit“. Și iată acum miezul însuși al distincției pe care o vizăm: originalitatea stă sub semnul revelației, dar, deopotrivă, sub semnul *firescului*. Insolitul poate stârni revelație, dar, fatalmente, o *revelație fără firesc*. Insolitul e *șarjă* și eșuează, în cele din urmă, în zona săltăreață a capriciului. Niciodată în fața unei opere originale nu ai sentimentul unei contrarieri a firii. Dimpotrivă, cu riscul de a fi acuzați de paradox, vom spune că originalitatea este apogeul firescului. Natura umană e discontinuă. Nu suntem niciodată firești până la capăt. Ne lăsăm antrenați, cu ușurință, în dialectica complezentului. Spiritele profund originale nu sacrifică niciodată firescul de dragul complezentului. Insolitul, el, este complezența la apogeu, întrucât

exclde cu deliberare firescul pentru a corespunde spectaculosului de ultimă oră. Insolitul este pragmatica lui „nu“. Originalitatea este etica lui „da“. Cea mai curentă formă de manifestare a gustului pentru insolit e *nihilismul*, pentru care esențială e contestația, viteza de reacție la tot ceea ce – de la înălțimea unui nejustificat orgoliu – e calificat drept banal. Originalitatea nu e un fel de a *reacționa*, ci unul de a *acționa*. Ea nu contestă decât pentru a construi. E ordine și forță integratoare. Insolitul e voluptatea naivă a dezordinii...

Când cutare pictor organizează o expoziție, și la vernisaj publicul nu-l vede decât pe el, așezat pe scaun, în mijlocul unei săli goale, avem de-a face cu un gest insolit și-atâta tot. Originalitatea nu se manifestă niciodată cu atâta gratuitate. Gratuitatea este, în schimb, singurul reper al insolitului și, dacă la început poate interesa (cu titlul de „*curiosă*“), ea nu ne poate fixa nicicum atenția, chiar dacă ne-o solicită agresiv.

Insolitul a devenit în cultura modernă statutul unui tip uman de largă circulație. Cunoscându-i semnalmentele îl puteți recunoaște și la noi. Este profesionistul zgomotos al tuturor modelor. Este neobositul organizator de „*happening*“-uri, mare amator de gesticulație *rock* și apărătorul „dezinteresat“ al informalului. Își decorează camera cu fotografii ale lui Jimi Hendrix și cu reproduceri după Kandinsky; iar când e rafinat ascultă Bach, citește Prévert și face colecție de icoane pe sticlă. Să fim bine înțeleși. Ceea ce ne jenează nu sunt *aceste* preferințe ale exemplarului la care ne referim, ci felul neautentic, neadecvat în care, de obicei, le preferă. Bach și Prévert, jazzul și informalul merită un alt soi de iubire. Preluate însă exterior, fără acoperirea unei culturi te-meinice, toate acestea fac obiectul unor simple ticuri culturale. Simți, cu alte cuvinte, că personajul în speță nu iubește informalul, ci *se flatează* și se iubește pe sine pentru a se fi declarat iubitor de informal. Dintr-o asemenea greșită ținută rezultă și la nivelul producătorilor de artă confuziile de care pomeneam la începutul articolului. O asemenea greșită ținută conduce, uneori, pictura multora pe drumul atașamentului față de alții înainte de a fi făcut drumul cunoașterii de sine. Pronunțăm astfel o ultimă distincție între „insolită“ și „originalitate“. Insolitul stabilește relații exterioare cu lumea, trece prin ea, desfășurând un dinamism de suprafață. Originalitatea resimte lumea ca pe un „înăuntru“, trăit bucată cu bucată, clipă de clipă. 1971

CALEA ADEVĂRATEI NOUĂȚI ÎN ARTĂ Noutatea este, pentru o bună parte a artiștilor contemporani, mai mult decât semnul frivol al unui capriciu oarecare. Este o patimă. Clasica triadă a

Adevărului, Binelui și Frumosului, din care grecii făceau cununa oricărei discipline umaniste, se află, iată, uzurpată de vitalitatea barbară a unui monarh absolut: *Insolitul*. Desigur, lucrul nu s-a petrecut dintr-odată. Secolul al XVIII-lea englez se mulțumea, de pildă, numai cu o anumită „relativizare“ a amintitei triade elene, și anume, prin Addison, el propunea drept criterii estetice supreme Măreția, Noutatea și Frumusețea. Mai târziu, cu Poe și Baudelaire, gustul pentru noutate tinde să-și aservească gustul pentru măreție și frumusețe. Mai exact, măreția și frumusețea nu mai apar decât ca manifestări ale noutății. În sfârșit, astăzi, noutatea e suverană. Ea își ia drept consilier „Interesantul“ și drept maeștri de ceremonii „Surpriza“, „Forța-de-șoc“, „Neașteptatul“.

Orientalii n-ar putea privi această febră modernă a noului decât în felul în care egiptenii priveau febra peloponeziacă a cunoașterii: ca pe un naiv joc de copii. Ei cred, dimpotrivă, că valoarea monumentală a unei opere nu constă în altceva decât în firescul cu care ea se integrează tradiției. Și nu este aceasta cea mai bună definiție a noutății, a noutății adevărate? Căci „nou“, în sens pozitiv, nu este decât ceea ce preia o ștafetă, ceea ce *umple un gol* în seria continuă a descoperirilor noastre. Noul este treapta cea mai proaspătă, cea mai de curând integrată, a tradiției; pe scurt, o *secreție* a ei. La rândul ei, tradiția nu e decât muzeul noutăților *reale* survenite de-a lungul istoriei culturii. Cuvântul latinesc care o desemnează mărturisește, de altfel, în mod sublim, această taină a ei. Într-adevăr, „*trado*“ însemna nu numai „a lăsa moștenire“, „a transmite“, dar, între ele, și „a trăda“, „a da pe cineva pe mâna cuiva“. Iar forța cea mare a tradiției derivă tocmai din capacitatea ei de a se trăda pe sine, asimilând cu generozitate orice contribuție înnoitoare.

Dar sunt înnoiri și înnoiri. Și tot un latin, Lucian, în comentariul său despre Zeuxis, își declara neîncrederea față de acel tip de noutate care, în arta anumitor literatori și sculptori, seamănă cu vana îndemânare a scamatorilor. De o parte stă, așadar, noutatea născătoare de *stupoare*, de uimire vulgară, al cărei organ de percepție e „gura căscată“, iar de partea cealaltă stă noutatea născătoare de *revelație*. S-ar putea spune că, în vreme ce prima se adresează neapărat ochiului deschis cu perplexitate în fața ei, cea din urmă sfârșește prin a fi contemplată cu ochii închiși, ca ceva la fel de vădit înlăuntru, pe cât de inedit pare în afară.

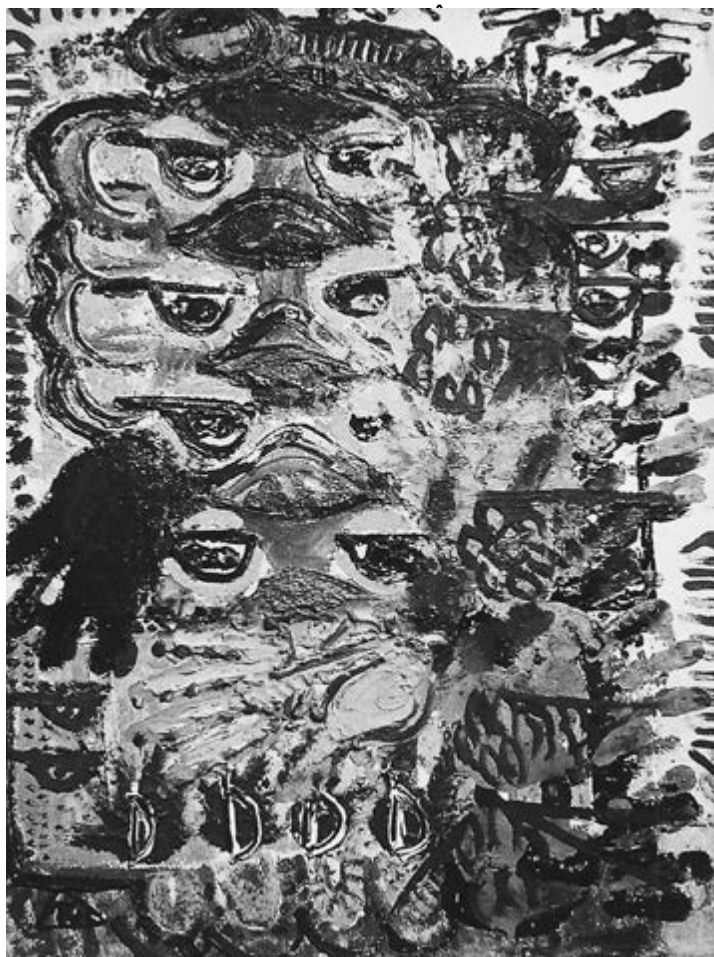
Există, prin urmare, o noutate de tipul *creșterii organice* și una de tipul *excrescenței*, al tumorii maligne. Întru acestea, istoria naturală ne poate da o lecție cât se poate de clară. Omul este, desigur, față de restul viețuitoarelor, o noutate, marea noutate pe care evoluția speciilor a produs-o în cele din urmă. O noutate

Van Gogh, Noapte înnelată, 1889, ulei pe pânză, 73,7 x 92,1 cm, Museum of Modern Art, New York, Leemage / AFP / Profimedia

care preia însă toate energiile biologice de până la ea și rezumă astfel întreaga complexitate a universului. Dacă în locul omului s-ar fi născut o specie hibridă, un soi de centaur, să zicem, atunci senzația de insolit pe care această împrejurare ar fi produs-o unei eventuale ființe inteligente ar fi fost neîndoielnic însoțită de o stare penibilă, ecou contrariat al unei înlănțuiri de fapte absurde. Numai că natura a știut să evite un asemenea teribilism. Artiștii însă o fac mai rar și persistă nu o dată în a deduce centauri din maimuță, întemeind filiații deșucheate, arbitrare, care, în ciuda pretenției lor de originalitate, nu sunt decât un delir al ei.

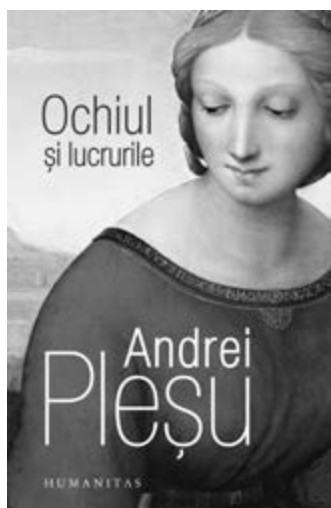
Care este totuși calea noutății artistice autentice? A spune ceva nespus încă – cer unii. A spune ceva deja spus, dar a-l spune altfel – spun alții. Există însă sceptici ai ambelor variante. Aceștia afirmă, cu oarecare îndreptățire, nu numai că totul s-a spus, dar că totul s-a spus *în toate felurile*. Cele mai neașteptate procedee artistice își descoperă până la urmă un precedent. (O carte cum este *Lumea ca labirint*, a lui Gustav René Hocke, demonstrează, de pildă, cu strălucire, cât de ușor pot fi raportate anumite deprinderi creatoare moderne la fenomene echivalente din secolul al XVI-lea.) Și dacă important – din punctul de vedere al noutății – nu e nici *ce* spui, nici *cum* spui, din ce altceva ar mai putea decurge noutatea ta, mesajul particular pe care numai tu îl poți aduce pe lume? Aceasta e întrebarea dramatică din care s-a născut toată puzderia de „isme“ ale veacului XX. Aceasta este dilema artei contemporane. În asemenea termeni s-a putut pune problema morții ei.

Ion Ţuculescu, Urme, sec. XX, ulei pe pânză, 70 x 49 cm, Muzeul de Artă, Craiova

În ce ne privește, considerăm că, într-adevăr, nu ce spui și nici cum spui contează. Contează *intensitatea* cu care îți trăiești spusa, *sinceritatea* responsabilă cu care ți-o asumi. Să luăm un exemplu: în ce constă originalitatea lui Ţuculescu? De bună seamă, nu în ceea ce picta. Motive folclorice sau ochi halucinanți, răspândiți pretutindeni ca zeii lui Thales, s-au mai pictat. Cât despre tehnica de lucru propriu-zisă, ea n-ar fi fost posibilă fără experiența plastică a lui Van Gogh, a fovilor și expresioniștilor. Dar inegalabil, fără precedent, în arta lui Ţuculescu este altceva: gravitatea patetică cu care s-a dedicat limpezirii sale lăuntrice, energia uriașă pe care a pus-o în joc pentru a-și realiza – la limita maximă a consumului de sine – condiția spirituală. Cazul lui dovedește măsura în care, *de la o anumită temperatură în sus, și conținutul, și forma gândurilor tale capătă puterea de contaminare*

a noutății de bună calitate. Și ce este, în definitiv, unic, irepetabil, în structura fiecăruia dintre noi? Desigur, nu partea noastră de eternitate, omenescul pur, sublimat, care stă deasupra limitelor noastre individuale, ci omenescul condensat în tocmai aceste limite, *omenescul devenit istorie.* Să nu căutăm deci ineditul – la sfatul vreunui retor desuet – în „moștenirea noastră general-umană” (și, prin aceasta, vag-omenească). Să nu-l căutăm nici în expresia șocantă, după obiceiul frondeurilor de profesie. Valoarea de excepție a personalității noastre derivă din modul în care înțelegem să ne fructificăm esența în plan istoric, de *incandescența* cu care ne angajăm pe calea căutării unei soluții optime de viață, în condiții de timp și spațiu sever determinate. Numai în acest teritoriu al seriozității cu care omul se trăiește pe sine ca parte a unei anumite ordini istorice trebuie căutat grăuntele *irepetabil* al personalității sale. „Universal-valabilul” din noi se repetă, dar vremile în care el capătă consistență particulară nu se mai întorc niciodată. Noutatea autentică se naște deci mulțumită dialogului meu cu epoca mea; este o funcție a participării mele la timpul meu. Noutate pur și simplu, noutate în absolut nu există. „A fi nou” cu adevărat înseamnă doar atât: a fi tu însuși la cea mai înaltă tensiune, tu însuși, cel de acum și de aici, a ști să intervii cu rostul tău unic în rostul nemărginirii în care ești cuprins. Căci aceasta pare să fie marca actualiei condiției a omului: să nu poată participa la eternitate altcum decât mediat, participând la istorie... 1972

Cătălin Pavel (n. 1976) este scriitor și arheolog. A scris mai multe volume de poezie, printre care: *Alteră Pars* (2012, Premiul de debut „Mircea Ivănescu” – Artgothica), *Contrescarpe* (2023). A publicat următoarele romane: *Aproape a șaptea parte din lume* (Humanitas, 2010, Premiul de debut Bibliofagia/UniCredit, tradus în franceză), *Nicio clipă Portasar* (2015), *Trecerea* (2016, Premiul „Ziarul de Iași”, nominalizat la Premiile USR), *Chihlimbar* (2017, Premiul USR, Dobrogea), *Toate greșelile care se pot face* (Humanitas, 2022) și lucrări de specialitate: *Describing and Interpreting the Past* (2010), *Dicționar de mitologie greco-romană: Zei, eroi, mituri* (coautor și coeditor, 2011), *Arheologia iubirii: De la Neanderthal la Taj Mahal* (Humanitas, 2019, nominalizată la Premiile „Observator cultural”, tradusă în franceză și italiană), *Animalele care ne fac oameni: Blană, cozi și pene în arheologie* (Humanitas, 2021, Premiul Societății de Științe Istorice din România, tradusă în turcă; nominalizată la Premiul „Monica Lovinescu”, 2023).

Cătălin Pavel

ADEVĂRUL DESPRE VACANȚE PROZĂ SCURTĂ

DISTANȚA SUPRA TIMPUL

Celălalt îl primi cu mare amabilitate și îi desfăcu imediat o bere, fără însă să-și desfacă una și lui, ar fi fost poate prea mult. Berea aia de pe masă îl făcu totuși să se simtă mai la adăpost atunci când apărură și ea, aranjată și extraordinar de relaxată, făcând imediat o remarcă despre cât de obositoare erau petrecerile copiilor. Își tăie apoi și ea o felie de tort și o mănca la o altă masă. Pe fața ei, când uită să se mai ascundă, văzu o clipă aerul hăituit pe care i-l știa de când erau amândoi tineri și nepri-cepuți cu copilul și cu scutecele și cu teama că un lucru monstruos și inexprimabil s-ar putea întâmpla acestui copil al lor. Un aer care o apropia deodată de el, dând la o parte tot ceea ce se întâmplase – pentru că lucrul acela inexprimabil chiar se întâmplase până la urmă, deși era cu totul altceva decât crezuseră ei atunci, adică acel lucru care se întâmplase copilului nu venise de undeva din adâncurile răzbunătoare ale universului, ci chiar de la ei doi,

părinții lui, care se despărțiseră. De oboseală aproape că o întrebă „nu-i așa că am dreptate?”. Mai târziu, tot celălalt se simți obligat să-i comunice că, din păcate, nu e o idee bună să rămână peste noapte acolo; să nu i-o ia în nume de rău, dacă ar fi fost după el, nu era de bună seamă nici o problemă, dar ea avea cu siguranță să se supere. Omul nu greșea deloc fiind prietenos, asta era de departe cea mai bună soluție – ca fiecare din ei să facă amabil pe prostul, ca să nu vină nici o clipă realmente vorba despre lucruri serioase. Oare ce aflase al doilea soț despre primul soț? Ce să afle? Adevărul. Că-și ținuse odată două cauciucuri de iarnă o lună întreagă sub masa din bucătărie până să le mute, asta și alte chestii incriminante, care spuneau totul despre el.

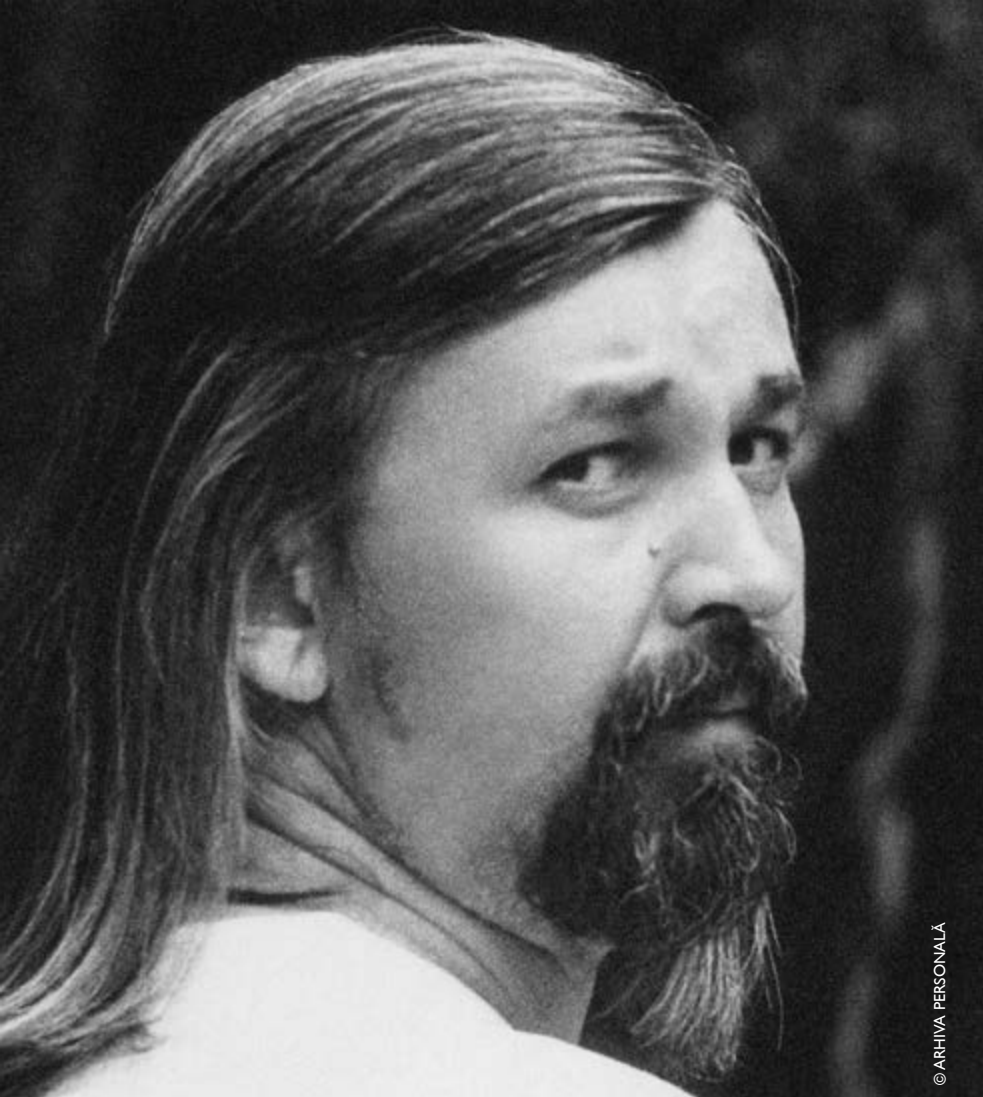
Bineînțeles că avea să se ducă la un hotel mai târziu. Acum nu făcea decât să-și ia inima în dinți ca să se ducă în sfârșit s-o trezească. Nu simțea că trebuie să ceară permisiunea nimănui pentru asta și nu simțea nici un fel de milă pentru fetița sau pentru el. Se uită la ceas și cu un reflex stupid calculă că, oricum, timp de o oră, era încă ziua ei de naștere. Femeia apărui din nou, extrem de preocupată, fără să-i spună să plece, potrivit fără noimă pernele pe canapele. Un nou val de oboseală îl făcu să-și amintească deodată un lucru curios, așa că începu s-o privească zâmbind, ceea ce pe ea o crispă teribil, și pentru prima oară în seara aia îl repezi, în limba lor, nu în franceză. El nu se supără deloc și, uitându-se la scările pe care avea să le suie cât de curând spre camera copilului, se trezi că-i spune ce îi venise în minte. Era o vizită pe care o făcuseră cu mulți ani înainte, la ai ei în Ardeal, când maică-sa își vărsase tot năduful pe pernele din ziua de azi, pentru că pe vremuri se făceau perne adevărate, mari, perne moi, dar grele, de nu le puteai ridica, chiar așa zisese, cu admirație pentru greutatea acelor perne. Ea se uită la el o vreme, foarte cercetător, fără să zică însă nimic, căutând poate comentariul cel mai caustic, sau, cine știe, căutând poate altceva, el n-avea cum să-și mai dea seama ce.

Pe scări pași din ce în ce mai încet, ca să nu facă treptele de lemn să scârțâie. Deschise ușa camerei ei tot așa, foarte încet, dar ușa împinse ceva care fusese lăsat în fața ei, apoi jucăria căzu pe-o parte cu un zgomot înfundat. Se opri în fața patului. În lumina albastră care venea pe fereastră, văzu acolo ceva mic în pijama, care era copilul lui. Fetița dormea istovită ca un om mare, cu chipul nespus de serios. În continuare nu-i trecu prin minte nici că era o crimă s-o trezească, nici că ea s-ar fi putut speria văzându-l și nedându-și seama cine e, după două luni de absență. Amâna momentul doar pentru că nu mai gândea clar, sau poate doar pentru că nu e ușor să ieși din singurătatea ta, dacă apucaseși s-o

lași să-și facă prea mult de cap. Sau poate că nu amâna de fapt nimic, pentru că *ăsta* era momentul, și nu altul. Deodată ochii fetei se deschisera larg, iar ea își încrucișă brațele pe piept. „Tata, azi la petrecere eu nu am vrut să mănânc tort.“ „De ce, iubita mea?“ zise și el, tot în șoaptă. „Pentru că nu era tăiat drept.“ „Păi tortul nu e de lemn, să-l poți tăia foarte drept.“ O vedea clipind, gândindu-se. Piciorușele ei subțiri, dezvelite erau ca ale unui bătlan. Apoi auzi și răspunsul ei: „Tata, ia o pernă și hai să stăm de vorbă!“ Patul, pe care îl asamblase cu ani în urmă, pe vremea când încă fuma și era fericit, se încordă când se sui și el. „Despre ce vrei să vorbim?“ „Despre o poveste.“ El începu să râdă, dar încet, temându-se să nu-l audă cei de jos. „Bine, o să-ți spun o poveste.“ „Cu avioane.“ Ca din neatenție, ca nu cumva s-o sperie, își băgă mâna în părul ei moale, apoi o retrase repede. „Cu ce anume? Cu avioane?“ îndrugă el. Fetița îl luă deodată în brațe, fără vreun elan dureros, ca și cum nu-l mai văzuse de ieri. „Uite, a fost odată ca niciodată un avion numit *Oiseau blanc*.“ „Acum câți ani?“ „Acum o sută de ani.“ „Adică acum un secol?“ „Da. *Oiseau blanc* a plecat din Paris cu destinația New York, ca să câștige un premiu extraordinar, Premiul Orteig, pentru primul avion care traversează Oceanul Atlantic.“ „Destinația înseamnă că acolo trebuia să ajungă?“ „Da. Și în el erau doi eroi: Nungesser și Coli.“ „Nungesser și Coli?“ „Da.“ „Wow“. Fetița îl strânse și mai tare în brațe. „Așa. Și au zburat deasupra Irlandei, iar cineva de-acolo și-a notat undeva că i-a văzut trecând.“ „Și eu am un jurnal!“ „Și eu aveam un jurnal, iubita mea, când erai tu mică, și mergeam cu tine și cu mama prin nisip, pe plajă. Și avionul lor a zburat peste Ocean și a aterizat în Canada.“ Aici i se păru că aude pași pe scări. „Și deci a câștigat premiul?“ „Nu... Și știi de ce? Pentru că n-au spus nimănu, nimănu, că au aterizat acolo, și nici nu s-au mai arătat nicăieri de-atunci. Din cauza asta, toată lumea a crezut că s-au prăbușit în ocean. Numai că ei au continuat să trăiască acolo liniștiți, printre eschimoși...“ Ușa se deschise atunci larg și cineva aprinse lumina.

DIN CUPRINS:

O schimbare Distanța supra timpul Cercuri din ce în ce mai mari Treizeci de secunde sau chiar un minut Nave spațiale din paiete Adevărul despre vacanțe Fleur de Guinée Întoarcerea Judecă-mă tu Metroul Douăzeci septembrie Salata Cafeaua și zahărul Umbra Cerul străzii O călătorie spre centrul Pământului Omaha Beach Ce înțeleg furnicile din meteoriți Intersecția Fiecare respirație Să credem în începutul anotimpului rece

Ion Monoran s-a născut în 1953, în satul Petroman, județul Timiș. În ultima clasă de liceu, este exmatriculat pentru tentativă de trecere frauduloasă a frontierei. În 1976 debutează cu poemele *Prietenilor mei* și *Multă vreme* în revista *Forum studentesc*. Termină, în 1978, în regim seral, cursurile Liceului de Filologie–Istorie din Timișoara. În decembrie 1989, oprește tramvaiele în fața locuinței pastorului László Tökés și îndeamnă lumea să protesteze împotriva dictaturii. După o riguroasă selecție de autor, Ion Monoran finalizează în 1993 volumul *Locus periucundus*. Moare în același an, pe 2 decembrie, înainte de a-și vedea cartea tipărită. Volumul avea să fie publicat în ianuarie 1994 la Editura Marineasa. În 1996 apare și placheta *Ca un vagabond într-o flanelă roșie*. Consiliul Local al Municipiului Timișoara îi acordă post-mortem titlul de Cetățean de onoare. În 2009 apare *Eu însumi*, cuprinzând poeme rămase în afara volumelor. *Dragă poezie* însumează cele trei volume apărute anterior.

Ion Monoran

DRAGĂ POEZIE

Antologie alcătuită și îngrijită de Viorel Marineasa

Află despre mine că sunt necăsătorit, angajat al unei
întreprinderi timișorene.
Deci nu sunt student ori vreun poet de patruzeci
de ani tânără speranță a poeziei românești.
Cu toate astea m-am hotărât să-ți scriu pentru a ne da
întâlnire
într-una din serile următoare la cafeneaua „TAROM“.
Mă vei recunoaște ușor după plete și ceașca de cafea
care îmi va tremura în mână de îndată ce mă vei privi
puțin mai insistent.
O singură rugămintă aș avea: să nu care cumva să vii
îmbrăcată cu vreuna
din rochiile proletcultismului ori în vreo bluziță stil
poezie patriotică contemporană
înflorată cu chipurile marilor voievozi ai neamului ori
cu vreun sutien
gen articol de pe prima pagină a câte unei reviste
literare în care o personalitate
septuagenară dă sfaturi tinerelor condeie cum se scrie
o epopee națională.
Mi-ar face o nespasă plăcere dacă ai veni într-una
din rochiile tale de fiecare zi
sau în pantaloni pentru că de fapt tu ai un trup robust
și sănătos și cred că
a cam sosit momentul să-ți schimbi puțin-câte-puțin
concepțiile
și să nu te mai bâlbâi prin câte-un poem în care Ștefan
cel Mare
și Mihai Viteazul măcelăresc turcii în frunte cu Partidul.
Altfel să știi că îmi va fi sincer rușine să ies cu tine
pe stradă
sau să te prezint tinerilor poeți din generația mea care
aici la Timișoara
alcătuiesc unul din grupurile cele mai avangardiste
din țară.

GEORGE C. DUMITRU ...ȘI TOATE ZILELE DE AZI

ȘTEFANIA MIHALACHE GENE DOMINANTE

DORICA BOLTAȘU ÎNTR-O DIMINEAȚĂ, DEVREME

BORCO ILIN JURNAL DE PUSTĂ

MIRCEA PRICĂJAN MURMUR

AUGUSTIN CUPȘA MARILE BUCURII ȘI MARILE TRISTEȚI

SEBASTIAN SIFFT COPIA CARBON

AUGUSTIN CUPȘA STRĂINĂTATE

IOANA BRADEA BĂGĂU

ADRIAN JICU IORGU

ADRIANA JDERU SPAȚII MICI

MIHAI MĂNIUȚIU A ȘAPTEA VIAȚĂ A LUI ALEXANDRU ROYCE

DANIEL VIGHI
VIOREL MARINEASA PAS DE DEUX

SERENELA GHÎTEANU ÎNAINTE DE APOCALIPSĂ

COSMIN LEUCUȚA CERUL CA OTELUL

ANDREI MANOLESCU CAZUL SCRITORULUI DISPĂRUT

DAN PERȘA BESTIARRO

RUXANDRA BURCESCU INSTABIL

CĂTĂLIN POZIȚIA A UNSPREZECEA
MIHULEAC ȘI DOMNIȘOARELE LUI FONTAINE

CĂTĂLIN MIHULEAC AMERICA DE PESTE POGROM

DUMITRU CRUDU ORA CINCI ȘI ȘAPTE MINUTE

COORDONAT DE ANDREEA RĂSUCEANU CART

16 PROZATO

ASTIN CUPȘA AȘA SĂ CREASCĂ IARB

RU CRUDU ZIUA DE NAȘTERE A LUI MIHAI M

ADU VANCU TRANSPAR

RA T. ILEA CARTOGRAFIA LUMII DE DINC

TATIANA NICULESCU TĂIEREA FEC

IULIAN POPA GUADALA

CORNEL BĂLAN LIFTUL

CORINA SABAU ȘI SE NUZEANU

VITALIE CIOBANU ZILELE DUPĂ O

ANA ADAMEK DULCEA POVESTE A TRISTULUI

BOGDAN RĂILEANU TEORIA APR

CĂTĂLIN MIHULEAC DEB

ANDREI PANȚU TONO

ALINA PAVELESCU SINDROMUL STAVR

MIHAIL VAKULOVSKI TATA MĂ CITEȘTE ȘI DUPĂ M

CRISTINA VREMEȘ TRILOGIA SEXULUI RĂ

DREEA RĂSUCEANU O FORMĂ DE VIAȚĂ NECU

SEBASTIAN SIFFT CĂINELE

IOANA BRADEA BĂ

MIHAIL VAKULOVSKI TATA MĂ CITEȘTE ȘI DUPĂ

HUMANITAS

821.135.1

s c r i i t o r i
r o m â n i
c o n t e m p o r a n i

Colecția Humanitas 821.135.1 – Scriitori români contemporani s-a născut în vara anului 2017, propunându-și să reunească sub același slogan – „Literatura română contemporană dă pulsul lumii în care trăim“ – cărți (volume de proză scurtă și romane) cât mai diverse, scrise deopotrivă de autori debutanți și consacrați. În colecție au apărut până acum 42 de titluri, dintre care unele au obținut nominalizări și premii importante. Am încercat întotdeauna să alegem valoarea, diversitatea, să-i selectăm pe autorii cu „voce“ personală, recunoscută. Există, în acest moment, cărți care trebuie puse în valoare, autori emergenți care au ceva de spus, și o fac într-un fel foarte personal, evoluând ulterior de la proză scurtă la roman sau perfecționându-se într-un anumit gen. Pentru aceștia colecția a încercat să ofere un spațiu editorial în care să se poată dezvolta și să fie încurajați să continue. Au apărut până acum volume ale unor autori precum Dan Perșa, Iulian Popa, Corina Sabău, Augustin Cupșa, Daniel Vighi, Viorel Marineasa, Cosmin Leucuța, Dumitru Crudu, Mihai Măniuțiu, Mircea Pricăjan etc. Și, de asemenea, două antologii: *16 prozatori de azi* (2018) și *Cartea orașelor* (2022).

Intenția noastră a fost să păstrăm mereu un echilibru și să arătăm că în literatura română contemporană există o mare diversitate, tematică și stilistică, de voci și tonuri, care merită subliniată și susținută. Din cei zece scriitori care au debutat cu proză în colecție unii au confirmat deja sau sunt activi literar, având în lucru cărți noi sau fiind selectați să participe la diferite rezidențe literare. Ultimele trei volume apărute în colecție aparțin unor autoare care au publicat acum pentru prima oară proză: Serenela Ghițeanu, *Înainte de apocalipsă*, Dorica Boltașu, *Într-o dimineață, devreme*, și Adriana Jderu, *Spații mici*. Fiecare dintre ele vorbește, pe o voce diferită, despre refuzul limitării la o existență domestică și privește realitatea printr-o lentilă care exacerbează dimensiunea lucrurilor și scoate la iveală ceea ce este neliniștitor, bizar, dar profund uman într-o lume aparent dezumanizată, agresivă și nepăsătoare. — Andreea Răsuceanu

Iulian Popa s-a născut la Brăila în 1972. A urmat cursurile Facultății de Fizică a Universității din București. A obținut un doctorat în fizică la Universitatea din Stuttgart. A publicat mai multe articole și lucrări de specialitate pe parcursul stagiilor de cercetare din Germania și Statele Unite. A debutat în volum cu *Guadalajara* (Humanitas, 2018). A publicat proză scurtă în antologiile de povestiri *Kiwi* (2021), *Kiwi* (2022) și în *Cartea orașelor* (Humanitas), în revista *locan*, precum și în *Revista de povestiri* și în *Argos SF&F*. A fost nominalizat la Premiul locan, 2019. Este câștigător al Bursei și Rezidenței Cărturești, ediția a 3-a, la secțiunea Proză scurtă.

În cel mai recent roman al său, *Între vii*, principalele teme abordate sunt incertitudinea legată de natura realității fizice, precum și dezorientarea individului într-o societate ostilă.

Iulian Popa

ÎN TRE VII

Relația dintre mine și elevii mei e simplă. Ne detestăm reciproc, fără a ne manifesta în vreun fel. Și ceilalți profesori au o atitudine similară cu a mea, deși unii încă se încapățânează să creadă că elevii îi îndrăgesc. Oricine își face iluzii, iar eu nu fac excepție. Iluziile ar trebui incluse ca un drept fundamental în Constituție. Nu există zi în care să nu-mi fac măcar una, dar, spre deosebire de cele ale colegilor, ale mele tind să dispară rapid, pe când ale lor sunt persistente. Doamna Coman se bucură de cea mai mare popularitate din liceu. Predă educație fizică și nu-i pierde niciodată din ochi pe elevii ei, motiv pentru care elevele pot la fel de bine să nici nu vină la oră. Mai are mult până la pensie și, cine știe, poate într-o zi o să fie norocoasă.

În liceul nostru, doar eu predau chimie. Fuseserăm doi până în urmă cu un an și jumătate, atunci când colega mea a descoperit întâmplător că poate ieși la pensie anticipat. Am cunoscut-o pe cât mi-a dat voie, căci nu dădea semne de deschidere față de mine sau oricine altcineva din cancelarie. Intransigența ei i-a atras simpatia părinților, de care eu nu m-am bucurat niciodată, iar ca efect colateral, antipatia elevilor. Nici unul dintre părinți nu m-a privit vreodată cu vreun licăr de speranță în ochi. Pentru ei era clar că în urma mea n-o să rămână în mintea odraslelor cunoștințe solide de chimie. Nu că n-aș face tot ce-mi stă în putere, deși, firește, e un lucru greu de cuantificat. Încerc totuși să nu creez așteptări nejustificate. În plus, cei mai mulți dintre ei au impresia că eșecul elevului apare doar din cauza profesorului.

Intru în clasă la fel ca întotdeauna, simulând preocuparea. Îmi imaginez că expresia feței mele de acum ar putea sugera că mă căznesc serios la rezolvarea unor probleme dincolo de înțelegerea elevilor. N-am fost la fel dintotdeauna. Cu cincisprezece ani în urmă, intram în clasă cu zâmbetul tâmp al omului convins că indivizii din fața lui vor să învețe ceva. Transpiram deja înainte de a păși în clasă. Le simțeam privirile cum mă urmăresc, unele cu dispreț, altele cu apreciere simulată, și chiar îmi păsa.

Acum mă preocupă pe măsura interesului lor, care, în cazul clasei a XII-a B, tinde spre zero. Zgomotul de fond al clasei se reduce când ajung la catedră. Nu dispare de tot. Mi-e jenă să-i rog să facă liniște complet. Dacă până la vârsta lor n-au înțeles ce este tăcerea, ce să-i mai învăț eu acum.

Andrei Mocuța, născut în 1985, la Arad, este profesor de limba engleză și franceză. A obținut doctoratul în filologie cu teza *Portret al artistului in absentia. J.D. Salinger: o monografie*. Este redactor al revistei de cultură *Arca*. A publicat șase cărți de proză și patru de poezie. Este dublu nominalizat al premiului Tânărul prozator al anului la Gala tinerilor scriitori (Radio România Cultural) și a obținut Premiul publicului la Turnirul de Poezie de la Balcic. A tradus din engleză antologia poetică *Ilustrată din Chinatown*, de Richard Brautigan (2018). A participat la *Salon du livre Paris*, dar și la turniruri de poezie sau proiecte literare din Barcelona, Padova, Trieste, Podgorița și Balcic. A fost invitat în 2022 la vernisajul și recitalul *Astra poetic escape bridge*, organizat de Muzeul Astra din Sibiu. Din 2020 face parte din juriul Festivalului Național de Poezie „Gellu Naum”. Este membru al PEN Club și al Uniunii Scriitorilor din România.

Andrei Mocuța

TRANSFER

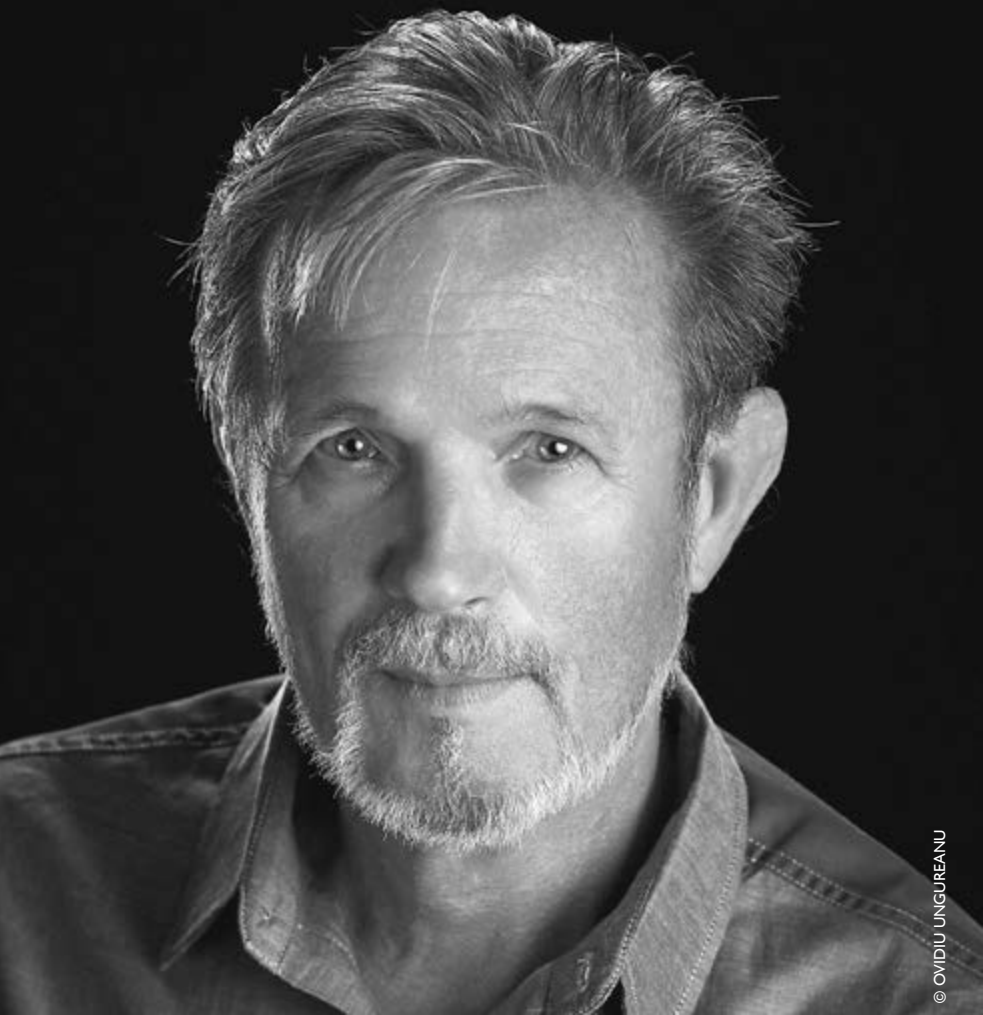
Vocea i s-a pogorât din ceruri și a măturat în drumul ei o ceată de heruvimi, una de arhangheli și pegași înaripați, a mutat câteva planete de pe axa lor, a penetrat stratul de ozon cu un tunet asurzitor, apoi a străbătut atmosfera lăsând o dâră de foc și cenușă în urmă, pentru ca în final să străpungă tavanul, și la impactul cu solul să ne pulverizeze în toate direcțiile:

— Dacă nu știți să așteptați civilizată, nu vă mai dau nici un post!

Astfel își face intrarea doamna inspector Pîrjol de la Resurse umane la fiecare ședință de repartizare a catedrelor vacante. Fără excepție. I se mai spune și câinele de pază al inspectoratului școlar. Deși a depășit de mult vârsta pensionării, superiorii ei, extrem de simpatici, i-au repartizat biroul tocmai la parter, acolo unde dai nas în nas (nu ascund că mi-a venit prima oară să spun bot în bot) cu ea, asta ca să te gândești de două ori înainte să plănuiești o vizită. Uneori însă, cum este și cazul meu, soarta te poate împinge într-o situație deloc agreabilă, aceea de a trece pe sub furcile caudine ale nemiloasei cerberite cu fălci de oțel.

Inconștient din fire, împreună cu alți colegi naivi și boemi ne-am gândit că, după zece ani de predat prin școli de la marginea lumii, am putea încerca să forțăm un transfer pe un post mai bun. Nedumerirea noastră era însă că, din contră, așteptam cu toții foarte civilizată. Și nu pricepeam de unde vin nemulțumirea și furia. Dar iată că intrarea în scenă a dihaniei scăpate din lanțul lui Hades ne-a făcut să apreciem subit viața în simplitatea ei, dar și catedrele la care eram deja repartizați și unde măcar, de bine, de rău, eram titulari. Dintr-odată, sub iminența dezastrului, parcă și ambițiile pier. Hai că nu e rău nici așa.

Odată cu primul lătrat, un sfert dintre colegi s-au evaporat. Creierile lor au înregistrat prudente semnalul înainte ca amenințarea să își facă apariția. Cunoașteți filmele acelea în care monstrul emite prima undă de șoc asupra orașului de la mare depărtare, de pe fundul oceanului, și clădirile încep să se dărâme precum castelele de nisip? Ei bine, la fel procedează și Pîrjol. Din capătul culoarului întunecat se zăresc la început doar ochii înflăcărați, urmați de un tropăit de copite care desparte clădirea în două. Pereții se fissurează, bucăți mici din ce a mai rămas din tavan încep să se desprindă, geamurile se fac țandări pe rând, ați înțeles ideea. Pe când iese din umbră și încep să i se distingă trăsăturile, realizez că mai suntem vreo nouă-zece inși rămași la porțile sălii de ședință. Rămași nu din curaj, ci pentru că pur și simplu simțurile ne sunt paralizate.

Dan Perșa, romancier, eseist, publicist, a absolvit Facultatea de Geologie–Geografie, Secția de geofizică. În prezent este redactor la revistele *Ateneu* și *Hyperion*. A publicat romanele: *Vestitorul* (1997 – debut editorial), *Șah orb...* (1999), *Război ascuns* (2005), *Cu ou și cu oțet* (2007), *Cărțile vieții* (2009), *Arca* (2012), *Înapoi pe Solaris* (2017), *Dincolo* (2018), *Bestiarro* (Humanitas, 2021), *Călătorie în iad și în rai și-n oraș* (2022), volumul de proză scurtă *Onirica* (2022) și volumul de versuri *Epopoea celestă* (1998). Colaborează la numeroase reviste culturale din țară și străinătate. Cărțile sale au obținut numeroase premii naționale. Din 1997 este membru al Uniunii Scriitorilor din România. Romanul său *Icar 89* are ca punct de plecare întrebarea: Cum ne-am putea elibera de comunism? Prima pagină a acestei cărți a fost scrisă în 1986, iar soluțiile întrevăzute aici, „idealiste“, au fost brusc spulberate de intervenția istoriei: Revoluția.

Dan Perșa

ICAR 89

Radu intră în hotel, împins de o pală de vânt. La recepție nu e nimeni, dar dintr-un aparat de radio se aude vocea Șefului, a celui mare și atotputernic. *Pășim pe calea construirii...* Radu se lasă într-un fotoliu... *forțele imperialiste...* în hol e cald... *agen-turile străine...* Radu se moleșește treptat... *fiecare cetățean să aibă în casă o mască de gaze...* ațipește, auzul îi adoarme când și când... *fiecare familie...* trebuie să obțin o cameră la hotel cu orice preț... *indiferent de vârstă...* zece hoteluri a bătut, s-a făcut deja seară, nu l-au primit... *să adune materiale refolosibile...* e ordin să nu primească români... *și înaintării...* să obțin o cameră cu orice preț... *fiecare om al muncii să aibă un rucsac...* cu orice preț... *copiii...* cu orice preț... *de la vârsta preșcolară...* cu orice preț... *pentru propășirea României socialiste...* cu orice preț... *și înaintarea spre comunism...* cu orice preț... *spre noi culmi de cultură și civilizație...* E sleit. Voci scandează: la al paispelea Congres, Ceaușescu reales. Radu nu se îndoia că va fi reales, nimeni nu se îndoia că va fi reales la sfârșitul lui noiembrie, dar mai era ceva până atunci. Radu însă nu avea simțul timpului diurn, nu știa data, ora, știa doar anotimpurile.

— Cine v-a permis să intrați aici, tovarășe?! Întrebă cu aroganță recepționera, revenită la post.

Radu se ridică greoi și înaintează spre recepție, tăind lumina moartă a lumii, mai fumegată aici, dar mai puțin vâscoasă.

— De la Primăria sectorului cinci, spune, sper că au dat telefon.

Își scoate buletinul și legitimația, *Centrul Național Pentru Recolectarea Materialelor Refolosibile*, scrie cu negru pe legitimația alunie.

— Astăzi e cuvântarea tovarășului, spune, și privește spre tavan, sugestiv, apoi îndrăznește... tovarășului secretar general, iar mâine e ședința în plen, toți șefii de centre teritoriale... recepționera cercetează acele, e un pic încurcată.

— Nu, n-am primit nici un telefon, răspunde ea cu precauție.

Vocea ei e acum blândă, ușor tremurată, e nehotărâtă. Parcă se gudură un pic, dar cu teamă, ca un câine care nu știe în ce toane se află stăpânul. Radu încearcă să profite. Poate că diversiunea îi va reuși. Periculoasă, totuși. Recepționerele, chelnerițele sunt, în majoritate, neveste de milițieni. De plutonieri-majori. Cei mai periculoși. Nevestele gradelor mai mari au servicii mai importante. Sunt șefé. Radu este aproape sigur, femeia de la recepție e soție de plutonier. E mare și tare cu părliții, dar, când vine vorba de cineva de la partid, pe linie politică... de la primărie... o dată pe dată din colț în colț, devine blândă, cățeaua devine slugarnică.

Poate că nici un cuvânt nu a stârnit atâta teamă, tulburare, pasiune și, din nefericire, nici un alt cuvânt nu a înălțat ruguri sau eșafoduri cum a făcut-o controversatul termen „erezie“. La origine, erezia (în grecește *hairesis*) denumea o alegere rațională și pe deplin liberă. De aici și înțelesul de „școală filozofică, facțiune, partid“. Chiar comunitatea primilor „creștini“ (evrei care credeau că Isus este Mesia și/sau Fiul lui Dumnezeu) era numită *hairesis*. Dar cum s-a ajuns de la acest sens inițial, neutru și oarecum inocent, la acela de sectă diabolică, de conclave subversiv al unor oameni care răstălmăcesc credința adevărată, mângîind-o cu răutatea și fărâdelegile lor vrednice de chinuri și de moarte? Dincolo de excesele instrumentalizării politice a ereziei, există cu adevărat o credință originară, pură, corectă, dreaptă și eternă, sau aceasta este o alegere arbitrară, motivată istoric și contextual, din noianul de credințe ale creștinismului primitiv? Harold O.J. Brown (1933–2007), un savant înzestrat cu o perspectivă teologică ecumenică și cu un condei iscusit, ne oferă răspunsuri la aceste întrebări, invitându-ne să facem o călătorie prin toate marile erezii care au zguduit Biserica creștină, de la origini până în prezent, pentru a înțelege mai bine lumea de azi.

Harold O.J. Brown

IMAGINEA LUI ISUS CRISTOS ÎN OGLINDA EREZIILOR ȘI ÎN CEA A ORTODOXIEI CREȘTINE

Traducere din engleză de Dan Siserman

XXI. REVIRIMENTUL ȘI REGRESUL ORTODOXIEI

Crezul Conciliului de la Calcedon a inaugurat în 451 epoca cristologiei ortodoxe. Nu toată lumea a fost de acord cu formularea caracteristică de la Calcedon pentru misterul lui Cristos, exprimat în termeni de dumnezeire deplină, natură omenească deplină și o singură persoană. Dar, timp de cincisprezece secole, formula de la Calcedon a definit limitele problematizărilor cristologice. Firește, exista ortodoxie și înainte de Calcedon în sensul definit de Crezul calcedonian. Teza acestei lucrări constă în afirmarea faptului că credința în Isus Cristos ca Dumnezeu adevărat și om adevărat, o singură persoană, a fost întotdeauna caracteristica decisivă a comunității de credință pe care acesta a întemeiat-o.

◀ *Sfântul Nicolae pălmuindu-l pe ereticul Arie la Conciliul I Ecumenic (325). Frescă din Mănăstirea Panagia Sumela, sec. XVIII.*

Biserica primară a avut nevoie de patru secole pentru a ajunge la o formulare definitivă a doctrinei cristologice. Această formulare a rezistat bine; aniversarea a o mie cinci sute de ani a fost celebrată în 1951. Anii 1980, cei ai redactării cărții de față, sunt mult prea apropiați de 1951 pentru a scrie o opinie definitivă privitor la acea celebrare. Cu toate acestea, începe să pară că acea extraordinară aniversare – care marca triumful epocal al unui complex crez ce rezistase testului a cincisprezece secole – trebuie privită mai degrabă ca o comemorare decât ca o celebrare. Anul 451 a marcat începutul unei ortodoxii bine definite în cadrul creștinătății în ceea ce privește doctrina despre Cristos. Anul 1951 ar putea fi considerat într-o zi ca marcând sfârșitul acesteia.

Ortodoxia nu a dispărut. De fapt, se poate spune că există mai mulți credincioși creștini cu adevărat ortodocși în lumea de astăzi decât în orice epocă de când Apostolii au început să propovăduiască. Timp de o mie cinci sute de ani, Crezul calcedonian a fost standardul învățaturii creștine despre persoana Domnului. Nu numai că a oferit etalonul, dar, prin termenii săi definitorii, a stabilit limitele discuțiilor și controverselor cristologice. În epoca Reformei, atunci când unii dintre cei mai radicali gânditori s-au abătut de la principiile calcedoniene, au fost rapid expulzați din comunitatea creștină. Astăzi, la numai trei decenii de la sărbătorirea a unui mileniu și jumătate, standardul pare să fie uitat. Calcedonul nu mai este piatra de temelie, dar, mai mult, învățătura și discuțiile despre Cristos abia dacă se mai înscriu în cadrul stabilit la Calcedon.

Pentru cei care încearcă să fie și să rămână pe deplin ortodocși, evanghelici și catolici, pierderea Crezului Calcedonian ca standard poate că nu este un dezastru, dar provoacă o dezorientare enormă. Implică o transformare a cărei amploare nu poate fi ignorată: aceasta depășește tot ceea ce s-a întâmplat până acum în istoria creștinismului de-a lungul constantei interacțiuni dintre erezie și ortodoxie. Marii istorici ai credinței pot susține, din diferite puncte de vedere, că dezvoltarea teologiei catolice timpurii, medievale sau a Reformei a reprezentat o denaturare a mesajului Noului Testament. Conflictul ortodoxiei cu Iluminismul și cu diferitele forme de liberalism pe care le-a generat a fost lung și aprig și nu s-a încheiat. Dar actuala eclipsă a Calcedonului – fie că este permanentă sau doar tranzitorie – este mai amenințătoare decât tot ce s-a întâmplat până acum.

Istoricii creștinismului și ai relațiilor sale cu societatea susțin adesea că împăratul Constantin cel Mare a creat Europa creștină

sau creștinătatea, dar că acum ne aflăm într-o epocă postconstantiniană. În teologie, trebuie să spunem că acum se pare că am intrat într-o eră postcalcedoniană. Transformarea pe care o prevestește această evoluție este mai însemnată decât tot ceea ce s-a întâmplat până acum în cadrul creștinismului. Ea poate fi comparată doar cu tranziția din cadrul monoteismului biblic, de la monoteismul unitar al lui Israel la trinitarismul Conciliului de la Calcedon. Diferența este simbolizată de trecerea de la rugăciunea *Șema Israel*, din Deuteronom 6:4 („Ascultă, Israele! Domnul Dumnezeu nostru este singurul Domn“), la mărturisirea din Crezul Atanasian: „Să ne închinăm unicului Dumnezeu în Treime, și Treimii în Unime“.

A fost tranziția de la monoteismul personal al lui Israel la teismul tripersonal de la Niceea o dezvoltare legitimă a revelației Vechiului Testament? Creștinii afirmă că da, susținând că Niceea reprezintă o dezvoltare firească, mai potrivită, nu o denaturare, a revelației de sine a Dumnezeului lui Israel. De fapt, trinitarismul de la Niceea și definițiile cristologice de la Calcedon sunt considerate interpretarea validă și necesară a afirmațiilor lui Isus Cristos în contextul mărturiei Vechiului Testament despre Dumnezeu care este Unul. Fără Niceea și Calcedon, nu ar mai fi fost posibil să se susțină că creștinismul este o religie biblică, fiica legitimă a iudaismului Vechiului Testament. Astăzi, claritatea și necesitatea Calcedonului, dacă nu au fost respinse sau infirmate, au fost în mare măsură uitate și ignorate. Creștinismul a avut nevoie de patru secole pentru a-și formula mărturia despre dumnezeirea și natura omenească a lui Cristos în contextul Dumnezeului unic al lui Avraam, Isaac și Iacob, astfel încât să păstreze o abordare coerentă a unității adevărului. A fost nevoie de încă cincisprezece secole pentru a uita din nou de Calcedon, și, pe măsură ce-și pierde contactul cu Calcedonul, lumea creștină este pe cale să-și piardă și coerența. Ea pierde, de fapt, convingerea că există un adevăr definitiv despre cel care a spus: „Eu sunt calea, adevărul și viața“ (Ioan 14:6).

1. LA PORȚILE IADULUI Poate creștinismul să își continue existența fără o erezie care să-l stimuleze? Amenințarea teologiei postcalcedoniene nu constă în faptul că predică noi erezii – la care ortodoxia poate rezista –, ci în faptul că este în curs nu doar de a abolii conceptul de erezie, ci și de a uita că un astfel de lucru a fost important, sau chiar că a existat vreodată. Dacă își pun speranța în cuvintele Bibliei, creștinii pot continua cu încredere

să își afirme încrederea în promisiunea lui Cristos pentru Biserica sa: „Porțile iadului nu o vor birui!“ (Matei 16:18).

De multe ori, în cei aproape două mii de ani de când Cristos i-a făcut această promisiune lui Petru, Biserica a părut foarte aproape de a fi copleșită de acele „porți ale iadului“. Gnosticismul și arianismul, în ciuda veșmintelor lor creștine, reprezentau ceva fundamental diferit; dacă oricare dintre ele ar fi triumfat, creștinismul ar fi încetat să mai existe așa cum îl cunoaștem. Alte provocări au fost dure, iar conflictele pe care le-au stârnit au fost aprige, uneori sângeroase. Dar nestorienii și monofiziții, dacă ar fi triumfat cauza oricăruia dintre ei, nu ar fi distrus creștinismul. Nici iconoclaștii, nici lollarzii, nici lutheranii, nici catolicii tridentini, nici măcar menoniții. Liberalismul protestant a fost mai periculos; marele polemist prezbiterian J.G. Machen a avut dreptate când l-a numit „o altă religie“. Dar chiar și liberalismul protestant din secolele al XIX-lea și XX a avut ceva în comun cu ortodoxia: se lupta pentru aceleași lucruri. Convingerile sale erau diferite, radical diferite, dar era preocupat să explice aceeași întrebare, chiar dacă a sfârșit prin a o înlătura: cum a ajuns omul Isus din Nazaret să fie mărturisit ca „Dumnezeu adevărat și om adevărat“? Teologia postcalcedoniană, pentru prima dată, nu mai este preocupată de această problemă. Poate fi dificil să convingi sau să combați un adversar pasionat, dar cel puțin se poate discuta cu el. Când acesta uită motivul pentru care voia să se certe, atunci nu mai este posibilă nici o dispută.

Dacă a doua jumătate a secolului al XIX-lea a văzut ortodoxia retrăgându-se din fața liberalismului, atât în interiorul catolicismului, cât și în rândul protestanților, primele decenii ale secolului XX au spulberat elanul liberalismului mai temeinic decât toate argumentele tuturor ortodocșilor. Liberalismul lăsase deoparte desăvârșirea lui Cristos pentru perfectibilitatea omului și caracterul perpetuu al progresului, însă Primul Război Mondial le-a distrus pe amândouă. Atât protestantismul, cât și catolicismul au început să reacționeze împotriva liberalismului de dinainte de Primul Război Mondial. Papa Leon XIII (1878–1903) a decretat, la începutul pontificatului său, subordonarea științei religioase critice față de autoritatea Sfântului Toma din Aquino (bula *Aeterni Patris*, 1879). Pius X (1903–1914) a condamnat erorile catolicismului modernist în mod decisiv în anul 1907 (în așa-numitul *Syllabus errorum*, bula *Lamentabili*). În cercurile protestante, la începutul secolului a luat naștere în America de

Nord „fundamentalismul“, dar adevărata forță a tradiționalismului protestant nu s-a exprimat prin disputele fundamentalistilor, ci prin răspândirea mișcării de reînnoire spirituală și a mișcării misionare internaționale. Imediat după dezastrul european al Primului Război Mondial, în cadrul protestantismului a urmat o puternică reacție teologică. Pentru un moment – de fapt, pentru două sau trei decenii – a părut că ortodoxia va cunoaște un reviriment la scară largă.

Epoca noastră este frecvent numită postcreștină și, în consecință, este în mod necesar posttrinitară. Pe măsură ce cunoașterea Persoanelor Sfintei Treimi dispăre din conștiința culturală a omului occidental, odată cu ea dispăre și cunoașterea valorii indivizilor, a persoanelor omenești, iar omul devine o marfă. Astfel, într-un mod ciudat, cea mai misterioasă dintre dogmele creștine, cea a Sfintei Treimi, și această ceartă aparent neînsemnată a teologilor asupra literei „iota“ sunt legate de modul în care oamenii se înțeleg pe sine și se tratează unii pe alții. O societate care nu a cunoscut niciodată creștinismul, cum ar fi cea a Greciei păgâne, poate dezvolta un umanism propriu, dar atunci când o societate deja creștină își pierde dogmele, își pierde o mare parte din natura omenească odată cu ele.

Oare dacă teologii moderni ar fi provocați să își mărturisească credința în fața instanței și să își dea viața pentru ea, ar fi gata să moară pentru teologia lor, sau cei mai mulți ar prefera să o explice ca fiind doar o teorie sau o interpretare?

O lucrare fundamentală, care ne oferă o perspectivă realistă asupra adevăratei catoliciități și ortodoxii a credinței creștine.

— Georges Florovski

Brown trebuie citit nu doar pentru cercetarea sa științifică solidă și pentru stilul său foarte plăcut, cât mai ales pentru că lucrarea sa este o împunsătură la adresa creștinismului modern, pe jumătate amorțit. — Frank A. James III

DIN CUPRINS:

De ce ereziile? Fundamentalism și ortodoxie Gnosticismul Marcion Monarhianismul Arianismul Doctrina Sfintei Treimi Cristologia Imagini și erezie Filioque Bogomilismul Doctrinile catare Reforma protestantă Pietism și erezie „Erezia“ Iluminismului

Stephen Greenblatt (n. 1943 la Boston, Massachusetts, SUA) este fondatorul noului istoricism, un nou mod de a cerceta și interpreta istoria culturii. Profesor de științe umaniste la Universitatea Harvard, specialist în opera lui Shakespeare, *fellow* al British Academy, a predat ca profesor invitat la cele mai mari universități ale lumii și a primit numeroase distincții, printre care Premiul Pulitzer și National Book Award. A fost președinte al Modern Language Association din SUA și cercetător la Institute for Advanced Study din Berlin. Este autorul a numeroase studii de critică literară și filozofie a culturii și editorul antologiilor Norton dedicate literaturii engleze și lui Shakespeare. La Humanitas au fost publicate traducerile *Clinamen: Cum a început Renașterea* (2012) și *Tiranul: Politica în viziunea lui Shakespeare* (2023). *Adam și Eva: Mărire și decădere* este una dintre cele mai pasionante abordări ale mitului primilor oameni.

Stephen Greenblatt

ADAM ȘI EVA MĂRIRE ȘI DECĂDERE

Traducere din engleză de Mariana Piroteală

PROLOG ÎN CASA ÎNCHINĂCIUNII

Oamenii nu pot trăi fără povești. Ne înconjurăm de povești; le plăsmuim în somn; li le povestim copiilor noștri; îi plătim pe alții să ni le povestească. Unii dintre noi am făcut o meserie din a le crea. Iar câțiva – printre care mă număr și eu – ne petrecem toată viața adultă încercând să le înțelegem frumusețea, forța și influența.

Cartea aceasta este povestea vieții uneia dintre cele mai minunate povești depănate vreodată. Dumnezeu i-a creat pe Adam și pe Eva, primul bărbat și prima femeie, și i-a așezat, goi și fără sentimentul rușinii, într-o Grădină a desfătărilor. Le-a spus că pot să mănânce fructele oricărui pom, cu o singură excepție. Nu trebuie să mănânce din pomul cunoașterii binelui și răului; în ziua în care aveau să nesocotească această unică poruncă, aveau să moară. Un șarpe, cea mai șireată dintre fiare, a intrat în vorbă cu femeia. I-a spus că, dacă nesocotesc dumnezeiasca poruncă,

nu mor, ci li se vor deschide ochii și vor ajunge asemenea zeilor, vor cunoaște binele și răul.

Eva a crezut șarpele și a mâncat fructul oprit; i-a dat și lui Adam, care a mâncat la rândul-i. Într-adevăr, ochii li s-au deschis: când și-au dat seama că sunt goi, au cusut frunze de smochin să se acopere. Dumnezeu i-a chemat la El și i-a întrebat ce au făcut. Când au mărturisit, a aruncat asupra lor mai multe blesteme: de atunci înainte, șerpii vor trebui să se târască pe pământ și să mănânce țărână; femeile vor aduce copiii pe lume în chinuri și-i vor dori pe bărbații care le stăpânesc; iar bărbații vor trebui să asude și să muncească să-și câștige pâinea, până se vor întoarce în țărâna din care au fost plămădiți. „Căci pământ ești și în pământ te vei întoarce.“ Ca să-i împiedice să mai mănânce din pomii deosebiți – pomul vieții – și să trăiască veșnic, la porunca lui Dumnezeu oamenii au fost izgoniți din Grădină. Heruvimi înarmați au fost puși de pază casă nu încerce vreunul din ei să se întoarcă. Relatarea la începutul Facerii, povestea lui Adam și a Evei a modelat în mod hotărâtor de-a lungul secolelor concepțiile despre originile omenirii și despre destinul omenesc. Aparent, era foarte puțin probabil să capete vreodată o asemenea importanță.

Este o poveste care ar putea aprinde imaginația unui copil impresionabil, ca mine, dar adulții, din trecut și din prezent, își dădeau seama cu ușurință că poartă amprenta imaginației celei mai dezlănțuite. O grădină magică; un bărbat și o femeie goi care sunt plămădiți așa cum nu au mai fost niciodată alți oameni; oameni care știu să vorbească și să se comporte fără copilăria prelungită care este caracteristica speciei noastre; un avertisment misterios în legătură cu o moarte pe care asemenea ființe abia create nu ar putea-o înțelege; un șarpe vorbitor; un pom care oferă cunoașterea binelui și a răului; încă un pom care dăruiește viață veșnică; păzitori supranaturali care își flutură săbiile de foc. Este o naștere prin excelență, o poveste care se dezvăluie în desfășurările fanteziei.

Totuși, milioane de oameni, printre care și unele dintre cele mai subtile și mai strălucite minți care au existat vreodată, au acceptat povestea lui Adam și a Evei din Biblie ca pe adevărul gol-goluț. Și, în ciuda dovezilor copleșitoare cumulate de geologie, paleontologie, antropologie și biologia evoluționistă, nenumărați contemporani consideră în continuare că este povestea exactă din punct de vedere istoric a originilor Creațiunii și se cred urmașii primilor oameni din Grădina Edenului. Puține povești din istoria lumii s-au dovedit așa de durabile, de răspândite și de insistente, de obsedante de adevărate.

LA RÂUL BABILONULUI În vechime, căderea regatelor era deseori urmată de masacrarea pe scară largă a celor învinși, dar Nabucodonosor II, regele marelui Imperiu Babilonian, s-a gândit că deportările sunt mai eficiente. După ce micul regat Iuda, condus de o venerabilă dinastie numită „casa lui David“, s-a predat în fața armatelor sale în anul 597 î.e.n., a instalat un guvern-marionetă la Ierusalim și a deportat un mare număr de evrei, inclusiv pe regele detronat și Curtea sa, în Babilon. Mult mai târziu, Psalmul 136 reușește să vorbească despre nefericirea, dorul de casă și furia lor: „La râul Babilonului, acolo am șezut și am plâns, când ne-am adus aminte de Sion“.

Exilații evrei, mărturie vie a ultimului triumf al lui Nabucodonosor, au îngroșat rândurile mâinii de lucru necesare ambițiilor sale uriașe. După o lungă perioadă de declin, Babilonul era din nou în ascensiune. Trebuiau săpate canale de irigație, îngrijite câmpurile, plantate vii și arse cărămizi pentru fortificații, zigate și palate. Evreii nu au fost singurii exilați care asudau în echipele de muncitori și visau la căminul lor pierdut. Trudeau alături de asirieni, mezi, sciți și egipteni și la un loc cu babilonienii născuți în partea locului care se îndatoraseră peste măsură. [...]

Orașul plin de viață, de mare diversitate culturală de pe Eufrat era bogat, sofisticat și de o renumită frumusețe. Două dintre proiectele sale de construcție legendare – zidurile imense ale cetății și grădinile suspendate – figurau printre cele șapte minuni ale lumii. Celebra Poartă Iștar, construcție grandioasă din cărămidă smălțuită, reconstituită astăzi în muzeul Pergamon din Berlin, atestă măreția orașului. Deși nu te puteai aștepta ca exilații evrei să se simtă ca acasă în Babilon, nu erau nici complet străini, deoarece considerau că odinioară veniseră din partea aceasta a Mesopotamiei. Avraam, figura centrală a credinței evreiești, și-a început viața în apropiere de Ur, astfel că reîntoarcerea la aceste rădăcini nu le era tuturor de nesuportat. Când s-a ivit în sfârșit ocazia să se întoarcă în Iudeea, mulți evrei au ales să rămână acolo. Din perioada exilului, în Mesopotamia a înflorit o comunitate evreiască ce s-a menținut până în Irakul secolului XX.

Pentru exilații evrei credincioși de pe malurile Eufratului, marea provocare era să nu renunțe la Iahve. Iahve era de mult principalul lor zeu și ocrotitor. Uneori, mai fuseseră atrași și de cultul altor zei; de aceea, Iahve îi îndemnase în repetate rânduri: „Să nu ai alți dumnezei afară de Mine!“ Dar, de cele mai multe ori, chiar și în vremurile dificile, reușiseră să-l păstreze pe Iahve la loc de cinste în inimile lor și să-l venereze prin ritualuri și prin sacrificiile de animale care se țineau în marele Templu din Ierusalim.

Ritualurile au continuat neschimbate vreme de un deceniu după capitularea Iudeii în fața lui Nabucodonosor. Dar apoi a urmat un alt dezastru: Sedechia, trădătorul evreu pe care îl instalase la conducere cuceritorul, a fost destul de nesăbuit încât să pornească o revoltă împotriva stăpânilor lui. Armata babiloniană a asediat Ierusalimul, iar ajutorul din partea aliaților egipteni pe care mizaseră evreii nu s-a materializat. Asediul s-a prelungit, iar foametea, bolile și dezertările au fost lovituri cumplite. În cele din urmă, zidul a fost străpuns, și trupele babiloniene au dat năvală înăuntru. La porunca regelui, răzbunarea s-a abătut atunci asupra orașului care până în acea clipă fusese cruțat. Marele Templu, palatul și alte clădiri publice au fost arse din temelii. Marele-preot, principalul său ajutor și multe alte figuri de seamă au fost uciși. Fiii lui Sedechia au fost executați în fața sa; apoi, lui i-au fost scoși ochii și a fost purtat în lanțuri. Încă o dată, au fost deportați o mulțime de evrei, care s-au alăturat celor aflați deja de un deceniu în exil în Babilon. Câțiva ani mai târziu, ca urmare a asasinării guvernatorului babilonian, și alți oameni din provincia răzvrătită au fost deportați. Viața iudeilor fusese din nou distrusă.

Acum, că templul fusese nimicit, pustiirea sa părea să fie o mărturie dureroasă a faptului că Iahve nu voise sau nu putuse să-și ocrotească poporul ales. Eșecul său lamentabil din 597 și apoi cel din 587 au confirmat probabil gândurile ascunse pe care evreii mai puțin credincioși le nutreau despre zeul lor: Iahve era un preot impostor, o născocire a imaginației colective sau poate pur și simplu un zeu slab, al pierzătorilor. Vocile batjocoritoare au fost înăbușite – Biblia a fost scrisă, în mare parte, din perspectiva celor credincioși –, dar au lăsat în urmă semne. „Zis-a cel nebun în inima sa: «Nu este Dumnezeu!»“, astfel începe Psalmul 13. Nebun, poate, dar psalmistul e sigur că există destui asemenea nebuni încât să vorbească despre ei și să-i critice.

Cum putea fi altfel? Dezastrul îndurat de neamul lor a pricinuit nu numai tristețe, ci și îndoială și ironie. Iahve nu exista; sau lui Iahve nu-i păsa; sau Iahve fusese înfrânt definitiv de zeul babilonian Marduk. După căderea Ierusalimului și deportările masive, probabil că scepticii se înfuriau când auzeau rugăciunile celor credincioși, care implorau ajutor de la un zeu ce nu-și arăta puterea. Pe de altă parte, pentru credincioși, batjocura scepticilor trebuie să fi fost insuportabilă. „Toți cei ce m-au văzut m-au batjocorit“, se spune în Psalmul 21: „grăit-au cu buzele, clătinat-au capul zicând: «Nădărduit-a spre Domnul, izbăvească-l pe el, mântuiescă-l pe el, că-l voiește pe el»“ (21:7–8). Și dacă nu se anunță izbăvire, ci numai umilință, batjocură și speranțe deșarte, atunci ce mai e de făcut? Pentru credincioși, în exilul din Babilon, sentimentul dominant a

fost suferința. Unde era Iahve? Câteva secole mai târziu, și Isus a trăit, în momentul execuției, același sentiment al părăsirii și a rostit chiar primele cuvinte ale acestui psalm: „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?”

Ca antidot împotriva disperării, poate că evreii își spuneau că dezastrul era voia lui Iahve, drept pedeapsă pentru refuzul poporului său de a se supune poruncilor divine, dar scepticii din rândurile lor clătinau probabil din cap și se gândeau că e doar o jalnică născocire. Dar, ceea ce era și mai grav, atât credincioșii, cât și scepticii erau înconjurați de jubilația cuceritorilor, care înălțau imnuri zeului lor triumfător. Probabil că exilații priveau zi de zi mărețul templu babilonian numit Esagila – „casa capului ridicat” – și ziguratul uriaș cu șapte etaje Etemenanki, „templul creării cerului și pământului”. Mulți ani mai târziu, în memoria evreilor acea uimitoare priveliște a fost reinterpretată adecvat, pentru a semnifica mândria și aroganța excesive, devenind Turnul Babel.

Nabucodonosor reconstruise și templul, și ziguratul în cinstea zeului furtunii, Marduk. Fiind de mult zeitatea tutelară a cetății, acesta devenise așa de puternic, încât adoratorii săi se temeau să-i rostească numele sfânt și îl numeau pur și simplu Bel, „stăpânul”. Marduk era slăvit ca stăpân al universului. Întrucât reușise să-și însușească atribuțiile celorlalte zeități și înglobase în puternica sa imagine întregul și bogatul corpus al mitologiei mesopotamiene, acum era în măsură să absoarbă puterile tuturor zeilor rivali, inclusiv pe ale lui Iahve. Din sfânta sfintelor templului Esagila și de pe altarul de aur aflat pe culmea amezătoare a ziguratului Etemenanki, imaginea lui Marduk privea din înalt popoarele al căror destin părea să-l controleze.

În fiecare an, babilonienii țineau o mare sărbătoare de Anul Nou în cinstea lui Marduk. Statuile altor zei, care îi aduceau omagiu divinului ocrotitor al cetății, erau luate din nișele lor și purtate într-o mare procesiune publică până la sanctuarul principal. În a patra zi de sărbătoare, avea loc, sub conducerea regelui însuși, recitarea unui text sacru, care fusese scris pe tăblițe de lut cu foarte multă vreme în urmă. Venerabilul text, încărcat de prestigiul vechimii sale, era *Enuma Eliș*, povestea mesopotamiană a originilor. La început, spune povestea aceasta, fusese actul sexual: un pârâu cu apă dulce – zeul Apsu – a năvălit în mare, zeița Tiamat. Din această împreunare primordială au luat naștere toți ceilalți zei din panteonul babilonian, asemenea aluviunilor strănse la gura unui râu.

Dar povestea nu celebrează reproducerea ca pe o binecuvântare neîndoielnică. Dimpotrivă, este centrată pe furia ucigașă care l-ar putea cuprinde pe un părinte când liniștea îi este tulburată. Zeii nou-creați s-au dovedit a fi prea zgomotoși, iar Apsu,

care nu putea să se odihnească din cauza lor, a decis, în cele din urmă, să-și nimicească progeniturile. Cu toate că și ei îi tulburaseră odihna, Tiamat l-a îndemnat să fie îngăduitor: „Cum? Să distrugem ce am creat chiar noi?“ Dar Apsu nu s-a lăsat înduplecat. El voia să se odihnească, iar dacă asta însemna să-șiucidă copiii, atunci fie. Victimele au aflat că avea de gând să le distrugă. Mulți dintre zei au răătăcit cuprinși de disperare sau au rămas tăcuți, neștiind ce să facă. Dar cel mai inteligent dintre ei, Ea (sau Enki, după cum este numit în versiunile sumeriene), a reușit să evite distrugerea. A plănuit să-l adoarmă pe tatăl său, Apsu, și apoi l-a ucis.

Așadar, la început au fost deopotrivă crima și actul sexual. În *Enuma Eliș*, crima originară nu e considerată ceva groaznic sau condamnată, ci proslăvită. Viața, cu energia și vacarmul ei, a învins somnul și liniștea. Dar, deși proslăveau această izbândă, babilonienii nu respingeau valoarea odihnei. Ea și-a ridicat palatul pe cadavrul tatălui pe care îl ucisese, iar apoi, după ce a scos un strigăt triumfător, s-a retras: „Apoi s-a odihnit liniștit în locuința sa. / Și a numit-o pe ea Apsu“. Apsu, creatorul învins, a dăinuit prin numele pe care ucigașul învingător, propriul său fiu, l-a dat altarului odihnei sale.

Însă liniștea desăvârșită nu a durat. Acum, prima mamă, Tiamat, s-a ridicat amenințătoare. Ceilalți zei erau îngroziți – din nou, părintele lor era hotărât să-i distrugă –, dar fiul lui Ea, Marduk, s-a oferit să-i salveze, dacă zeii îi jurau credință eternă. Zeii au acceptat pe dată. Așa cum Ea îl ucisese pe părintele primordial, Apsu, la fel și Marduk s-a ocupat de mama primordială, Tiamat:

A tăiat-o în două, ca pe un pește pus la uscat,
 Jumătate a făcut-o acoperitoare, cer.
 A desfășurat-o și a pus paznici,
 Și le-a poruncit să nu lase apele să fugă.

Încă o dată, crima nu a fost condamnată, ci proslăvită, și încă o dată cadavrul victimei a primit o întrebuințare: universul a fost creat din trupul femeiesc împărțit, o sferă superioară de apă care forma cerul și o sferă inferioară de apă din care a ieșit pământul.

După această mare victorie, inima lui Marduk l-a îndemnat „să facă lucruri iscusite“ în numele celor pe care îi salvase. Zeii tineri se săturaseră să muncească; voiau să se odihnească și ei. „Voi aduna sânge și voi face oase“, a spus Marduk. Oamenii – *lullu*, cum îi numește *Enuma Eliș*, „oamenii cu capul negru“ – au

fost creați să trudească fără oprire. Ridicând altare, săpând canale de irigații, plantând și strângând recoltele, pregătind ofrandele de hrană și aducând laude, le-au dat zeilor răgazul să se odihnească și să se bucure de viață, încununând astfel creația izbăvitorului lor, zeul suprem Marduk.

În secolul al VI-lea î.e.n., când generații întregi de evrei prizonieri erau obligate să se confrunte cu ea an după an, *Enuma Eliș* avea deja o mare vechime. Vârsta îi conferea un prestigiu aparte, pe care îl împărțea cu alte povești mesopotamiene străvechi despre începuturile omenirii. Una, intitulată *Atrahasis*, vorbea despre un potop primordial care aproape că distrusese toată omenirea; o alta, *Epopoea lui Ghilgameș*, vorbea despre iubirea unui erou pe jumătate divin pentru un om creat din lut. În aceste epoei apar zei – un întreg panteon –, dar Iahve nu se află printre ei, darămite să fie stăpânul lor. Și ele vorbesc despre crearea primilor oameni, care însă nu se numesc Adam și Eva și nu au fost făcuți de Dumnezeu Creator al evreilor. Ar fi fost de înțeles dacă prizonierii evrei ar fi îmbrățișat credințele învingătorilor babilonieni și ar fi renunțat la un zeu provincial, local și, mai presus de toate, învins. Dar ei – sau cel puțin credincioșii rămași în rândurile lor – s-au agățat cu disperare de amintirea lui.

DIN CUPRINS:

Prolog: În casa închinăciunii Oase goale La râul Babilon Tăblițele de lut Viața lui Adam și a Evei În baia publică Libertatea originară, păcatul originar Uciderea Evei Întrupări Castitatea și cusururile ei Politica Paradisului Drumul către ființă Oamenii înaintea lui Adam Despărțirea Îndoielile lui Darwin Epilog: În Grădina Edenului

James F. McGrath pune o întrebare care cu siguranță că îi va scandaliza pe unii cititori. Isus, Fiul lui Dumnezeu întrupat, Învățătorul prin excelență, Atotștiutorul, cel care a venit să-i învețe pe oameni calea mântuirii, să aibă ceva de învățat de la oameni? Și, mai ales, de la femei? Autorul pornește de la premisa că Isus a fost om adevărat, personaj istoric real, împărtășind condiția umană, dezvoltându-se și acumulând cunoștințe ca orice alt om. Deși a trăit în contextul socio-cultural al vremii sale, marcat de un misoginism mai mult sau mai puțin difuz, el s-a delimitat de acesta, scandalizându-și adeseori contemporanii. Discipolii săi și-au exprimat în mai multe rânduri uimirea că Rabbi purta discuții teologice cu femeile (unele chiar „păcătoase“ sau de altă religie). Și mai smintitor a fost faptul că a primit și femei în rândul ucenicilor săi. Volumul trece în revistă interacțiunea lui Isus cu douăsprezece femei. Autorul valorifică textele din Noul Testament, dar recurge și la alte surse, precum textele apocrife, și nu ezită să-și lase frâu liber imaginației. Cartea are și o doză de ficțiune, asemenea unei biografii romanțate, însă încearcă să reconstituie cât mai fidel lucrurile, fără să devieze înspre fantastic sau senzațional.

James F. McGrath

CE A ÎNVĂȚAT ISUS DE LA FEMEI

Traducere din engleză de Radu Cucuteanu

MARIA: CE A ÎNVĂȚAT ISUS DE LA MAMA SA

Maria către Elisabeta, salutări, dragă verișoară! Îți scriu fiindcă tocmai ne-am întors dintr-o vizită la fiul tău Ioan, la Iordan, și am trimis vorbă mai devreme, pentru că speram să ne oprim să te vedem pe drumul de întoarcere, dar împrejurările nu ne-au îngăduit. Ioan arată bine, iar numărul celor care s-au adunat să-l asculte și să treacă prin cufundarea în apă a fost uluitor.

Am dus întreaga familie să cunoască acest fel de cufundare. Când pe ce să nu fi fost toți. Isus s-a oferit să rămână acasă, să lucreze și să se îngrijească de cele trebuincioase. Când am stăruit, a spus că nu era convins că e nevoie să fie botezat. Dintotdeauna ne-am învățat copiii să prețuiască ce se întâmplă la templu, nu numai fiindcă

◀ Hristos vorbind cu femeia samariteană, Anonim, gravură după Matthias Scheits, în Josua și Reinier Ottens, *Tableaux du Vieux & Nouveaux Testament*, Amsterdam, 1754.

au rude care sunt preoți, ci și fiindcă așa ne învață Tora. Nu mă mir că sunt tulburați, pentru că acum ascultăm de cineva care spune că apa cursă din rai poate purifica la fel de bine ca sângele animalelor. Unii dintre noi am fost de față când Ioan și Zaharia s-au certat pe tema asta, iar copiii mei își respectă unchiul și vârsta lui mai mult decât credința vărului lor. I-am învățat să-i cinstească pe cei în vârstă, așa că și asta i-a tulburat. Dar chiar Tora ne arată că cei mai în vârstă nu au întotdeauna dreptate, chiar dacă sunt mai înțelepți decât cei tineri. Și nici tinerețea nesăbuită și năvalnică nu se înșală de fiecare dată, chit că mă tem de ce s-ar putea întâmpla acum, când Ioan pare să fi început să înfrunte și faima altor oameni, nu doar pe cea a tatălui său.

Cu toată șovăirea de la început, Isus a trăit o adevărată schimbare prin botezul lui Ioan. Când a ieșit din apă, s-a coborât peste el unul dintre porumbeii atât de obișnuiți pe valea râului. Amândoi, și el, și Ioan, au văzut un semn în asta. Isus a trecut de la șovăială la hotărârea de a rămâne ucenic al lui Ioan. După cum știi, ucenicia începe cu o perioadă de post. Lui Isus îi place să mănânce, dar mi-am dat seama că a fost schimbat de trăirea aceasta chiar mai mult decât noi. Cufundându-se în apă, în timp ce Ioan vorbește despre milostivirea divină și despre râul vieții care izvorăște din sfântul Ierusalim ceresc al lui Dumnezeu, trăiești ceva ce eu nu am trăit niciodată în toți anii mei de mers la templu. Asta sigur arată că Ioan are dreptate în ceea ce predică, nu?

Iosif a sperat dintotdeauna ca măcar unul dintre fiii săi să aibă chemarea de rabin. Are destui fii care să continue afacerea familiei, chiar dacă o parte dintre ei ar urma alte îndeletniciri. De mult timp m-am gândit că Isus ar fi un învățător deosebit de bun. Are cu adevărat darul de a povesti. L-a moștenit din partea noastră, a familiei. Sunt fericită că, dacă ar fi să se pregătească să devină învățător, asta va fi la picioarele dragului său văr, învățând despre Împărăția lui Dumnezeu, deși amândouă știm cât de primejdioase sunt timpurile astea pentru cei care vorbesc despre asemenea lucruri. Tatăl lui Iosif a crezut dintotdeauna că familia sa, fiind urmașă a lui David, va crește din nou într-o bună zi și va cârmui Israelul. Eu cred că, atunci când se va arăta brațul lui Dumnezeu, El îi va ridica pe toți cei care au fost asupriți de cei bogați și puternici. Știu că și tu crezi la fel și că Ioan a învățat de la tine aceste lucruri. Dacă l-ar fi ascultat numai pe Zaharia, i-ar fi sprijinit pe cei care acum stau pe scaune semete și au putere, mai ales pe preoți și multele și scumpele jertfe care îi împovărează cel mai mult pe săraci. Sunt foarte mândră de fiul tău, cum știu că și tu sigur ești.

Îți voi scrie mai multe după ce îmi răspunzi. O să am grijă ca, atunci când fiul meu Iacob îți aduce și îți citește scrisoarea asta, să nu fie de față și Zaharia. Și așa este deja mânios pe Ioan și pe tine, pentru că îl sprijini. Mă tem că el crede că tu ți-ai înduplecat și rudele, iar asta ar căsca între noi o prăpastie de netrecut. Cu siguranță nu vreau să vă sporesc dezbinarea.

Am să trimit și niște pește sărat, pâine și măslina. Te rog, împarte-le cu Imma și Rebeca cum poți mai bine, dacă nu ai tu nevoie de ele pentru casa ta. Dacă ai cumva sirop de curmale de care nu ai nevoie, ți-aș fi recunoscătoare dacă ai putea să-mi trimiți din el când se întoarce Iacob acasă. Are treabă la Ierusalim și poate să treacă pe la tine atât la dus, cât și la întors, dacă ți-e mai ușor așa.

Dumnezeu să vă binecuvânteze, pe tine și pe întreaga ta familie.

Într-un fel, Maria ar trebui să fie în mod evident punctul de plecare în explorarea a ce, când și cum a învățat Isus de la femei. S-au realizat descrieri pline de o imaginație minunată, precum filmul *Mary, Mother of Jesus*, în care Maria este prezentată drept autoarea parabolilor. Sunt povești pe care i le-a spus lui Isus când era copil, pe care el le-a refolosit cu succes mai târziu în viață. Filmul îl înfățișează și pe Iosif, care, pe patul de moarte, vorbind despre Isus, îi spune Mariei: „Tot ce este el acum, tu l-ai făcut“. Totuși, pentru istorici este mai greu de definit influența mamei lui Isus asupra valorilor și cuvintelor lui. Orișicum, Maria este cea de la care pornim în mod firesc în explorarea a ceea ce a învățat Isus de la femei, deoarece influența mamei asupra copilului o precedă pe cea a oricărui alt om. După cum am subliniat în introducere, dacă nu se dorește să i se nege lui Isus natura omenească (lucru pe care de fapt mulți îl fac în practică, dacă nu în teorie), se poate presupune că, fără nici o discuție, Isus a învățat de la mama lui. Desigur, asta nu înseamnă că *nu* vor fi discuții. Când ele reies din susținerea acestei idei care pare foarte simplă, atunci pot ajuta în delimitarea unei zone ce merită examinare în anumite sisteme teologice. Influența Mariei asupra lui Isus nu poate fi pusă la îndoială în mod serios de nimeni dintre cei care acceptă că el a fost, istoric vorbind, om. Totuși, aceasta nu înseamnă că putem arăta precis cum l-a influențat mama sa și în ce moduri. Rezolvarea problemei impune o examinare atentă a ceea ce știm despre Maria, despre Isus, despre Iosif și despre frații lui Isus. Impune de asemenea o cântărire a dovezilor pe care le avem din izvoarele antice asupra rolurilor pe care le jucau de obicei mamele, nu doar în creșterea copiilor, ci

și în educația lor, căutând să surprindem întreaga gamă a diversității din această zonă. Pentru cei îngrijorați de întrebările istorice, în continuare ne vom situa în zona necunoscutului. Pentru cei care se mulțumesc să rămână la reprezentarea literară a Mariei în Noul Testament și în literatura creștină timpurie, imaginea devine repede destul de concretă. În acest capitol vom încerca să păstrăm un echilibru just între aceste două aspecte, concentrându-ne asupra a ceea ce ne spun izvoarele cele mai timpurii despre Maria și fiind precauți, la nivel istoric, fără a ne permite să fim blocați de faptul că o serie de posibilități ispititoare lasă mult loc pentru îndoială și întrebări fără răspuns.

Maria nu este doar punctul de plecare natural, ci și cel *necesar*, într-o carte cu acest subiect. Pentru cei care au probleme în a accepta că Isus a învățat de la alții, rolul unei mame evreice din Mediterana primului secol pune în lumină chiar problema centrală. Abundă relatările apocrife în care Isus începe să vorbească de la naștere sau în care merge la școală doar pentru a preda învățătorilor săi. Totuși, acceptarea acestor relatări drept istorie – în esența lor, dacă nu în detaliile exacte – înseamnă să negăm pe deplin natura omenească a lui Isus. Prin urmare, înainte de a ajunge la întrebarea ce ar fi putut învăța Isus de la bărbați și/sau femei când era mai mare, trebuie să începem cu femeia despre care putem crede cu destulă îndreptățire că e cea care l-a auzit pe Isus scoțând primul său cuvânt și care a fost responsabilă mai mult ca oricine altcineva de creșterea lui. Asta ridică o întrebare importantă despre ce ar trebui să facă istoricii când se lovesc de tăcerea izvoarelor istorice. Dacă nu avem informații, oare ar trebui să umplem tăcerea cu ceea ce era firesc, presupunând că dacă ceva nu a fost amintit, cel mai probabil nu s-a considerat necesar să fie menționat deoarece nu era nimic ieșit din comun? Această problemă apare adesea legată de întrebarea dacă Isus a fost căsătorit. Dacă Noul Testament nu spune că a fost, ar trebui să presupunem că nu o face deoarece era ceva obișnuit (prin urmare, era căsătorit) sau nu o face pentru că nu era nici o soție de amintit (chiar dacă ne putem gândi că era de așteptat ca statutul său de celibatar să fi fost observat și comentat)? Ambele poziții își au susținătorii.

Cel mai bun test pentru a vedea dacă cineva ia în serios sau nu natura omenească a lui Isus, indiferent ce ar crede despre el, este imaginea prunciei și a copilăriei sale. Oamenii și-l pot închipui pe Isus adult ca Dumnezeu îmbrăcat ca un om, purtând trup omenesc ca să interacționeze cu umanitatea și se conving singuri

că nu îi neagă umanitatea. Dar tot ei aduc în discuție prima copilărie a lui Isus, și lucrurile devin neplăcute. Dacă cineva întreabă dacă Dumnezeu a avut un scutec murdar care trebuia să fie schimbat sau a fost învățat să rostească primele cuvinte, acela fie va trebui să se repeadă cu capul înainte acolo unde unele Evanghelii apocrife abia așteaptă să ajungă, fie își va da seama că ceva nu e în ordine în privința felului în care îl vede pe Isus.

Când vine vorba de informații istorice concrete privind lucrurile pe care Isus le-a învățat de la mama lui, de fiecare dată ne vom găsi în poziția de a dori să fi avut mai multe informații decât avem. Când scriem biografia unei persoane de azi, întrebăm despre relația cu părinții, cum a fost crescută etc. Considerăm influența mamei și relația dintre ea și persoana celebră drept informații vitale dacă vrem să o înțelegem. Nu la fel stau lucrurile cu biografiile anticilor. Orișicum, dacă acceptăm cu totul statutul lui Isus de om, atunci putem fi siguri că Maria l-a învățat toate lucrurile pe care le învață un copil de la mama sa, dacă nu și mai mult.

Cea mai cunoscută rugăciune a lui Isus, „facă-se voia ta“, fie că avem în minte propria-i exprimare deznădăjduită în Grădina Ghetsimani, fie că ne gândim la indicațiile date discipolilor săi, nu este prea departe de cea a Mariei, „Fie mie după cuvântul tău“ (Luca 1:38). Margaret Hebblethwaite și-o închipuie pe Maria învățându-l pe Isus să se roage pentru lucruri anume, precum „Facă-se voia ta“ și „Vie împărăția ta“. Nu vom ști niciodată dacă așa s-au întâmplat lucrurile, dar reacția instinctivă de a le crede întru totul plauzibile sau, dimpotrivă, greu de acceptat poate să ne spună multe despre cum vedem noi ambele persoane, pe Isus și pe mama sa.

La 50 de ani de la prima publicare a *Eseurilor* lui Montaigne în limba română, Editura Humanitas oferă cititorilor o nouă traducere a acestei opere fundamentale, semnată de Vlad Russo (printre ale cărui traduceri din literatura franceză se numără Cioran, Ionesco, Kundera, Finkielkraut). Noua versiune, deopotrivă riguroasă și firească, urmărește să-l aducă pe Montaigne mai aproape de spiritul vremii noastre, oferindu-i cititorului o adevărată bucurie a lecturii.

Până acum din *Eseurile* lui Montaigne au apărut două volume cuprinzând primele două Cărți (Cartea întâi – 2020, și Cartea a doua – 2022). În 2023 urmează să apară Cartea a treia, și ultima, a *Eseurilor*, carte adăugată la a treia ediție (1588), iar anul viitor va apărea un al patrulea volum, tradus de Anca-Maria Christodorescu, cuprinzând *Jurnalul de călătorie în Italia, prin Germania și Elveția*, precum și un număr de 38 de scrisori rămase din corespondența lui cu diferite personalități din epocă, începând cu tatăl său, trecând la înalți funcționari oficiali de la Bordeaux și sfârșind cu regele Henric III și regele Henric de Navarra, viitorul Henric IV, cel mai iubit rege al Franței.

Michel de Montaigne

ESEURI

Traducere din franceză și note de Vlad Russo

DESPRE NEAJUNSURILE MĂRIRII

De vreme ce n-o putem atinge, să ne răzbunăm ponegrind-o. Deși nu înseamnă neapărat că ponegrim ceva dacă-i găsim cusururi, doar le găsim în orice lucru, cât de frumos și vrednic de dorit ar fi. În general, ea are văditul avantaj că se coboară când dorește, și se poate spune că are de ales între o treaptă și alta. Căci nu ne prăbușim de pe orice treaptă înaltă, sunt multe de unde ne putem coborî fără a ne prăbuși. Dar mie mi se pare că-i dăm prea multă însemnătate, cum dăm prea multă și hotărârii celor pe care i-am văzut sau despre care am auzit că au disprețuit-o ori că s-au lepădat de ea de bunăvoie. Natura ei nu ne-o arată a fi atât de îmbietoare, încât să nu poată fi respinsă fără a trezi uimire. Cred că pentru a îndura năpastele e nevoie de multă strădanie, dar că a te mulțumi cu o soartă obișnuită și a te lepăda de mărire nu cere prea multă osteneală. Îmi pare că e o virtute la care până și eu, prostănac cum sunt, aș ajunge fără

prea multă trudă. Ce-or avea de făcut cei care ar ține seama și de gloria ce însoțește lepădarea de ea, unde poate intra mai multă ambiție decât în însăși dorința și bucuria mării? Fiindcă ambiția își urmează cel mai bine înclinația luând-o pe căi lăturalnice și mai puțin bătute. Eu îmi călesc inima să rabde și-o las mai moale cu dorința. Visuri am ca orișicine, și-mi sunt la fel de slobode și neînfrânate; dar nu mi s-a întâmplat încă să visez nici la imperii sau regate, nici la înălțimea unor atari destine sus-puse și poruncitoare. Nu la asta năzuiesc, prea mă iubesc pe mine însumi. Când mă gândesc la împlinire, o fac cu modestie, ca la o împlinire temătoare și strunită, pe măsura mea, o împlinire în fermitate, înțelepciune, sănătate, frumusețe și bogăție chiar. Dar acea trecere, acea putere atotstăpânitoare mi-apasă închipuirea totuși. Numai că, deosebindu-mă cu totul de acela din vechime, aș prefera pesemne să fiu al doilea sau al treilea la Périgueux decât întâiul la Paris. Sau, ca să nu mint, mai degrabă al treilea la Paris decât în frunte. Nu vreau nici să mă iau la ceartă cu un aprod, ca ultimul amărăștean, nici ca mulțimea să se dea deoparte în calea mea cu venerație. Sunt învățat cu un rang mijlociu, atât prin soarta, cât și prin înclinația mea. Iar prin felul în care am trăit și tot ce-am întreprins, am arătat că mai curând m-am ferit să mă salt peste cătimea de noroc pe care mi-a hărăzit-o Domnul din naștere. Orice faptură a naturii are aceeași îndreptățire și înzestrare. Sufletul meu e atât de leneș, că nu-mi măsoar norocul după cât de sus mă poartă, ci după cât de lesne o face. Dar dacă n-am inima prea viguroasă, o am largă în schimb, și ea îmi poruncește să-i dau în vileag fără înconjur slăbiciunea. Dacă mi s-ar cere să compar viața lui L. Thorius Balbus, bărbat ales, falnic, învățat, sănătos, priceput și înzestrat cu nenumărate plăceri și înlesniri, viețuind retras și liniștit, cu sufletul gata să întâmpine moartea, superstiția, durerile și alte năpaste omenești, și murind într-un târziu în luptă, cu arma în mână, apărându-și țara, cu viața lui M. Regulus, nobilă și măreață cum o știe oricine, cu uimitorul ei sfârșit – una lipsită de faimă și de strălucire, cealaltă nespus de pilduitoare și glorioasă –, aș vorbi negreșit ca Cicero, de m-aș pricepe să grăiesc tot așa de bine ca el. Dar dac-ar fi să le compar cu viața mea, aș mai spune că prima e tot atât la îndemâna puterilor și dorințelor mele, pe care mi le potrivesc după puteri, pe cât a doua le întrece, și încă de departe; că la cea din urmă pot ajunge numai preamărind-o, pe când la cealaltă aș ajunge lesne practicând-o.

Să ne întoarcem la mărirea noastră vremelnică, de la care am pornit. Eu sunt sătul de autoritate, deopotrivă impusă și îndurată. Otanes, unul dintre cei șapte pretendenți la cârma regatului persan, a luat o hotărâre pe care aș fi luat-o și eu cu dragă inimă: le-a lăsat celorlalți dreptul la domnie, stabilit prin alegere sau tragere la sorți, cerând ca el și ai lui să-și ducă traiul în imperiu fără a asculta de stăpânire și fără a se supune decât în fața vechilor legi, bucurându-se de orice libertate ce n-ar aduce atingere acestora, căci nu răbda nici să poruncească, nici să-i fie poruncit. Cea mai aspră și grea meserie din lume este, după părerea mea, aceea de-a fi un rege vrednic. Eu le trec cu vederea mai multe greșeli decât se obișnuiește, cu gândul la cumplita povară a îndatoririi lor, care îmi dă fiori. E greu să ții măsura când ai asemenea puteri nemăsurate! Deși, chiar pentru cei mai puțin desăvârșiți din fire, e un negrăit îndemn către virtute s-ajungă într-o poziție din care nu poți face nici un bine fără să-ți fie trecut pe răboj și cântărit; în care cea mai mărunță faptă bună înrăurește atâția oameni; și-n care înzestrarea ta, la fel cu a predicatorilor, se adresează mai ales mulțimii, judecător nu foarte drept, lesne de amăgit și mulțumit. Puține sunt lucrurile pe care le putem judeca fără părtinire, fiindcă puține nu ne ating nemijlocit. Întâietatea și subordonarea, stăpânirea și supunerea sunt lucruri sortite să-și poarte o firească vrajbă și invidie, și să se hărțuiască veșnic. Eu nu-i dau nici uneia crezare când vine vorba de drepturile celeilalte. Să lăsăm, dar, rațiunea, neînduplecată și neabătută, să ne spună când vom putea pune capăt acestei dezbinări. Cu nici o lună în urmă, frunzăream două cărți scoțiene care se băteau cap în cap pe acest subiect. Cea care era pentru guvernarea poporului îl înfățișa pe rege mai rău decât un căruțaș; cea care era pentru monarhie îl înălța cu câteva trepte mai sus de Dumnezeu ca forță și atotputernicie.

Fapt e că neajunsul măririi pe care m-am apucat să-l cercetez aici, dezvăluit mie de o împrejurare anume, este următorul: nimic nu e pesemne mai plăcut în legătura dintre oameni decât întrecerile puse la cale din dorința de a ne arăta cinstea și curajul în îndemănări ale trupului sau minții, la care puterea suverană nu ia nicicând parte cu adevărat. Mi s-a părut adesea, într-adevăr, că cinstindu-i pe principii prea din cale-afară îi tratăm insultător și cu dispreț. Căci ce mă jignește la culme în copilărie, anume că cei cu care mă luam la întrecere își cruțau forțele cu bună știință, găsind că sunt nevrednic să și le cheltuie cu mine, vedem că li se întâmplă zi de zi și lor, de vreme ce toți se socotesc nevrednici să

se ia la întrecere cu ei. Dacă se află că-și doresc biruința cât de cât, nu-i unul să nu-și dea silința să le-o ofere, călcând peste propria mândrie mai degrabă decât s-o rănească pe a lor: se străduiesc doar cât să le slujească onoarea. Ce rol pot, dar, juca într-o întrecere în care toți sunt de partea lor? Parcă văd cavaleri din vremi apuse, înfățișându-se în dueluri și turniruri cu armele și trupurile căzute sub o vrajă. Luându-se la întrecere cu Alexandru, Bryson se prefăcu doar că aleargă; Alexandru îl muștră, dar ar fi trebuit să poruncească biciuirea lui. Din pricina asta spunea Carneade că fiii principilor nu deprind cu-adevărat decât strunirea cailor, fiindcă în orice alt exercițiu toți se trag îndărăt în fața lor, lăsându-se învinși; un cal însă, care nu e nici lingușitor și nici curtean, dă de pământ cu fiul regelui cum ar face-o cu fiul oricărui hamal. Homer s-a văzut silit să îngăduie ca Venus, zeiță atât de blândă și gingașă, să fie rănită în războiul troian, ca să-i insuffle curaj și îndrăzneală, însușiri de negăsit printre cei pe care primejdia îi ocolește. Îi punem pe zei să se înfurie, să se teamă, să dea bir cu fugiții, să pizmuiască, să se vaite și să se aprindă, ca să-i preamărim pentru virtuți care iau naștere în noi din asemenea cusururi. Cine nu înfruntă piedici și primejdii nu poate năzui la cinstea și bucuria ce decurg din fapte primejdioase. E trist să ai atâta putere, încât toate să se plece înaintea ta! Soarta prielnică te alungă prea departe de comuniunea și tovărășia semenilor, însingurându-te din cale-afară. Ușurința și înlesnirea searbădă, care fac ca toate să ți se supună, sunt potrivnice multor bucurii. Înseamnă atunci că luneci, nu că dormi, că trăiești! Închipuți-vi-l pe om atotputernic: îl zdrobiți, îl siliți să vă cerșească piedici și împotrivire. Ființa și binele lui constau în lipsă.

Frumoasele lor însușiri n-au viață și sunt irosite, căci ele nu se fac simțite decât prin asemuire, iar ei sunt neasemuiți; și habar n-au cum sună lauda adevărată, asurziți de-o necurmată încuviințare, mereu aceeași. Dacă au de-a face cu cel mai nătărău dintre supuși, n-au nici un mijloc să i-o ia înainte; spunând: „Fiindcă mi-e rege“, omului i se pare c-a dat de înțeleș îndeajuns cum că a pus umărul ca să se dea bătut. Însușirea asta le înăbușă și le nimește pe celelalte, adevărate și hotărâtoare, ascunse sub demnitatea lor de regi, lăsându-i să-și arate doar meritele ce-o ating nemijlocit și o slujesc: îndatoririle ce le revin. Atâta însemnătate are faptul de-a fi rege, că el există doar prin acest fapt. Neobișnuita aură ce-l înconjoară îl ascunde și ni-l răpește, privirea se izbește-n ea și ni se risipește, copleșită și orbită de puternica-i lumină. Senatul i-a

acordat premiul pentru elocință lui Tiberius, care l-a respins, socotind că nu se poate bucura de o judecată atât de puțin slobodă, chiar dacă era adevărată. Așa cum le dăm întreaga întâietate ce ține de cinstire, le îndreptățim și le întărim și viciile, și cusururile, nu doar încuviințându-le, ci chiar și imitându-le. Însoțitorii lui Alexandru își țineau toți capul aplecat într-o parte, ca și el. Iar cei ce-l linguseau pe Dionysios se ciocneau unul de altul în fața lui, izbeau și răsturnau totul în calea lor, ca să arate că aveau vederea la fel de scurtă ca și el. Beteșugurile au adus și ele uneori merite și favoruri. Eu am văzut oameni prefăcându-se a fi surzi; iar Plutarh a văzut curteni alungându-și nevestele, pe care le iubeau, fiindcă principele și-o ura pe-a lui. Până și destrăbălarea s-a văzut încuviințată, și orice alt desfrâu; ca și nelegiuirea, hula, cruzimea, și chiar erezia, superstiția, necredința, trândăvia. Ba mai rău, dacă ceva poate fi mai rău: potrivit unei pilde mai primejdioase decât a linguşitorilor lui Mitridate – care, fiindcă stăpânul lor se credea medic bun, îi dădeau mădulele spre tăiere și ardere cu fierul înroșit –, alții răbdau să le fie pârjolit chiar sufletul, parte mai nobilă și mai gingașă.

Dar, ca să închei cu ce am început, împăratul Hadrian dezbătând cu filozoful Favorinus înțelesul unui cuvânt, acesta îl declară prea repede învingător, spunându-le prietenilor care-l dojeneau: „Glumiți, cum să nu fie mai învățat ca mine, el care comandă treizeci de legiuni?“ Augustus a scris niște versuri împotriva lui Asinius Pollio: „Eu însă tac din gură, zise acesta: nu e înțelept să scrii luându-te la întrecere cu cel care poate surghiuni“. Și aveau dreptate. Căci Dionysios, neizbutind să se ridice la înălțimea lui Philoxenos în poezie și a lui Platon în argumentare, pe unul îl osândi la ocnă, iar pe celălalt îl trimise să fie vândut ca sclav în insula Aegina. (Cartea a treia, capitolul VII)

După părerea mea, aceasta a fost cea mai importantă împlinire editorială a anului. Traducerea domnului Vlad Russo a Eseurilor lui Montaigne, apărută la Humanitas, este cea mai bună dovadă a ce ne spunea profesorul Dan Slușanschi despre traducerea capodoperelor, anume că fiecare generație trebuie să aibă o traducere nouă. Domnul Vlad Russo a reușit mai mult decât să facă o simplă traducere nouă. Avem dinainte un text dinamic, într-o limbă română exemplară, fără excese, curată, expresivă, puternică ca verbul lui Gorgias. Mégas dynástes ho lógos. Dacă aș fi profesor de română de orice nivel, le-aș propune elevilor sau studenților mei o analiză completă a unui eseu

din această traducere cuceritoare. Traducerea domnului Vlad Russo e peste orice s-a scris în 2022 în limba română. — Ștefan Colceriu

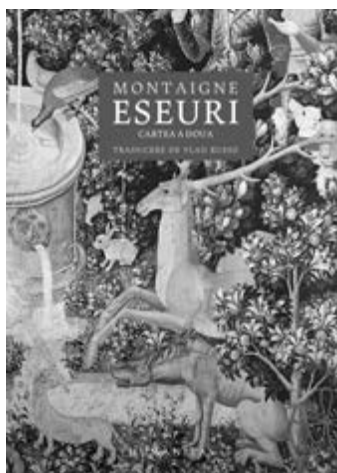
Vlad Russo, traducător, printre altele, al Caietelor lui Cioran ori al unor romane de Kundera, își propune „să ofere cititorului român un Montaigne care să poată fi citit pe cât posibil cu plăcere și fără poticneli...” Din punctul nostru de vedere, reușește pe deplin.

— Dan Cristea

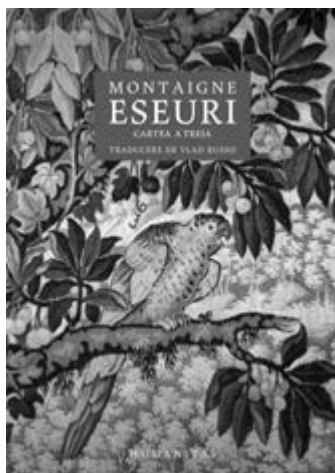
Pus față-n față cu sine însuși, omul nu e în stare să se priceapă pe sine, scrie acest înțelept hâtru și luminat al tuturor timpurilor, pe nume Michel de Montaigne. Cel de-al doilea volum al Eseurilor, în admirabila traducere modernă a lui Vlad Russo, îl face contemporan cu secolul XXI. Pătrunzând în adâncurile minții omenești, eseurile despre toate ale gândului și ale lumii îi confruntă pe cei ce cred că știu – filozofi, oameni de știință, teologi, educatori ai gândirii – cu adevărul gol al neștiinței, cu aroganța găunoasă a pretinselor descoperiri ultime, cu puținătatea morală a celor care susțin drastice reguli de conduită, gata să le încalce ei înșiși, dar condamnându-i aspru pe alții pentru nimicuri. Împărați, gânditori, scriitori, istorici, cu argumentele și cărțile lor, au parte, în acest jurnal al lecturilor lui Montaigne, de judecăți lipsite de reverență, de limpeziri și scrutări fără perdele de ipocrizie, nu numai ale condiției umane, ci și ale condiției celui care gândește lumea... Eseurile lui Montaigne sunt „cartea de pe insulă”, de pe orice insulă: de vacanță sau de lucru, la bine și la rău, în solitudine sau în agitație prea puțin prielnică cititului. Visez la o lume care să citească un rând din Montaigne la orice deschidere de telefon mobil... — Tatiana Niculescu

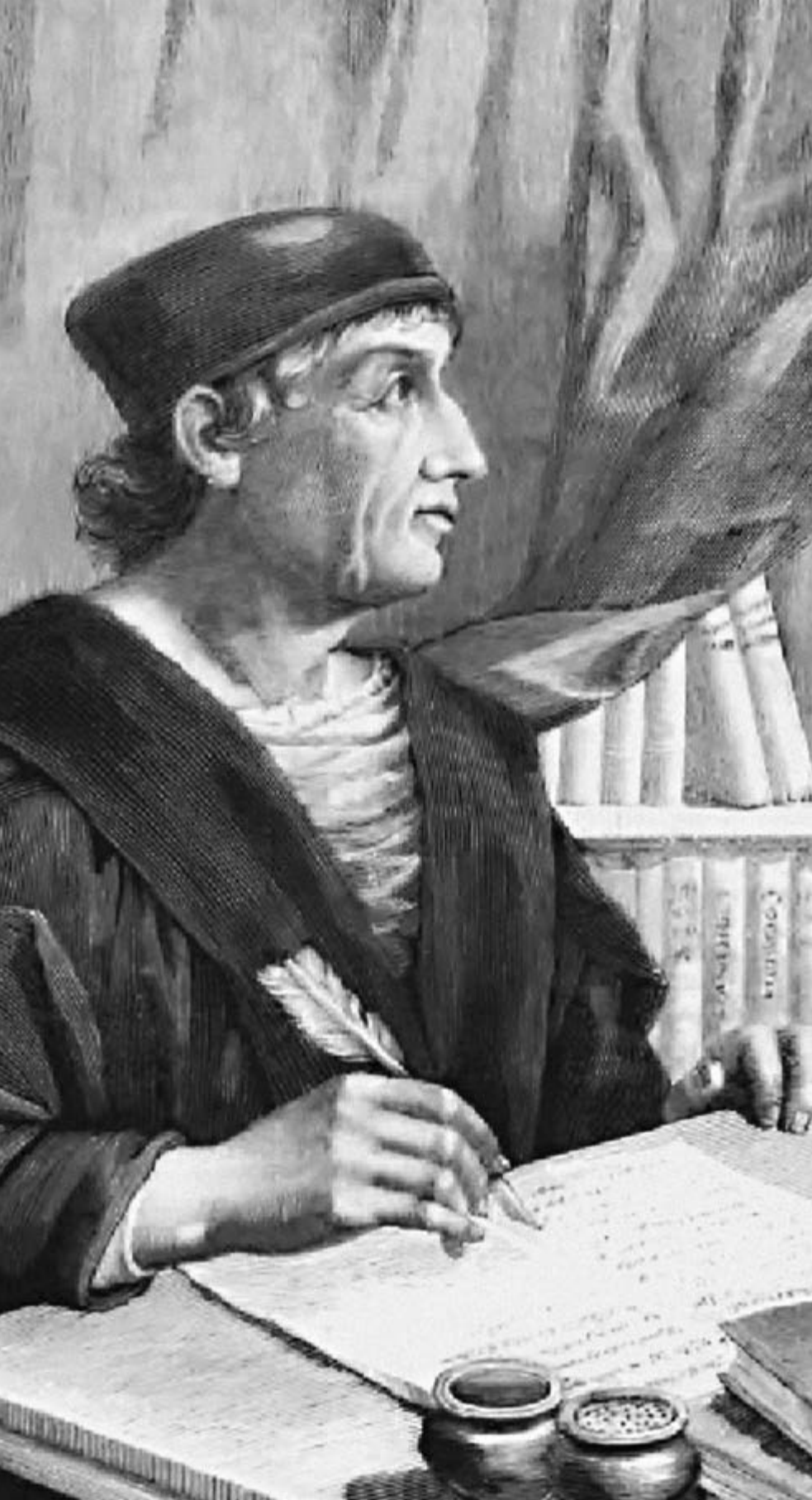
Ediția de față, prin opera de traducere a lui Vlad Russo, își atinge ținta, ba mai mult: deși ea se dovedește complet inteligibilă și actuală, reușește să păstreze și un parfum lingvistic care să marcheze personalitatea originalului... Calea aleasă de Vlad Russo a fost una de mijloc: limba folosită de el reprezintă, într-adevăr, un upgrade față de cea utilizată acum o jumătate de secol de Mariella Seulescu, nefiind însă una atât de îndatorată dorinței de popularizare încât să evite exprimări și termeni care trimit cititorul înspre trecutul de unde ne-a parvenit originalul operei traduse. Îndrăznesc să cred că asta și era soluția ideală în cazul de față... Rezultatul este o traducere într-o limbă română foarte frumoasă, cu destul parfum arhaic încât să-i ofere bogăție, dar și perfect accesibilă unui cititor nespecializat.

— Bogdan-Alexandru Stănescu

Despre autorul acestei cărți, Michel Onfray spune în prefața primului volum: „Montaigne e mereu prezent spre a ne aminti că, dincolo de módele care au îmbălsămat nenumărați filozofi de-a lungul secolelor (pe mulți chiar în timpul vieții), o filozofie care ne învață că «marea înfăptuire a omului este să trăiască așa cum se cuvine» – sau care ne învață, ca în ultimele rânduri ale genialei sale opere, că «este o desăvârșire absolută și aproape divină a ști să te bucuri cu adevărat de faptul că exiști» – o asemenea filozofie va dăinui cât vor mai exista oameni care se întrebă ce e de făcut pentru ca, tocmai, să trăiască așa cum se cuvine... Răspunsul se află în Eseuri“.

BIBLIOTECA HISPANICĂ A INSTITUTULUI CERVANTES

Pe fundalul unor experiențe tot mai complexe de viață comună în care lumea spaniolă și cea românească se întâlnesc într-un proces de integrare europeană din ce în ce mai intens, colecția „Biblioteca Hispanică a Institutului Cervantes“, în care vor apărea traduceri din literatura spaniolă clasică și contemporană – cu o atenție specială acordată non-ficțiunii, eseisticii filozofice, reflecției etice și etico-politice –, este rezultatul colaborării dintre Institutul Cervantes din București, care a avut inițiativa acestui proiect, și Editura Humanitas. Coordonarea proiectului a fost asumată de un comitet științific și un colectiv de traducători formate din profesori și specialiști în literatura și cultura hispanică de la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București. Titlurile colecției vor apărea, unele dintre ele, în formulă bilingvă, și toate în condiții editoriale speciale, însoțite de un aparat critico-analitic complex.

Titlul care inaugurează colecția, *Gramatica limbii castiliene & Scrieri filologice și exegeză biblică*, în ediție bilingvă adnotată de Mianda Cioba și Anca Crivăț, apare în cadrul manifestărilor dedicate împlinirii a cinci sute de ani de la moartea autorului acestor scrieri, marele umanist spaniol Elio Antonio de Nebrija (1444–1522). Figură emblematică și personalitate incontestabilă a culturii hispanice, latinist, profesor al Universității din Salamanca, Nebrija ne-a lăsat lucrări ce marchează începutul studiilor moderne de lingvistică romanică și filologie comparată, și astfel începutul unei tradiții erudite și de gândire critică în care se plăsmuiește Europa modernă. Andaluz carismatic, spirit ascuțit și imperturbabil față de convenționalismele epocii, luptător neobosit pe tărâmul cunoașterii fără compromisuri ideologice, în *Gramatica limbii castiliene* Antonio de Nebrija descrie pentru prima dată sistemul gramatical complet al unei limbi vernaculare abordându-l dintr-o perspectivă echivalentă cu cea aplicată în

◀ Antonio de Nebrija, gravură de Manuel Villegas Brieua, în *La Ilustración Española y Americana*, 8 septembrie 1892 (reproducere a gravurii publicate de Calcografía Nacional, Madrid).

epocă la studiul limbii latine, în timp ce Prologul la *Gramatică* situează textul în istoria recentă a Spaniei și a monarhiei spaniole, adăugându-i operei o dimensiune de manifest intelectual și politic. O selecție semnificativă de fragmente din acest tratat este prezentată în volum alături de pasaje din alte lucrări filologice și exegetice ale autorului.

Al doilea volum al colecției va fi o antologie ce reunește eseuri filozofice și discursuri ale filozofului și umanistului Fernán Pérez de Oliva (1494–1531), dintre acestea cel mai cunoscut fiind *Dialogul despre demnitatea omului*, un mic tratat în formula dialogului ciceronian, care codifică aproape fără rest gândirea antropologică a Renașterii timpurii și stă astfel în centrul unei dezbateri teologice și etice care marchează începuturile modernității.

Problematizarea dialogului cu tradiția și revizuirea critică a trecutului constituie nu doar o dimensiune definitorie a gândirii spaniole (de la Generația de la 1898 până la reprezentanții Școlii de la Madrid), ci și o temă obligatorie a post-postmodernității. Din această sferă am ales pentru Biblioteca Hispanică texte care surprind ecourile celor mai intense dezbateri intelectuale, etice și politice din ultimele decenii. Al treilea titlu al colecției, *Muzica literelor*, de Fernando Savater, va prilejui reîntâlnirea publicului român cu autorul *Eticii pentru Amador*, intelectual de anvergură și analist fin al tranziției spaniole, unul dintre cei mai de seamă filozofi europeni contemporani. Reactivitatea aparte a scrisului lui Savater la problemele actualității face din opera lui un ghid esențial de gândire critică și responsabilitate civică, o reflecție de o mare consistență etică asupra convenționalizării demersului intelectual și a relativismului axiologic, cu implicații ce reformulează paradigma postmodernității ca postumanism și post-adevăr.

Așa cum se întâmplă mereu cu marile opere canonice, cele care alcătuiesc proiectul colecției nu vorbesc doar despre lumea sau momentul cărora le aparțin, ci se conectează cu prezentul și participă la cristalizarea unei opinii informate asupra unor fenomene recente, care deschid dezbateri cruciale pentru înțelegerea propriei noastre actualități.

La 20 de ani de la apariția, în 2003, la Editura Humanitas a ediției a II-a, revăzute și adăugite de autor, a monumentalului *Dicționar latin-român* al profesorului Gheorghe Guțu, este disponibilă din această toamnă ediția a III-a a dicționarului, cu o recentă revizie redacțională.

Scriitor, cineast, jurnalist și traducător, Dan Alexe (n. 1961) a realizat filme documentare în Cecenia, Afganistan, Pakistan, Kosovo și Asia Centrală. A părăsit România în 1988, iar odată stabilit în Belgia a colaborat, ca ziarist *freelance*, cu BBC, Europa Liberă și publicațiile grupului german WAZ. A trăit lungi perioade în Caucaz, Balcani sau Afganistan, unde a predat jurnalismul. A regizat două filme de succes și multipremiate despre dervișii urlători din Balcani și despre ultimii evrei din Afganistan. A publicat de-a lungul timpului, la edituri din țară și din străinătate: texte despre islamul cecen și cel nord-caucazian, traduceri din latina renașcentistă, studii despre țigani și Joyce, teatru, două volume de povestiri, două volume de eseuri culturale și un roman. Blogul său, *Dan Alexe's Flea Market* (<https://cabalinkabul.com>), este foarte urmărit în mediile culturale din România.

„*De-a dacii și romanii*“: *Introducere în adevărata istorie a limbii și etnogenezei românilor*, cartea pe care Dan Alexe o pregătește pentru toamna 2023, întregește cercetările din volumele sale anterioare de eseuri pe teme lingvistice și culturale apărute la Humanitas, *Dacopatia și alte rătăcirii românești* (2015, ed. nouă revăzută și adăugită 2021) și *Babel: La început a fost Cuvântul* (2022).

Dan Alexe

„DE-A DACII ȘI ROMANII“

INTRODUCERE ÎN ADEVĂRATA ISTORIE A LIMBII ȘI ETNOGENEZEI ROMÂNILOR

Rezumatul acestei cărți ar putea suna provocator și violent pentru cei obișnuiți cu narațiunea romantică oficială predată în școli de mai bine de un secol încoace și rezumată în versurile care încep: „*Eroi au fost, eroi sunt încă...*“ din litania *Pui de lei* a mediocrului poet Ioan S. Nenițescu (cântată pe muzică de Ionel G. Brătianu) și care continuă:

*Și unu-i Decebal cel harnic
Iar celălalt Traian cel drept
Ei, pentru vatra lor, amarnic
Au dat cu-atâția dușmani piept.*

Cântecul acesta vechi de un secol, dar preluat pe un ton exaltat de național-comunismul ceaușist rezumă întreaga mitologie daco-românească. Conține totul: Decebal și Traian văzuți aproape ca doi amanți din care a ieșit neamul românesc, neam frământat

de un fior mistic de nezdruncinat, străbătând veacurile, sub asaltul dușmanilor, pentru a menține nația română, întotdeauna conștientă de identitatea sa aparte, deosebită și specială. Identitate rezultată dintr-o alchimie de nerepetat, prin fuziunea a două elemente magico-etnice – daco-geții și latinii –, românitătea – împodobită ulterior de creștinismul ortodox – avea să rămână un model umil, dar mândru și nesupus, de coerență națională monolitică, deși permanent oprimată și dușmănită de două milenii încoace.

„*De-a dacii și romanii*“: *Introducere în adevărata istorie a limbii și etnogenezei românilor* este mai întâi de toate un discurs asupra metodei istorice secondate de lingvistică. Desigur, va fi analizat în volum, mai întâi, mitul „continuității“. Cartea mai analizează și fragilitatea metodei de cercetare bazate pe arheologie și pe presupuziții ideologice, reamintind că prezența unor populații rarefiate și lipsite de scriere nu ne va spune niciodată ce limbă vorbeau acei oameni: „oasele nu vorbesc“. Dar mai ales – din perspectivă lingvistică – se revine asupra limbii române ca limbă „balcanică“ nu doar prin lexic (fondul lexical latin al limbii române e comun cu cel al albanezei – aici cartea continuă cercetarea începută în *Dacopatia...*), ci în primul rând prin funcționarea sintactică, structurală și tipologică. Identitatea structurală a românei cu albaneza și macedo-bulgara nu poate fi fructul hazardului, iar răspândirea în timpuri istorice, atestată prin mărturii scrise, a limbii române nu explică identitatea sa tipologică cu limbile balcanice altfel decât printr-o expansiune recentă: „descălecările“.

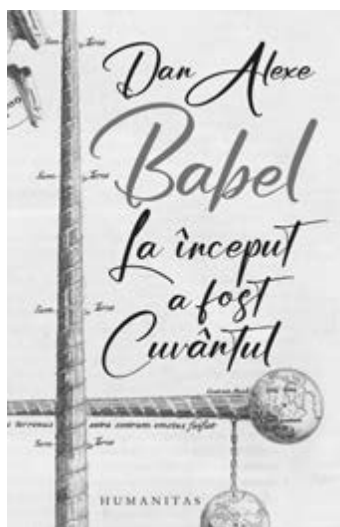
Știind că albaneza este o limbă pe jumătate latinizată lexical, ipoteza propusă aici este că albanezii sunt în realitate descendenții dacilor, încă neromanizați în întregime, care au coborât la sud de Dunăre odată cu administrația romană și armata, în momentul numit „retragerea aureliană“ (cca 271 e.n.). Românii și aromânii, în schimb, vorbind o limbă cu adevărat neolatină, ar fi atunci descendenții populațiilor balcanice profund latinizate deja anterior, căci în Balcani procesul asimilării începuse încă din sec. I î.e.n.

Cert este că putem situa ca începând atunci procesul unei lungi conviețuirii a proto-românilor (balcanicii latinizați) cu albanezii, proces care trebuie să se fi petrecut înainte de coborârea slavilor în Balcani (sec. VI e.n.). Fuziunea (a)româno-albaneză avea să ducă la profunda modificare a tipologiei limbii române și ulterior a bulgaro-macedonenei, pe modelul albanez (și parțial greco-bizantin).

În momentul în care apare în scris, în sec. al XVI-lea (prin *Scrisoarea lui Neacșu de la Câmpulung* și câteva alte urme anterioare), în același timp cu albaneza, româna prezintă o surprinzătoare uniformitate, deși ea este în acel moment vorbită pe un teritoriu mult mai extins decât albaneza, aceasta din urmă în schimb, așa

cum ne-am aștepta de la orice limbă în absența unui stat centralizat și fără o politică lingvistică, rămânând fărâmițată dialectal până astăzi. Cum nu putem accepta ipoteza unui fluid mistic care ar fi menținut unitatea limbii române, singura explicație a acestei anomalii este cea a unei expansiuni recente („descălecările“), un exemplu mult mai la îndemână și verificabil fiind colonizarea Americilor. Sau expansiunea rușilor în Siberia.

Cartea combate astfel ideea – sau posibilitatea – unei pulsuni naționale care traversează istoria neamului nostru – sau a oricărui neam – și care ar fi transmis ideea de „românitate“ până în epoca modernă. Istoria recentă ne-a arătat cum mitologia națională distilată în complex de superioritate resentimentar este un puternic drog colectiv. Am văzut-o cu Rusia lui Putin și cu Serbia lui Miloșevici. Anexele cărții conțin exerciții de demitizare a unor figuri sau episoade istorice naționale, din care vedem de pildă violența și cruzimea războaielor moldo-valahe. Totuși, dată fiind natura subiectului, care atinge o întreagă ideologie națională deja seculară, ne-am abținut de la tonul polemic și am căutat să menținem o nuanță neutră; plecăm de la: analiza credibilității textelor antice (pornind de la pretinsa identitate dintre *daci* și *geți*); formarea limbii române la sud de Dunăre, cel mai probabil în urma unui proces de simbioză cu ceea ce aveau să devină albaneza și bulgaro-macedoneana; expansiunea limbii române prin acele „descălecări“ peste munte (sec. XIII–XIV), în urma cataclismului mondial care au fost invaziile mongole (teorie deja schițată în *Dacopatia...*).

Radu Oltean este un nume de referință la nivel mondial în ilustrația documentară cu subiect istoric. A debutat în colaborare cu Neagu Djurava: *Cum s-a născut poporul român* (2001), *Mircea cel Mare și luptele sale cu turcii* (2001), *De la Vlad Țepeș la Dracula* (2003), la Humanitas. Pasiunea lui pentru ilustrația documentară este dublată de aplecarea spre studiul științific al istoriei; lucrările sale se bazează pe analiza riguroasă a izvoarelor directe și a cercetărilor celor mai recente. A conceput proiecte editoriale care valorifică un patrimoniu iconografic cvasinecunoscut publicului larg: *Bucureștii – 550 de ani de la prima atestare documentară* (editor și coordonator, 2009), *Carol Popp de Szathmari, fotograf al Bucureștilor* (2013, în colaborare cu Emanuel Bădescu), *Bucureștii Belle-Epoque* (2016, în colaborare cu Emanuel Bădescu). Volumul *Art historia: Ilustrația istorică între artă și știință / Historical Illustration Between Art and Science* (2018) reunește cele mai frumoase lucrări ale sale, apărute în țară sau în prestigioase publicații de profil din străinătate, cu care colaborează în mod constant. *Dacia: Războaiele cu romanii. I. Sarmizegetusa* (2014), primul dintr-o serie de două volume bogat ilustrate care sintetizează stadiul actual al cercetărilor, a fost tradus în spaniolă și în engleză și reeditat la Humanitas în 2019. *Cetăți, castele și alte fortificații din România* este o monografie unică în spațiul istoriografiei românești, concepută în patru volume, dintre care au apărut primele două (2015, 2020). Cea mai recentă carte a sa, *Geții lui Burebista și lumea lor* (Humanitas, 2022), este un spectacol vizual și narativ, un adevărat documentar de reconstituire istorică.

Radu Oltean

DIN VREMURILE LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Din vremurile lui Tudor Vladimirescu prezintă istoria primilor 20 de ani ai veacului al XIX-lea din Țara Românească, așa cum s-a petrecut în jurul cunoscutului erou național mehedintean. Dacă istoriografia s-a concentrat aproape exclusiv pe Revoluția de la 1821, cartea aceasta acordă un loc aparte mediului în care s-a format Tudor și în special evenimentelor militare care l-au influențat. Volumul se deschide cu o scurtă introducere a ultimelor domnii fanariote, de la finele secolului XVIII-lea, și povestește apoi, în texte și imagini, revolta pașei de Vidin, Osman Pasvantoglu, și atacurile devastatoare ale cîrjalilor săi în Oltenia, Războiul Ruso-Turc și ocupația rusă din anii 1806–1812, diferitele episoade ale revoltei anti-otomane a sârbilor conduși de Carageorge, răscoalele pandurilor din primii doi ani

◀ Tudor boiernaș, 1808

Mănăstirea Tismana (1821), reconstituire, desen

Uciderea lui bimbașa Sava la București, desen

Pe vremea lui Pazvante: raid al cîrjaliilor la nord de Dunăre

Mavrofori în prima linie a bătăliei de la Drăgășani

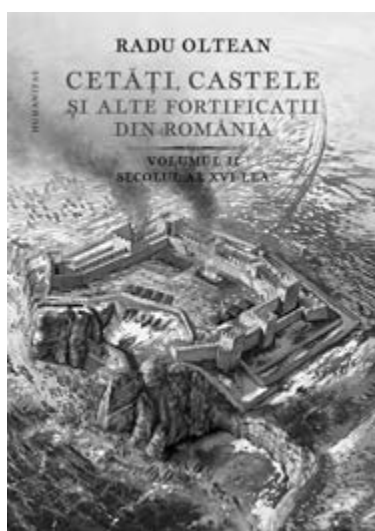
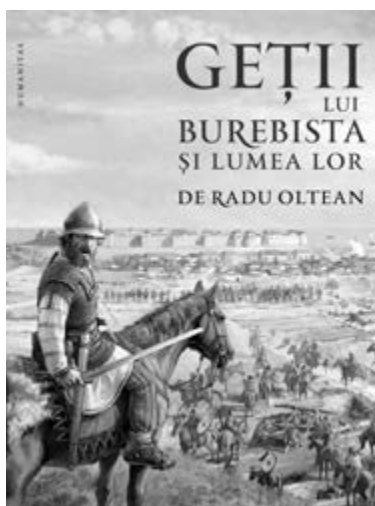
Predarea Mănăstirii Aninoasa

ai domniei lui Ioan Gheorghe Caragea și, în sfârșit, revoluția greco-română din 1821. Cartea discută și povestea câtorva personaje importante ale epocii, al căror destin s-a împletit timp îndelungat cu al lui Tudor – Iordache Olimpiotul, de pildă, războinicul născut la poalele muntelui Olimp, plecat în Serbia să lupte alături de căpitanii lui Carageorge Petrovici împotriva turcilor și ajuns apoi, sub vodă Caragea, după ce a fost întâi închis, comandantul trupelor de arnăuți ai domniei; sau incredibila epopee a lui Sava Fokianos, căpetenia trupelor de miliții ale Bucureștilor.

Ca și celelalte cărți ale lui Radu Oltean, volumul despre Tudor Vladimirescu, integral color, este plin de reconstituiri de costume, uniforme, cetăți, orașe, mănăstiri, hărți și scene de luptă.

Arnăut
bulgar

Copleșitor de frumos și bogat ilustrată, noua carte a lui Radu Oltean, unul dintre cei mai buni artiști de reconstituire istorică din Europa, aduce în prim-plan civilizația geților, cei cărora le datorăm, poate, cele mai faimoase piese arheologice intrate în patrimoniul național... De la reconstituirile de cetăți de refugiu de zeci de hectare, de orașe grecești din vestul Mării Negre, de morminte elenice fastuoase cu cavouri pictate până la panopliile sofisticate de războinici, ritualurile funerare și scenele de luptă, Radu Oltean confirmă, pagină cu pagină, ideea că reconstituirea grafică este o formă legitimă de cercetare arheologică. — Maria-Magdalena Ștefan, arheolog, despre Geții lui Burebista și lumea lor

Marc David Baer este profesor de istorie la London School of Economics and Political Science și autorul a numeroase cărți, printre care *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in the Ottoman Europe* (Oxford University Press, 2008), distinsă cu Albert Hourani Book Award, *The Dönme: Jewish Converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks* (Stanford University Press, 2010), *Sultanic Saviors and Tolerant Turks: Writing Ottoman Jewish History, Denying the Armenian Genocide* (Indiana University Press, 2020) și *German, Jew, Muslim, Gay: The Life and Times of Hugo Marcus* (Columbia University Press, 2020). Cea mai recentă carte a sa, *The Ottomans: Khans, Caesars, and Caliphs* (Basic Books, 2021), propune o nouă istorie a Imperiului Otoman, privit ca parte integrantă a istoriei europene și înțeles atât din perspectiva moștenirii turkmene, mongole și islamice, cât și a celei bizantine.

Marc David Baer

OTOMANII

HANI, CEZARI ȘI CALIFI

Traducere din engleză de Monica Mărgărint

CUCERIREA CELEI DE-A DOUA ROME. MAHOMED II

Postulatul tradițional al istoriei europene este că secularismul, toleranța și modernitatea au apărut în Europa odată cu Pacea de la Westfalia, în 1648. Această serie de tratate a pus capăt războaielor religioase europene și a instituit principiul toleranței minorităților religioase. Însă, cu două sute de ani mai devreme, după ce otomanii au intrat în Constantinopol în 1453, cuceritorul vizionar și conducătorul ambițios Mahomed II a instituționalizat principiile și practicile toleranței care fuseseră deja aplicate cu un secol înainte de către predecesorii săi. Mahomed II a luat câteva decizii care au influențat istoria otomanilor și pe cea a lumii. A cucerit Constantinopolul și apoi a căutat să-și legitimizeze victoria și să conducă apelând la musulmani și la creștini deopotrivă. Se considera un cezar și pretindea moștenirea Romei, însușindu-și monumentele marilor împărați antici Constantin și Iustinian. A reconstruit orașul nu doar ca centru al

dinastiei otomane, în inima noii administrații imperiale formate din convertiți, ci și ca o metropolă pluriconfesională. Care au fost pașii pe care i-a urmat?

ASEDIUL ȘI CUCERIREA CONSTANTINOPOLULUI Atunci când Mahomed II, care avea doar douăzeci de ani, a lansat asediul asupra Constantinopolului, importanta capitală bizantină își pierduse strălucirea de odinioară. Cândva, jumătate de milion de oameni locuiseră în orașul care fusese unul dintre cele mai bogate din lume. Însă până în 1452, din cauza ciumei, populația se redusese la aproximativ cincizeci de mii de suflete. Orașul era protejat de apă pe trei laturi, iar pe a patra era flancat de ziduri masive, înalte de treizeci de metri, cu o fundație de zece metri care rezistase un mileniu. La o privire de ansamblu, se poate observa că cetatea nu era decât o insuliță bizantină într-o mare de otomani.

Hotărât să supună Constantinopolul, Mahomed II a avut un rol esențial în asediu prin numeroasele decizii tactice remarcabile. Întâi a ordonat construirea cetății Rumeli Hisarı, la cinci kilometri de capitala bizantină, pe o pantă stâncoasă, abruptă, de pe țărmul european, în punctul cel mai îngust al Bosforului (la aproximativ șapte sute de metri), față în față cu Anadolu Hisarı, fortăreață otomană din secolul al XIV-lea, de pe țărmul asiatic. Cetatea fusese ridicată de bunicul lui Mahomed II, Baiazid I, la începutul campaniei de opt ani, eșuate de altfel, de cucerire a acestui oraș la începutul secolului al XV-lea.

Dându-și seama că fortăreața proaspăt ridicată prevestea distrugerea orașului creștin și sfârșitul Imperiului Bizantin, locuitorii ultimului bastion a ceea ce fusese odată o măreață stăpânire „s-au îndurerat, au rămas înlemnii”. Dealul sălbatic, anterior acoperit de liliachii arbori ai Iudei, va adăposti curând o cetate de piatră, cu trei turnuri. Se spune că însuși Mahomed II a participat la construirea în grabă a fortăreței, terminată în mai puțin de patru luni.

Până în august 1452, accesul Constantinopolului la Marea Neagră fusese blocat. Ca să reflecte această schimbare neașteptată, otomanii și-au numit cetatea Boğazkesen, ceea ce înseamnă „Tăietor prin Strâmtoare”, sau, *ad litteram*, „Tăietor de Gâtlejuri”. În greacă se traduce „tăietor de capete”. Mahomed II a ordonat ca fiecă navă care încercă să treacă de acest fort să fie obligată să oprească, iar oricare nu se va conforma să fie scufundată. O corabie venețiană, prima care a încercat să tranziteze zona pentru a aproviziona Constantinopolul asediat, a fost scufundată de salvele tunurilor masive

și eficiente ale otomanilor. Echipajul a fost dus la țărniș și decapitat, iar căpitanul tras într-o țeapă „prin șezut“.

Deși nu se putea pătrunde în strămtoare dinspre Marea Neagră și Mahomed II își folosea flota în Marea Marmara pentru a bombarda zidurile, tot nu putea să-și aducă mai aproape galerele pentru a ataca interiorul orașului. Bizantinii construiseră un lanț gigantic, pe care îl foloseau ca pod plutitor, aparent impenetrabil, pentru a restricționa accesul la Cornul de Aur, calea acvatică spre portul orașului. Aceștia erau atât de siguri că orașul nu putea fi atacat de flota otomană, încât au lăsat zidurile dinspre Cornul de Aur nepăzite. Dar Mahomed II avea un plan. În aprilie 1453 a ordonat oștenilor să pună între Bosfor și Cornul de Aur trunchiuri de copaci unse cu grăsime de animale. Șaizeci de nave au fost proptite în lanțuri și trase pe aceste grinzi, peste dealul abrupt și peste pământul desțelenit, de mii de soldați, din Bosfor până la colonia geneveză – care se distingea printr-un turn și numeroase biserici catolice – și apoi la vale, spre Cornul de Aur. Era incredibil, „corăbii ducându-se pe uscat, de parcă ar pluti pe mare cu întreg echipajul lor și cu pânzele întinse“. Văzând navele de luptă ale otomanilor ancorate în Cornul de Aur, strategii bizantini au fost șocați. Multe semne rele – icoane scăpate pe jos la procesiuni religioase, inundații inopinate și grindină, ceață deasă ce însemna că divinitatea abandonase cetatea – i-au îngrozit de-a dreptul. Atacând pe uscat și pe apă, forțele otomane au înconjurat orașul, copleșindu-i numeric pe apărători în proporție de zece la unu. Mai mult de o sută de mii de soldați otomani – musulmani, creștini convertiți și neconvertiți – se luptau cu șase sau șapte mii de bizantini și aliați, printre care catalani, genevezi și venețieni. Bizantinii au reușit să mai reziste o lună, dar, până în mai, soarta orașului era deja pecetluită. Mahomed II ordonase construirea unui ponton peste Cornul de Aur pe care bizantinii nu îl puteau distruge. Pentru a dărâma zidurile dinspre vest, sultanul a cerut să i se facă cel mai mare tun văzut vreodată. Proiectat de un creștin surghiunit din Ungaria, arma le-a permis forțelor otomane să le străpungă. Aceasta a fost și prima dată când foloseau praful de pușcă pentru a demola zidurile orașului.

Asaltul final a început la ivirea zorilor și a ținut până în dimineața zilei de 29 mai 1453. Proiectile umplute cu praf de pușcă, lansate din tunul de bronz, găureau zidul antic cu o „detunătură și zguduitură de trăsnet până în înaltul cerului“, iar „detunătura mare, străbătând orizontul“, putea fi auzită de la cincisprezece kilometri depărtare, lansând o undă de șoc atât de puternică, încât bărbații, de surpriză, amuțeau, iar femeile avortau. Odată

zidurile biruite, grație bombardamentului neîncetat, armata lui Mahomed II a pătruns în Constantinopol în cea de-a cincizeci și patra zi de asediu. Armele otomane cu praf de pușcă vor fi folosite de atunci înainte și în vestul Europei. Împăratul bizantin Constantin XI Paleologul a murit în această ultimă bătălie, trupul său fiind recunoscut după încălțăminte violet.

Există un consens între istoricii bizantini și cei otomani în privința evenimentelor ulterioare. Mahomed II le-a îngăduit soldaților o zi de jafuri și distrugeri. Aceștia nu aveau milă nici de oamenii de rând, nici de nobili, violând femei, fecioare, călugărițe și „copii plâpânzi“. I-au ucis sau înrobii pe supraviețuitorii asediului. Au devalizat și pustiit totul în cale, au profanat biserici și morminte – deshumând cadavre pentru a găsi aur –, au prădat toate bogățiile bizantinilor, le-au distrus icoanele și le-au ars cărțile sfinte. Și, într-adevăr, „aveau prăzi bogate, cu duiumul. Aur și argint, nestemate și lucruri fine [...]. I-au înrobii pe necredincioșii din oraș și gazii le îmbrățișau [violau] femeile preaiubite și fetele“. După cum se laudau și otomanii, „Fiecare cort [al armatei sultanului] era un colț de paradis, plin de fete și băieți, sclavii sexuali de vis, toți de o frumusețe răpitoare, chiparoși care aduc primăvara, [oferind] nectarul“ (adică sărutul dulce al îndrăgostitului). După ce soldații învingători au ocupat orașul, mii de creștini și-au căutat refugiu în Biserica Sfintei Întelepciuni (Hagia Sofia), dând crezare unei profeții conform căreia un înger cu o sabie se va pogori la Coloana lui Constantin, construită în secolul al IV-lea, înaltă de treizeci și cinci de metri, aflată în inima Constantinopolului, pe artera principală, și va înmâna sabia unui om de rând, care, singur, îi va răzbuna pe greci, împrăștiindu-i și spintecându-i pe otomani și alungându-i din Bizanț. Îngerul nu a apărut la timp.

Soldații otomani s-au dus la biserică, i-au spart ușile și au luat miile de creștini din interior prizonieri. „Cine va povesti plânsetele și țipetele copiilor și lacrimile cu strigăt mare ale mamelor și vaietele părinților ce s-au făcut atunci?“ Soldatul de rând „căuta pe cea mai delicată. Pe cea mai frumoasă între călugărițe o apuca mai întâi unul, altul însă mai mare și mai tare, smulgându-i-o, o lega. Pricină a fi apucată și târâtă erau cozile părului, descoperirea pieptului și a sânilor, înălțarea brațelor“.

Și apoi Mahomed II a tăiat nodul gordian. A trecut călare de Poarta Edirne, aflată în partea vestică a Constantinopolului. S-a uitat „la mulțimea pierderilor și la pustiirea caselor și la totala ruinare și distrugere ce a dat peste oraș. Și mila l-a cuprins de îndată și mult îi părea rău de pierzarea și prădăciunea ce a suferit“. Ochii i s-au umplut de lacrimi și a murmurat: „Ce oraș am

dat spre pradă și pustiire!“ Încălecând pe roibul său alb, s-a îndreptat spre maiestuoasa Biserică, de secol VI, a Sfintei Înțelepciuni. Hagia Sofia, nu doar centrul Bisericii Ortodoxe Grecești, ci și cea mai mare construcție din lume, având cel mai spectaculos și înalt dom. Mahomed II a descălecat și a intrat. A urcat pe acoperiș și a privit orașul. Cei care îi stăteau alături i-au spus: „Dacă ești în căutarea Paradisului, mărite sufite, treapta-i cea mai înaltă se află aici, la Hagia Sofia“.

Mahomed II s-a uitat atent la icoanele „bizare și minunate“, la frescele și mozaicurile ce decorau biserica, „înălțându-se precum spiritul divin al lui Isus spre cea de-a patra poartă a Raiului“. Scrutând clădirile din jur, „medita la efemeritatea și nestatornicia lumii și la săvârșirea ei“. Măhnit, a rostit versurile atribuite poetului persan Saadi, din secolul al XIII-lea, despre natura caducă și precară a puterii: „Păianjenul țese perdeaua la palatul lui Khosro [șah persan antic] / Bufnița cânt-a pustie în castelul lui Afrasiab“. Viața trece repede și, chiar și în momentele de triumf, un conducător trebuie să țină cont de faptul că este muritor.

Cu atâta tristețe împrejur, în mijlocul atâtor ruine, Mahomed II mai găsea loc și pentru iubire? După cucerire, sultanul i-a oferit lui Lukas Notaras, amiral și mare duce al Constantinopolului, oportunitatea de a fi conducător al grecilor din cetate. Dar, amețit în urma banchetului, i-a cerut amiralului să-i dea pe fiul cel mic, de doar paisprezece ani, drept gaj. Este posibil ca Mahomed II să fi dorit ca fiul acestuia să-i țină companie la petreceri, servind ca inspirație pentru poeme de dragoste, convertindu-l în cele din urmă la islam pentru a-l instrui pentru administrație sau infanteria de elită, ca ienicer. Mahomed II a ordonat executarea unor nobili, „femeile și băieții lor însă i-a ales, fetele frumoase și orice băiet chipeș, și i-a dat în seama arhieunucului să-i păzească“.

Imediat după cucerire, o istorie scrisă pentru a-l flata pe Mahomed II precizează cum acesta și-a luat partea de prizonieri de război, inclusiv „fete frumoase“ și „băieții cei mai chipeși; sunt însă și cazuri când pe aceștia îi răscumpără și cu bani de la soldați“. Pe câțiva vlăstari de viță nobilă i-a numit gărzi de corp, „iar pe alții îi hotărâște pentru alte servicii personale“, în timp ce alții slujeau ca paji, „căci erau tineri străluciți și prin vârsta trupului“. Aceeași sintagmă, „pajii palatului“, era folosită pentru a-i desemna pe „atrăgătorii sclavi sexuali“ de la curtea lui Baiazid I, care îl „slujeau“ pe sultan. Poate într-o zi, fiul cel mic al lui Notaras va deveni mare vizir, șef al cabinetului.

Cu Notaras senior în fruntea creștinilor și fiul acestuia în anturajul sultanului la palat, Mahomed II și-ar fi menținut controlul

asupra populației creștine, câștigând loialitatea unei importante familii bizantine și un tânăr atrăgător aproape de el. Dar nu a fost să fie. Notaras a refuzat să-și dea copilul sultanului, protestând: „Asta nu e în obiceiul nostru de viață să dau eu cu mâna mea copilul meu să fie pângărit de el. Mai bine mi-ar fi mie să-mi fi trimis călăul să-mi ia capul“. Și Mahomed II exact așa a procedat. S-a răzbunat ucigându-i pe Notaras și pe fiul lui în acest mod. Sultanul s-a folosit de cucerire pentru a câștiga legitimitate în fața musulmanilor și a creștinilor deopotrivă. De la finalul secolului al VII-lea, imperiile musulmane au tot trimis armate pentru a cuceri Constantinopolul. Nici una nu a reușit. Vizând legitimitatea islamică, Mahomed II s-a asigurat că profeția – atribuită lui Mohamed, „Constantinopolul va fi cucerit. Binecuvântat fie conducătorul care îl va lua în stăpânire și binecuvântată fie armata sa!“ – va fi sculptată la intrarea în complexul moscheii imperiale, din inima peninsulei istorice.

În timpul asediului, Mahomed II a fost însoțit de îndrumătorul său spiritual, un sufit pe nume Șeic Akșemseddin, care pretindea că, într-un sătuc din afara zidurilor de la Cornul de Aur, descoperise mormântul lui Ayyub al-Ansari, prieten al lui Mohamed, trimis să cucerească orașul la finalul secolului al VII-lea. Presupusa descoperire a mormântului stabilea o conexiune între Mahomed II și profet, sporindu-i legitimitatea islamică. După cucerire, a construit acolo o moschee și un mormânt adecvat lui al-Ansari, care a devenit loc de pelerinaj pentru musulmani. Fiind cea mai importantă moschee din oraș, aici vor organiza viitorii sultani ceremonia de „încingere cu sabia“, echivalentul încoronării, primind o sabie care ar fi aparținut profetului Mahomed.

În loc să privească această campanie drept un triumf al islamului, Mahomed II încuraja conștientizarea legăturii sale cu moștenirea romană. Așa cum se exprima consilierul grec al sultanului, Gheorghe Amiroutzes, într-o scrisoare către acesta la doisprezece ani după cucerire, „Nimeni nu se îndoiește că tu ești Împăratul Romanilor. Oricine deține de drept centrul imperiului este împărat, iar centrul Imperiului Roman este Constantinopolul“. Cronicarii greci și otomani îl plasau în lungul șir de conducători măreți, printre care și macedoneanul Alexandru cel Mare și romanul Iulius Cezar. Aceștia comparau cucerirea Constantinopolului cu asaltul împotriva Troiei, Babilonului, Cartaginei, Romei și Ierusalimului. Adresându-se sultanului, un orator se întreba dacă nu cumva faptele mărunte ale altora erau mai bine cunoscute din cauză că fuseseră consemnate în istoria grecilor, în

vreme ce realizările remarcabile ale lui Mahomed II, comparabile cu cele ale lui Alexandru cel Mare, nu vor fi înregistrate pentru posteritate în limba greacă. Istoricul sultanului nota că Mahomed II dorea să conducă lumea încercând să-i depășească pe Alexandru și pe Pompei, pe cezarii și pe alți regi și generali faimoși. Croni-carul a scris în limba greacă despre faptele lui Mahomed II, pen-tru a-i informa nu doar pe greci, ci și pe cei din Europa de Vest și pe locuitorii insulelor britanice. Pentru a-l flata, același autor grec l-a descris pe sultan ca fiind un excepțional strateg și un conducător înțelept. Mahomed II va fi avut o forță fizică de invidiat și energie, dar aceste atribute nu erau suficiente pentru un sultan demn de respect. Înțelepciunea și cunoștințele de istorie l-au ajutat să guverneze, căci studiase filozofia și istoria arabilor, otomanilor și grecilor. Un vizitator venețian confirmă: Mahomed II era „însetat de faimă precum Alexandru Macedon. În fiecare zi pune să i se citească diverse lucrări de istorie, printre care și istoria romanilor“ – un italian avea această sarcină. Dornic să-și extindă stăpânirea, a făcut efortul de „a învăța geografia Italiei“, de pildă „unde se afla scaunul Papei și cel al împăratului și regatele din Europa“, și deținea o hartă a Europei, căci îl interesau „geografia lumii și campaniile militare“. Cel mai mult l-a îngrozit pe obser-vator felul în care sultanul a spus „că vremurile s-au schimbat și că va înainta de la Est către Vest cum altădată occidentalii avansau spre Orient. Trebuie să existe, murmură el, un singur imperiu, o singură credință și o singură stăpânire în lume“. Pentru a pune în practică această viziune de amploare, a unei singure religii mon-diale, nu era alt loc mai potrivit decât Constantinopolul.

DIN CUPRINS:

Începutul: Gazi Osman și Orhan Sultanul și sclavii convertiți: Murad I Renașterea dinastiei: Baiazid I, Mahomed I și Murad II Cucerirea celei de-a Doua Rome: Mahomed II Un prinț al Renaș-terii: Mahomed II Sultanii salvatori Epoca Otomană a Descope-riilor Spiritul Otoman Viața în serai Întoarcerea războinicului: Mahomed IV Un Mesia evreu la palatul otoman Apele dulci ale Europei și al doilea asediu al Vienei: de la Mahomed IV la Ahmed III Reforma: Întreruperea unui ciclu de revolte. De la Selim II la Abdul-Aziz I Represiunea: Un calif modern, Abdul-Hamid II Salvând dinastia de ea însăși: Junii Turci Genocidul armenilor și Primul Război Mondial: Talat pașa Sfârșitul: Gazi Mustafa Kemal

Michał Wasiucionek, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română, este preocupat de teoria rețelelor, patronaj, clientelism și comunitățile periferice din sud-estul Europei în secolul al XVII-lea, cu un interes aparte pentru țările române, Imperiul Otoman și spațiul polono-lituanian. A fost cercetător în cadrul proiectului european *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe* (<http://luxfass.nec.ro>). A contribuit alături de Constanța Vintilă, Giulia Calvi, Mária Pakucs-Willcocks și Nicoleta Roman la volumul *Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est, în secolele XVI–XIX*, publicat de Humanitas în 2021.

La Editura Humanitas va apărea versiunea românească a cărții *The Ottomans and Eastern Europe: Borders and Political Patronage in the Early Modern World* (Tauris, London–New York, 2019), având la bază teza de doctorat pe care Michał Wasiucionek a susținut-o la European University Institute din Florența.

Michał Wasiucionek

OTOMANII ȘI EUROPA DE EST HOTARE ȘI PATRONAJ POLITIC LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

Traducere din engleză de Lia Decei

ȘTEFAN TOMȘA II: UN SEKBAN PE TRONUL MOLDOVEI

La cumpăna dintre secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în Imperiul Otoman au avut loc schimbări de amploare, declanșate de înmulțirea trupelor de mercenari *sekbani* (seimeni). Diverși factori demografici, de mediu și economici i-au determinat pe mulți țărani să-și abandoneze pământul, creând o populație mobilă de soldați cu jumătate de normă, care știau să mânuiască o armă și care oscilau în mod constant între serviciul militar și tâlhărie. Guvernatorii de provincii au profitat rapid de această nouă sursă de forță militară ieftină și disponibilă, mobilizând *sekbani* pentru campaniile imperiale ori războaiele împotriva Porții. Așa cum a subliniat Baki Tezcan, fenomenul a apărut pentru prima oară în Siria, dar curând s-a răspândit și în regiunile din jur. Militarizarea zonelor

rurale și presiunea demografică s-au combinat cu nemulțumirea în creștere a guvernatorilor de provincii, a deținătorilor de timaruri și a *sekbanelor* fără slujbe, devenind un butoi de pulbere, care a explodat în răscoalele *celali* și a dus la prăbușirea ordinii politice. Numai cu foarte mare dificultate a reușit Poarta să recâștige controlul, dar micile tâlhării au continuat să fie o pacoste pentru imperiu în deceniile care au urmat.

Răscoalele *celali* au făcut ravagii și au provocat masive pierderi economice și demografice în provinciile centrale ale imperiului. În același timp, au influențat cultura politică otomană și modul în care Poarta interacționa cu periferia imperiului. Conducătorii războinici *celali* și armatele lor de mercenari erau din multe puncte de vedere „rebeli fără cauză“, căutând să se integreze în sistemul imperial, nicidecum să-l distrugă. Autoritățile centrale au adoptat o abordare flexibilă în privința conducătorilor bandiților și demnitarilor recalitrânți, negociind cu ei în loc să ia măsuri drastice împotriva lor. La rândul lor, comandanții însărcinați cu suprimarea revoltelor au preluat rapid tacticile rebelilor și au început să recruteze propriile armate de *sekbani*.

În această privință, Nasuh pașa, un înalt demnitar ambițios și influent, deși o figură polarizatoare, a fost unul dintre pionieri. Un recrut *devşirme* de origine albaneză, el a avansat în grad cu ajutorul unor patroni influenți, Safiye Sultan și Hacı Mustafa aga. În timpul activității pe care a desfășurat-o în Anatolia, s-a căsătorit cu fiica unui notabil local kurd, Mir Şeref bei, stabilindu-și astfel o bază de putere în regiune. Cu toate acestea, activitatea sa în calitate de comandant a fost lipsită de strălucire, iar atunci când conflictul lui cu un alt înalt funcționar otoman s-a sfârșit cu omorârea celui din urmă, zvonurile despre executarea prin spânzurare a lui Nasuh au început să se răspândească. Totuși înaltul demnitar a reușit să recupereze terenul pierdut recrutând o mare armată de *sekbani*, care în mai 1609 a ajuns la aproximativ 7.000 de soldați.

Printre ei se afla probabil și viitorul domnitor moldovean Ștefan Tomșa II. Așa cum am menționat, ambasadorul francez de Sancy pretindea în 1611 că domnitorul locuise în reședința lui Gürcü Mehmed pașa și obținuse numirea mulțumită susținerii politice a marelui demnitar. Cu toate acestea, din corespondența dintre funcționarii ungari aflăm că „de vreme ce domnitorul moldovean Ștefan fusese în campanie timp de câțiva ani împotriva *kızılbaş* (*kazulok*), împăratul turc îl făcuse domnitor și îi dăduse de soție [o fiică] a unui distins și bogat grec“. Această remarcă se referă la războiul otoman împotriva Safavizilor, care

a izbucnit în 1603 și a continuat cu intensitate variabilă până în 1612. Se pune deci întrebarea: când și cum putea un pretendent moldovean să participe la acest conflict?

La sosirea lui în capitala otomană, Ștefan Tomșa II se bucurase de o lungă carieră ca mercenar. Conform relatărilor contemporane, el a servit într-o unitate de infanterie polono-lituaniană în timpul războaielor livoniene (1578–1581), iar ulterior s-a înrolat în armata franceză în timpul războiului împotriva Spaniei, unde a petrecut ceva timp în captivitate. După o scurtă perioadă în serviciul Habsburgilor, viitorul domnitor a ajuns la Istanbul în jurul anului 1601, unde s-a aruncat în lupta pentru putere, încercând să obțină tronul Moldovei. Tomșa a părut un candidat serios în 1607, încercând să profite de pe urma luptei pentru succesiune din principat, dar în cele din urmă a fost nevoit să-și amâne planurile. În urma acestei încercări eșuate, nu mai este menționat în documente, reapărând abia la sfârșitul anului 1611, când și-a reafirmat pretenția la tron, de data aceasta cu succes.

Faptul că știm că domnitorul moldovean a locuit în palatul lui Gürcü Mehmed pașa multă vreme ne permite să estimăm durata serviciului său pe frontul safavid. În toată această perioadă, înaltul personaj sus-menționat a rămas la Istanbul, îndeplinindu-și datoria de caimacam. Așadar, pentru a lupta pe frontul safavid, domnitorul a trebuit să se înroleze sub comanda unui alt înalt demnitar. Dată fiind pauza în activitatea otomanilor de pe frontul safavid din perioada precedentă, când trupele imperiale s-au concentrat asupra pacificării zonei rurale, era de la sine înțeles că viitorul domnitor se va alătura campaniei când Poarta va lansa o nouă ofensivă împotriva trupelor șahului Abbas, în 1608–1611. Ceea ce corespunde perfect cu valul de recrutări demarate de Nasuh pașa, care, fără îndoială, nu era deosebit de mofturos în legătură cu identitatea confesională a trupelor sale și aprecia cu siguranță un soldat experimentat.

Participarea lui Tomșa la campaniile din Anatolia a dus la seria de acuzații și zvonuri potrivit cărora ar fi fost „turc” și ienicer. Cu toate acestea, este puțin probabil: nu există nici o indicație în izvoarele documentare cu privire la convertirea lui la islam, o condiție prealabilă a înrolării în armată. Așadar, se înțelege de la sine că el a servit ca *sekban*.

Asociată de regulă cu mișcarea revoluționară din Franța, Revoluția de la 1848 din Principatele Române și Transilvania are rădăcini și corespondențe ideologice la una dintre cele mai radicale și mai programatice personalități ale unificării revoluționare a Italiei, politicianul și jurnalistul Giuseppe Mazzini. Tânărul istoric Remus Tanasă avansează ideea existenței unui „Risorgimento european”, versiune extinsă a mișcării de unificare din Italia, pornind de la ideile promovate public încă din anii 1830 de cel care avea să fie numit „Apostolul națiunii”. Ideile radicale de justiție socială ale lui Mazzini au avut un impact special în întreg ansamblul mișcărilor de protest europene, dincolo de unificarea Italiei, în 1861, sub blazonul Casei de Savoia, pe care de altfel republicanul Mazzini a repudiat-o.

Remus Tanasă

MAZZINI ȘI ROMÂNII

„APOSTOLUL NAȚIUNII“ ȘI RISORGIMENTO-UL EUROPEAN

Cu o prefață de Francesco Guida

Adept al modelului antropologic al revoluționarului și al unei Internaționale revoluționare, Mazzini și-a schimbat atitudinea față de români datorită evenimentelor care i-au avut în centru pe pașoptiști. După anul revoluționar 1848, românii încep să fie incluși în planurile mazziniene, din acest moment începând să aibă un rol important în conspirațiile europene de inspirație mazziniană. Explicația schimbării de atitudine o găsim în tentativa de afirmare a națiunii române pe cale revoluționară.

Tânăra Italie fondată în 1831 de Mazzini, și apoi percepția sa la nivel european, adică Tânăra Europă (1834), reprezentau un model interesant și totodată accesibil pentru elita românească formată intelectual aproximativ în aceleași ambianțe în care au acționat cele două organizații inspirate de Mazzini. Modelul oferit de organizațiile mazziniene propunea emanciparea de sub orice fel de presiune politică și socială. În plus, deoarece întreținea accente libertare, a dezvoltat forme de protest împotriva sistemelor care oprimeau atât libertatea individuală, cât și pe cea colectivă a naționalităților. Risorgimento-ul lui Mazzini a dorit să afirme principiul solidarității celor fără privilegii pentru a diminua ascendentul celor care dețineau frâiele, indiferent de natura raportului (politic, economic, social sau diplomatic).

Un element definitoriu al acestui curent a fost accentul pus pe cultură, limbă și educație. Astfel, în fruntea revoluției s-au găsit în general studenții sau intelectualii, fapt important pentru o societate precum cea românească, lipsită de vigoare economică și deci puțin capabilă să promoveze altfel de personalități în afară de cele intelectuale. Acestea au putut lua pulsul occidental, căci au avut de a face cu mediul educațional din capitalele europene. [...]

Consecințele imediate ale Risorgimento-ului european la care și Principatele Române au participat sunt de căutat la nivel ideatic și mentalitar. Întreaga mișcare europeană de idei a pus o serie de probleme fundamentale a căror rezolvare ar fi putut constitui un pas înainte pe calea modernizării.

Autor al unor volume fundamentale ca *Patru eseuri despre libertate*, *Puterea ideilor*, *Lemnul strâmb al omenirii*, *Simțul realității* etc., Isaiah Berlin a rămas întotdeauna interesat de Uniunea Sovietică, care i-a marcat identitatea din punct de vedere personal și intelectual. Editura Humanitas a publicat în 2022 câteva dintre cele mai apreciate contribuții ale sale la studiile ruse în volumul *Gânditorii ruși*. Eseurile despre URSS reunite de editorul Henry Hardy în *Gândirea sovietică* (*The Soviet Mind*, 2004) includ, printre altele, relatarea celebrelor sale întâlniri cu diverși scriitori ruși după cel de-al Doilea Război Mondial, reflecții despre „dialectica artificială” manipulative a lui Stalin, analiza culturii sovietice făcută după o vizită din 1956, portretele lui Osip Mandelștam și Boris Pasternak, un post-scriptum ca reacție la evenimentele din 1989.

Isaiah Berlin

MINTEA SOVIETICĂ

CULTURA RUSĂ SUB COMUNISM

Traducere din engleză de Marina Vraciu

CULTURA RUSĂ ÎN EPOCA SOVIETICĂ

II

Marxismul conținea toate elementele pe care le căutau tinerii *révoltés* din Rusia. Pretindea că este capabil să demonstreze adevăratele scopuri ale vieții umane în termenii unui model al istoriei pentru care exista o dovadă „științifică”. Valorile morale și politice pe care le predica puteau fi – se pretindea – determinate în mod „obiectiv”, adică nu în termenii atitudinilor subiective, relative și imprevizibile ale unor indivizi, clase ori culturi diferite, ci în termenii unor principii care, fiind „fondate” pe „comportamentul obiectiv al lucrurilor”, erau absolute și singurele care conduceau la salvarea și eliberarea tuturor oamenilor în măsura în care aceștia erau raționali. Marxismul predica unitatea indisolubilă dintre oameni și instituții. Pretindea, întocmai ca filozofii francezi din secolul al XVIII-lea, că toate problemele reale, adică rezolvabile, erau fundamentale tehnologice;

că scopurile omului – ceea ce ființele omenеști ar putea fi și, dacă și-ar cunoaște adevăratele interese, ar dori neapărat să fie – erau oferite de noua imagine științifică a universului. Singura problemă era cum să înfăptuiești acele scopuri. Aceasta nu era o chestiune morală sau politică, ci o sarcină tehnică: aceea de a găsi și de a utiliza mijloacele potrivite pentru scopul universal, valid în mod „demonstrabil“ – o chestiune de inginerie.

Faimoasa frază revelatoare a lui Stalin despre intelectuali ca „ingineri ai sufletului omenesc“ a derivat, fidel, din premisele marxismului. Datoria intelectualilor era să elucideze scopurile sociale corecte pe baza unei analize „științifice“ a societății și istoriei, iar apoi, prin intermediul educației sau al „condiționării“, să acordeze în așa fel mințile concetățenilor lor, încât aceștia să înțeleagă adevărurile demonstrate și să reacționeze în mod corespunzător, ca subansamble armonioase ale unui mecanism ce funcționează eficient. Comparația folosită de Lenin într-una dintre afirmațiile sale cele mai faimoase despre doctrina politică – *Statul și revoluția* –, conform căreia noua societate liberă, eliberată de constrângerea exercitată de o clasă asupra alteia, seamănă cu o fabrică sau cu un atelier în care muncitorii își fac treaba dintr-o obișnuință aproape mecanică, era o imagine preluată din viziunea tehnocratică asupra vieții. Lozincile erau eficiență, ordine, securitate, libertatea, pentru cei buni, să facă ce doresc (acesta fiind în mod necesar unicul scop pentru toți cei care erau raționali și cunoșteau adevărul), nu libertatea de a face orice la întâmplare, ci doar ceea ce este just – singurul lucru pe care ar dori să-l facă orice ființă rațională –, ceea ce va duce la înfăptuirea fericirii universale eterne și adevărate. Aceasta este o veche doctrină iacobină, de fapt, cu mult mai veche – în esență de o vârstă cu Platon. Însă poate că nimeni nu crezuse în ea cu atâta naivitate sau fanatism într-o epocă anterioară.

În deceniul ce a urmat Revoluției din Octombrie, aceste principii – fundamentele morale și metafizice ale totalitarismului – au fost acceptate cu adevărat, cel puțin de o parte dintre liderii comuniști. Oricare vor fi fost defectele personale ale lui Troțki sau Zinoviev sau Buharin sau Molotov sau ale șefilor poliției secrete, și poate chiar ale lui Stalin în perioada respectivă, nu există vreun motiv să ne îndoim de sinceritatea sau profunzimea convingerilor sau principiilor lor. Au apărut neînțelegeri mari și numeroase, desigur, dar ele erau legate nu de scopuri, ci de mijloace; când au ajuns suficient de departe, au fost stigmatizate drept devieri. Astfel, Troțki credea că exista pericolul unei birocrații adânc înrădăcinate, care ar fi funcționat ca o frână – ca toate interesele legitime – asupra progresului Revoluției, care avea nevoie de

agenți mai inventivi, mai sângeroși, mai îndrăzneți și hotărâți – oameni care să nu fie tentați să se oprească la jumătatea drumului pe calea revoluției mondiale. Așa-numita Opoziție Muncitorească a protestat când autoritatea s-a concentrat în mâinile Comitetului Central al Partidului Comunist, dorind mai multă egalitate și mai mult control democratic exercitat de organizațiile de muncitori. „Deviaționiștii“ de dreapta considerau că de fapt colectivizarea ultrarapidă a agriculturii va genera, într-o anumită măsură, o dislocare economică, pauperizarea și ruina, pricinuind probabil pagube mai mari economiei sovietice decât adoptarea unui ritm mai lent în procesul dur de lichidare a proprietății țărănești și a celor ce o apărau, împreună cu alte așa-numite rămășițe ale regimului capitalist; ei pledau pentru un ritm mai puțin susținut și măsuri mai blânde. Au existat neînțelegeri legate de modul în care ar fi putut fi folosită armata în înregimentarea industriei. Au existat și niște disensiuni memorabile referitoare la politica externă și raporturile cu comuniștii din străinătate.

Cea mai acută neînțelegere s-a iscat probabil pe frontul cultural: unii credeau că orice „palmă“ (după cum se spunea) dată culturii burgheze a Occidentului, în orice formă – futurismul agresiv și modernismul în arte, de exemplu, sau orice revoltă violentă împotriva tradiției –, era *eo ipso* o expresie a bolșevismului, în măsura în care era o lovitură aplicată establishmentului occidental, făcând să-i scadă moralul și subminându-i bazele etice și estetice. Destul de multe experimente, uneori îndrăznețe și interesante, alteori doar excentrice și lipsite de valoare, au avut loc în această perioadă în Uniunea Sovietică, sub forma războiului cultural împotriva lumii capitaliste din jur. Acesta a fost „bolșevismul cultural“, care s-a bucurat de o popularitate aparte în Germania, combătut mai târziu cu fermitate de politica comunistă. De fapt, actele îndrăznețe ale bolșevicilor culturali au fost, după cum era de așteptat, acte personale ale unor artiști individuali, și de aceea au găsit prea puțin sprijin în ochii acelor membri ai Partidului pentru care comunismul însemna credința în sarcina creării unei culturi proletare specifice prin intermediul unei acțiuni colective, și pentru care aberațiile poezilor, pictorilor și regizorilor avangardei nu au fost decât niște excentricități individuale, o distorsionare exagerată și decadentă a civilizației burgheze înseși, pe care Revoluția căuta din răspuțeri să o distrugă. Trebuie remarcat că lui Lenin îi plăcea profund orice formă de modernism: atitudinea sa față de experimentele artistice radicale era extrem de burgheză. Însă nu a făcut nici o încercare de a-și impune opiniile estetice, iar sub patronajul binevoitor al

comisarului pentru educație, Lunacearski, un dramaturg ratat, dar un oponent sincer al barbariei dezlănțuite, controversesele au continuat neabătut. Au existat rupturi între facțiuni: susținătorii culturii „proletare“ nu au putut conveni dacă aceasta urma să fie făcută de indivizi înzestrați în care se distilau aspirațiile maselor proletare, prezente și potențiale, acționând, cum ar veni, în calitate de portavoce sau mai curând ca megafoane; sau dacă, după cum proclamaseră ideologii cu opinii mai radicale, indivizii ca atare nu aveau de jucat nici un rol în noua ordine, fiindcă arta noii societăți colectiviste trebuia, la rândul său, să fie colectivă. Aceștia din urmă credeau de fapt că operele de artă trebuiau să fie scrise colectiv, de grupări, iar critica – recenziile, eseurile, directivele – de detașamente de critici, care purtau responsabilitatea colectivă a muncii lor, fiecare membru fiind o componentă anonimă a întregului social. Din nou, unii susțineau că treaba artei proletare era să prezinte noua realitate într-o formă mai intensă, să o sporească, la nevoie, prin invențiile imaginației impregnate de socialism. Alții socoteau că misiunea artiștilor era strict utilitară: să ajute la crearea societății comuniste prin reportajul documentar al noii vieți – construirea de fabrici, cooperative agricole de producție, centrale electrice, distrugerea vechilor instalații, realizarea elementelor esențiale pentru economia socialistă: tractoare, combine, hrană uniformă, haine identice, locuințe tipizate, cărți, și, mai ales, ființe bune, fericite, fără complicații, standardizate.

Și exemplele ar putea continua. Ceea ce doresc să subliniez este că aceste controverse „programatice“ erau, în primul rând, autentice; adică, părțile aflate în conflict credeau în general ceea ce spuneau, iar disensiunile dintre ele puteau fi descrise pe drept cuvânt ca diferențe reale de interpretare a doctrinei marxiste acceptate. Mai mult, ele se purtau, până la un punct, în public; și, cel mai important, erau diferențe legate nu de scopuri, ci de mijloace. Scopurile deveniseră unanim acceptate, deoarece oponenții și scepticii fuseseră eliminați sau reduși la tăcere. Intransigența Kominternului în modul în care trata partidele comuniste – și mai ales socialiste – din străinătate, precum și vânatoarea nemiloasă a ereziilor derivau probabil, în cea mai mare parte, din credința sinceră că aceste partide ar fi putut compromite adevărul central – despre dogma cu privire la ceea ce constituia societatea dorită – sau altceva din ceea ce aleseseră, sau ar fi putut să aleagă, căi care ar fi putut să-i facă să devieze, oricât de imperceptibil la început, de la aceste scopuri sacre și incontestabile.

Concepția despre sine însuși a fost cea care a despărțit atât de profund bolșevismul de părintele său, marxismul occidental – concepție care a făcut din el nu atât un set de credințe sau tactici politice, sociale sau economice, cât un stil de viață, atotpătrunzător și obligatoriu, controlat în mod absolut de Partid sau de Comitetul Central al Partidului, într-un fel pentru care nu există recomandări nici în cele mai extreme sentințe ale lui Marx sau Engels. Acesta a fost „țarismul pe dos“ despre care Herzen profetea, la începutul anilor 1850, în mod funest și cu precizie, că va deveni comunismul din Rusia, însușire pe care o datorează înainte de toate personalității lui Lenin însuși. Fără îndoială, condițiile vieții din Rusia, care au modelat deopotrivă acest comunism și pe el însuși, au creat în parte nevoia unei siguranțe religioase și a unei doctrine mesianice pe care a furnizat-o marxismul. Însă elementul autoritar se numără printre contribuțiile specifice ale lui Lenin – concepția Partidului ca o sectă condusă nemilos de cei vârstnici și care le pretinde membrilor ei, ca sacrificiu suprem pe altarul său, tot ceea ce aceștia au prețuit mai mult (bunuri materiale, principii morale, relații personale), iar cu cât aceasta este mai provocatoare și mai terifiantă pentru moralitatea blândă, cu atât mai bine. Acest curent de fanatism dur înviorat de umorul sardonice și de călcarea în picioare vindictivă a trecutului liberal i-a deconcertat pe unii dintre colegii socialiști ai lui Lenin, atrăgând în schimb discipoli ca Stalin și Zinoviev.

O parte integrantă a acestei viziuni milenariste (deghizată în doctrină rațională) a fost să ignore faptul că, la începutul secolului XX, ca teorie științifică, marxismul, care pretindea că este capabil să explice și să prezică schimbările sociale și economice, fusese contrazis în mod decisiv de evenimente, în diverse moduri descrise prea des și prea amplu pentru a mai merita o recapitulare. În Occident, unii socialiști conștiincioși, precum și alții au făcut din când în când eforturi – unele ortodoxe, altele eretice – pentru a salva teoria de la falimentul intelectual. În Rusia, în general, acest lucru nu a fost necesar. Acolo, mai ales după Revoluția din Octombrie, marxismul a devenit o metafizică ce pretindea că se bazează pe analiza istoriei, însă ignora cu obstinație toate datele incomode, creată – cu forța sau puterea de convingere – pentru a asigura conformitatea cu un set de propoziții dogmatice, cu propria sa terminologie ezoterică, pe jumătate inteligibilă, cu propriile sale tehnici „dialectice“ de argumentare, cu noțiunile sale a priori clare și rigide despre ceea ce trebuie să devină oamenii și societatea, cu orice preț.

Una dintre cele mai șocante diferențe dintre Uniunea Sovietică și Occident era (și este) faptul că în Rusia cei care au fost învinși în acele controverse interne din epoca sovietică erau pașibili, de la instalarea regimului – chiar înainte de începutul oficial al terorii –, să fie, în cel mai bun caz, reduși la tăcere, iar în cel mai rău caz, pedepsiți sau executați. Însă nici măcar aceste măsuri draconice nu au făcut controversele mai puțin reale. De fapt, au avut chiar efectul opus – faptul că fructul victoriei era puterea, iar cel al înfrângerii eliminarea, a adăugat un element de suspans violent în duelurile în care adversarii aveau atât de mult de pierdut sau de câștigat. Nu intenționez să afirm că toți sau chiar majoritatea dintre cei implicați în aceste controverse febrile și periculoase erau persoane integre sau mânate de motive dezinteresate; în anii 1920, în Rusia se duceau destul de multe lupte necruțătoare sau disperate pentru poziție sau supraviețuire, care țineau prea puțin seama de principiile declarate ale marxismului. Însă cel puțin exista un soi de ipocrizie; protagoniștii acestor bătălii continuau să se simtă în mod tradițional obligați să prezinte un fel de justificare teoretică pentru comportamentul lor și, întrucât unii dintre ei păreau să creadă sincer ceea ce spuneau, problemele erau uneori chestiuni de principiu autentice. Acest lucru a fost cât se poate de evident pe „frontul culturii“, care a oferit, în toate momentele, cele mai precise simptome ale evenimentelor din alte sfere ale vieții sovietice. Mai mult, printre participanții la polemici se găseau oameni cu o înzestrare și un temperament deosebite, iar atitudinile lor, fie cinstite, fie oportuniste, erau cele ale unor ființe umane excepționale. Lunacearski, Vorovski, Averbah nu erau, după nici un standard, niște critici oarecare, ci aveau o elocvență revoluționară autentică; Buharin, Troțki, Radek erau neglijabili ca gânditori, însă unul dintre ei a fost un om de geniu, iar ceilalți erau cel puțin niște agitatori înzestrați. Printre scriitorii și artiștii creativi se aflau figuri de primă mărime care nu emigraseră sau care se întorseseră. Asta a făcut ca anii 1920 să fie memorabili nu numai în istoria, ci și în cultura rusă.

Stalin a curmat brusc toate acestea, apoi a început o nouă fază.

O colecție de eseuri ale lui Isaiah Berlin despre Rusia țaristă și stalinistă este bine-venită... Ceea ce face din această carte o lectură esențială pentru iubitorii lui Berlin este că ea cuprinde eseuri care nu au mai fost publicate niciodată până acum sau care au apărut inițial sub pseudonim, spre a proteja rudele care trăiau în Uniunea Sovietică. Și se citesc cu aceeași plăcere ca atunci când au fost scrise.

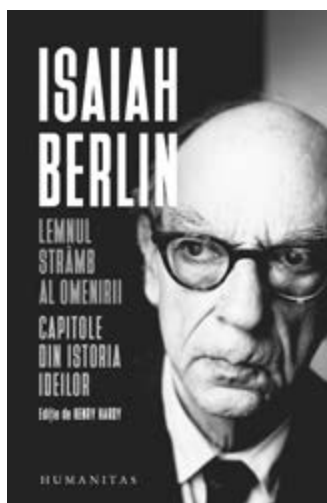
—The Washington Times

Ca întotdeauna, scrierile lui Berlin sunt pe cât de instructive, pe atât de captivante. Încadrată de prefața lui Henry Hardy și glosarul lui Helen Rappaport, Gândirea sovietică este o colecție remarcabilă.

—Slavic and East European Journal

O resursă excelentă pentru cei interesați de istoria rusă a secolului XX. —Choice

Dintre autorii pe care i-am citit în ultimii ani, Isaiah Berlin este cel care m-a impresionat cel mai puternic. Opiniile sale filozofice, istorice și politice îmi par revelatoare și instructive... Puțini oameni în vremurile noastre au văzut într-un chip la fel de pătrunzător ce este viața – viața individului în societate, viața societăților în timpurile lor, impactul ideilor asupra experienței cotidiene. În numeroasele sale eseuri despre teme, scriitori și gânditori ruși (între acestea cele dedicate lui Tolstoi, Turgheniev ori admiratului său model, liberalul Aleksandr Herzen), Berlin dă dovadă de dezinvoltură și de cunoaștere profundă. —Mario Vargas Llosa

Cele zece eseuri din *Gânditorii ruși* sunt o investigație lucidă și pătrunzătoare asupra istoriei și gândirii ruse. Meditând la impactul pe care ideile și lucrările celor mai de seamă scriitori și filozofi ai Rusiei l-au avut nu doar asupra culturii acestei țări, ci și asupra culturii universale, Isaiah Berlin analizează deopotrivă contextul social și politic din care s-au ivit mari minți ale secolului al XIX-lea, precum Herzen, Bakunin, Turgheniev, Bielski ori Tolstoi. Fenomenul inteligenței ruse, arată Berlin, a contribuit decisiv la marile schimbări sociale ale lumii, cu reverberații până-n ziua de azi.

Alin Rus a absolvit Facultatea de Filozofie a Universității „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca în 1999, iar în 2007 și-a susținut doctoratul la Facultatea de Studii Europene a aceleiași universități cu teza *Mentalități și comportamente culturale în spațiul Văii Jiului*. A publicat volumele *Valea Jiului, o capcană istorică* (2003) și *Mineriadele: Între manipulare politică și solidaritate muncitorească* (2007) și a produs mai multe filme documentare și antropologice, printre care *Malanca – o mașină a timpului* (2021). În prezent este profesor de antropologie la Franklin Pierce University, New Hampshire, Statele Unite.

În ianuarie 2023, editura americană Lexington i-a publicat cartea *The Globalization of Rural Plays in the Twenty-First Century*, având la bază teza de doctorat susținută în 2018 în cadrul Departamentului de Antropologie al Universității Massachusetts Amherst, Statele Unite.

Humanitas publică traducerea revizuită și adăugită a acestui volum, într-o ediție adaptată de autor pentru publicul românesc.

Alin Rus

JOCURI RITUALE DIN MOLDOVA

SATUL ROMÂNESC ÎN MREJELE GLOBALIZĂRII

Traducere din engleză de Elena Cărbunaru-Butușină și Alin Rus
Cuvânt înainte de Valentin Fulger

VIZITA MASCAȚILOR LA DOMICILIU, SCHIMBAREA VOCII

ȘI JOUL GHICIRII PERSONAJULUI MASCAT

În timp ce echipele Caprei sau Cerbului merg imediat, fără a mai pierde vremea, la gospodăriile din sat pentru a colinda, mascații procedează altfel. Ei își încep, în general, vizitele în sat numai după ce se lasă seara și întunericul este deplin. Prin urmare, paralela simbolică dintre mascați și întunericul nopții este mai mult decât evidentă.

O altă deosebire vizibilă dintre echipele Mascaților pantomimici și cele ale Caprei sau Cerbului o reprezintă durata vizitei acestora. Echipele de Capre și Cerbi sunt foarte operative când îi vizitează pe săteni și nu petrec mai mult de 10-20 de minute

la fiecare casă, dar mascații pantomimici stau într-o gospodărie uneori mai mult de jumătate de oră, alteori chiar peste o oră. Dintre toate echipele care colindă în comuna Heleșteni în timpul sărbătorilor de iarnă, Mascații pantomimici sunt singurii care nu iau nici un ban de la gospodari. Ei se mulțumesc doar cu ospitalitatea și generozitatea acestora, constând în dulciuri, băutură și, uneori, mâncare. Or în cazul Caprei și Cerbului mâncarea și băutura pot lipsi. Echipele Caprei și Cerbului sunt mai degrabă interesate să obțină bani decât să petreacă prea mult timp cu sătenii – excepție făcând casele unde se găsesc fete tinere și unde flirtul și curtarea sunt posibile. Se observă, așadar, că Mascații pantomimici au motivații diferite de ale celorlalte echipe, având de-a face mai mult cu relațiile de reciprocitate din sat decât cu beneficiul financiar. Prin urmare, în timpul uneia dintre discuțiile cu gazdele mele și prietenii lor despre „cel mai tradițional ritual dintre toate cele care au loc de Anul Nou“, cei prezenți au susținut că acesta ar fi Mascații, tocmai pentru că gospodarii nu pretind bani sătenilor. Într-adevăr relația mascaților cu gospodarii reprezintă un schimb de bunuri. Mascații le urează gospodariilor sănătate și belșug, iar gospodarii le oferă acestora ospitalitatea casei lor – prietenie, mâncare și băutură (vezi Anexa III¹).

În general, scenariul care descrie comportamentul mascaților în gospodărie urmează un model deja stabilit, de obicei cu cinci sau șase etape. Printr-o coincidență uimitoare, aceste etape ale acțiunilor mascaților în toate cele trei sate ale comunei Heleșteni (Oboroceni, Hărmăneasa și Heleșteni) seamănă perfect cu ceea ce folcloristul american Herbert Halpert a numit *vizita informală a mascaților*, sau *vizita la domiciliu*, când a descris acțiunile mascaților în insulele canadiene Newfoundland.

În rândurile de mai jos voi prezenta modelul comportamental descris de Halpert și voi indica micile diferențe dintre acțiunile mascaților din Newfoundland și cele ale mascaților din Heleșteni. Caracteristicile principale ale vizitei mascaților la domiciliu sunt următoarele:

- a. Vizitatorii sunt un grup informal având o compoziție variată. [Această trăsătură a mascaților din Newfoundland coincide în totalitate

1. La fel ca și în cazul analizei comparative a descântecelor Cerbului – cea veche din anii '70 și cea din prezent –, și urăturile mascaților conțin informații relevante despre relațiile sociale și economice din comună. În Anexa III am reprodus două dintre urările mascaților culese de mine în timpul muncii de teren: o variantă veche din anii 1970 și una recentă, din anul 2016.

cu a celor din Heleşteni, care, de asemenea, includ femei și persoane în vârstă, uneori chiar mai în vârstă de 50 de ani – n. a.]

b. Membrii grupului încearcă să se deghizeze complet. Aceasta implică (1) deghizarea feței și a corpului în diferite grade, împreună cu un tip de mascare care presupune travestirea în sexul opus, ce apare ca tipar frecvent; (2) schimbarea gesturilor și a mișcării obișnuite a corpului; (3) modificarea vocii, în special, deși nu invariabil, prin utilizarea vorbirii pițigăiate. [Toate aceste elemente sunt prezente în cazul mascașilor din Heleşteni, cu doar puține diferențe în privința costumelor și măștilor față de mascașii canadieni. În timp ce în Newfoundland masca dominantă este cea a pescarului, la Heleşteni avem așa-numitele măști frumoase cu mărgele și costumele multicolore. Persoanele deghizate în sexul opus sunt la fel de frecvente ca în Newfoundland – n. a.]

b1) [Una sau mai multe persoane din grupul mascașilor din Heleşteni rostesc o urătură înainte ca gospodarul să deschidă ușa (vezi Anexa III). Această etapă apare doar în cazul Heleşteniului și nu am găsit-o menționată în nici unul dintre studiile privind mascașii din Newfoundland – n. a.]

c. Comportamentul vizitatorilor deghizați tinde să fie dezinhibat, prin inversarea normalității. La cerere, mascașii pot întreține atmosfera cântând vocal și la instrumente muzicale sau dansând. [Comportamentul dezinhibat al mascașilor din Heleşteni este la fel de notoriu ca al omologilor lor din Terranova și constă, în special, în lovirea în cap a șefului gospodăriei – bărbatul – cu poșete, fulare împletite și izolație de cablu din plastic; în același timp, femeile sunt mângâiate și pipăite. Diferența dintre mascașii din Heleşteni și cei din Newfoundland este aceea că, de obicei, în Heleşteni mascașii nu folosesc instrumente muzicale. Am văzut doar o singură dată un acordeon, la care s-a interpretat o scurtă melodie – n. a.]

d. Gazdele încearcă să penetreze deghizarea oferită de mască printr-un joc de ghicire a personajului real; demascarea de către vizitatori urmează, aproape invariabil, identificării cu succes. [Această etapă este identică cu cea pe care am văzut-o la mascașii din Heleşteni. Acțiunile de împingere a gazdelor, de lovire cu diverse obiecte și de îmbrățișare semiotică, pe fundalul sunetelor guturale și al declarațiilor scurte produse de mascași, și mai ales diversele scene pantomimice puse în scenă ad-hoc m-au făcut să numesc aceste echipe *Mascașii pantomimici* – n. a.]

e. În urma demascării, protagoniștii revin la rolurile lor sociale normale și, de obicei, li se oferă, iar ei acceptă mâncare și băutură. Spre deosebire de modelul mascașilor canadieni, numiți și colecători, nimic din oferta gazdelor nu este luat de mascași cu ei, ci doar consumat pe loc. [Această etapă coincide perfect cu comportamentul mascașilor din Heleşteni – n. a.] (Halpert 1969:37–38).

Lucrul cel mai surprinzător este acela că, după ce descrie tipologia de mai sus, folcloristul american trece la generalizări, afirmând singularitatea mascașilor din Newfoundland: „S-ar putea, teoretic, să presupunem că vizita la domiciliu reprezintă o dezvoltare particulară a Newfoundland-ului care își are originea, poate, în condițiile locale speciale ale insulei și răspândirea în

interior a populației prin contacte oferite de vânătoarea de foci, pescuitul în zona Labrador sau exploatarea forestieră“ (Halpert 1969:38). Cu toate aceste generalizări pripite, experiența sa vastă de cercetare și intuiția sa fenomenală îl salvează pe Halpert în ultimul moment de o concluzie greșită; prin urmare, el adaugă: „Dar împotriva unei astfel de presupuneri stă faptul că multe părți ale insulei Newfoundland și ale zonei Labrador au fost populate în momente diferite și de grupuri diferite care veneau adesea direct din Marea Britanie și Irlanda [...]. Prin urmare, trebuie presupusă o origine a obiceiului în Insulele Britanice, în ciuda lipsei unor rapoarte detaliate din Anglia“ (*idem* 1969:38).

Conform ritualului prestabilit al mascașilor din Heleşteni, vizitele lor la domiciliu încep seara târziu în ziua de 31 decembrie și durează până la ora 5:00 a dimineții zilei următoare. Același program este valabil și pentru zilele de 1 și 2 ianuarie. În general, există o distincție clară între manifestările publice și cele private ale mascașilor. Această separare este definită de o serie de secvențe temporale clare, dar mai ales de locul în care are loc o anumită secvență rituală – fie în spațiul public al străzilor comunale, fie pe domeniul privat al unei gospodării sătești.

Pe 2 ianuarie, ultima apariție publică a mascașilor are loc în cadrul unei adunări festive asemănătoare celei din fața primăriei pe 31 decembrie. Această întâlnire are loc în satul Oboroceni, la intersecția drumului județean 208G cu drumul comunal 99, care vine din satul Hărmăneasa. Acesta este locul în care converg traseele din toate cele patru sate ale Heleşteniului, fiind o adevărată răscruce de drumuri. La doar câteva zeci de metri distanță, s-a deschis un bar, ceea ce a făcut zona mai atrăgătoare pentru mascași. De la ora 14:00 la 16:00, grupul mare de mascași își desfășoară din nou scheciurile în locul respectiv.

La fel ca în fața primăriei, mascașii satirizează diverse aspecte ale societății, de la lăcomie și vanitate până la dependența de televizor, timiditatea excesivă, infatuarea, lipsa de modestie etc. Personajele arhetipale ce apar în astfel de contexte – precum prostituata și travestitul – sunt prezente alături de monștri, demoni, Frankenstein și călăi. Sunt întruchipate de către mascași și personaje cunoscute din politica națională sau internațională. În fotografiile pe care le-am adunat de la săteni sau pe care le-am făcut de-a lungul anilor, am reușit să identific mascași care reprezintă dictatori precum Saddam Hussein și Ceaușescu, teroriști precum Osama bin Laden, dar și figuri importante ale Revoluției din decembrie 1989, precum preotul László Tőkés. Dar sunt prezenți

și mascați care poartă măști frumoase decorate cu mărgele. Cel mai adesea, mascații prezintă scheciuri în grupuri de câte 2-3 sau chiar singuri. De exemplu, am văzut odată doi mascați târând un televizor peste tot pe unde mergeau, criticând astfel adicția localnicilor față de acest obiect. În alt an, am văzut chiar și un mascat interpretând un fragment dintr-o poveste cu Păcală care purta o ușă în spate. Această scenă – cu Păcală purtând ușa – fusese inclusă într-o ecranizare a unui ciclu de snoave prelucrate de Petre Dulfu și avându-l ca personaj principal pe Păcală. Succesul comediei a depășit cu mult anul 1974, când a fost produsă, și a dus la difuzarea filmului de mai multe ori de canalele naționale de televiziune chiar și în ultimii ani.

Uneori, întâlnirea din intersecție include și scenete mai ample. Cea mai complexă reprezentare pe care am observat-o a avut loc pe 2 ianuarie 2014. A fost complexă pentru că „a pus în scenă” și, de fapt, a satirizat o întregă înmormântare; dar preotul era un demon urât și ulceros care mergea în fața cortegiului, mișcându-și cădelnița ritmic. El era însoțit de un dascăl care purta o mască de craniu contrastând puternic cu pălăria lui roșu-aprins. În urma lor venea purtătorul de cruce, cu o mască de demon și un jupon alb. Crucea era făcută din două ramuri contorsionate, iar icoana fixată de obicei în mijlocul ei fusese înlocuită cu o fotografie a unui cuplu angajat într-un act sexual. În spate veneau bocitoare care purtau fuste negre, doar că erau, de fapt, bărbați travestiți, cu fața acoperită cu măști de demoni. Cortegiul funerar producea un zgomot insuportabil, mimând bocetele și plânsul rudelor mortului. În interiorul sicriului improvizat din scânduri de brad, mortul zăcea îmbrăcat în cel mai bun costum al său. Dar, conform măștii de pe cap, era Dracula însuși. În jurul sloganului „Veșnică pomenire” scris pe sicriu fuseseră lipite fotografii pornografice. Cortegiul „funerar” s-a deplasat până a ajuns la răscrucea unde s-a întâlnit cu alți mascați aflați alături de un grup nemascat format din săteni-spectatori. Acolo, cortegiul funerar a început să danseze plin de viață și, în acest moment, conform firii sale, Dracula a ieșit din sicriu și a acaparat scena, în timp ce sătenii se fotografiau cu el. Piesa mi-a amintit, într-un fel, de *Ivan Turbincă* a lui Ion Creangă, o poveste născută și ea pe pământul Moldovei. În această satiră despre moarte și consecințele ei, Creangă îl inventează pe Ivan, un personaj care profită de puterea pe care i-o dăduse Dumnezeu și își bate joc de Moarte – făcând-o să mănânce nimic altceva decât copaci – pentru ca, în final, să o încuie în sicriu, inversând rolurile (Creangă 2015 [1880]).

memorii | jurnale

CRISTIAN MUNGIU
TANIA IONAȘCU,
BUNICA MĂA
O BIOGRAFIE BASARABEANĂ

HUMANITAS

Cristian Mungiu s-a născut la Iași, pe 27 aprilie 1968, într-o familie de profesori (mama, Maria, era profesoară de română la liceu, iar tatăl, Ostin-Costel, profesor de farmacologie la Facultatea de Medicină). A urmat cursurile Facultății de Litere din Iași, perioadă în care a scris la *Opinia studentească* și a lucrat la diverse publicații, la radio și televiziune. În 1998 a absolvit Academia de Teatru și Film din București. Pe parcursul studiilor universitare și după aceea, a realizat mai multe filme de scurtmetraj. Ca autor de lungmetraj, a debutat în 2002 cu *Occident*, care a avut premiera la Cannes. În 2003 a publicat la Editura Liternet volumul de scenarii literare *7 povestiri*.

Cristian Mungiu a scris scenariile tuturor filmelor sale, fiind recompensat cu numeroase premii și distincții, printre care, la Cannes, cu Premiul pentru cel mai bun scenariu (*După dealuri*, 2012), cea mai bună regie (*Bacalaureat*, 2016) și Palme d'Or (*4 luni, 3 săptămâni și 2 zile*, 2007). S-a dedicat universului cinematografiei, ca scenarist, regizor, producător, organizator de festivaluri și tutore, continuând să publice ocazional articole, note de călătorie, pagini de jurnal, scenarii.

Cristian Mungiu

TANIA IONAȘCU, BUNICA MEA O BIOGRAFIE BASARABEANĂ

Cu fotografii din arhiva familiei

Bunica se întindea pe fotoliul ei pat acoperit cu o cergă roșie, iar eu mă așezam la masa din sufragerie, lângă ea, îi puneam întrebări și scriam consemnând fiecare amănunt pe cât puteam cu vocea ei, încercând să-i păstrez cât mai mult vorbele.

O vreme mi-am închipuit că am consemnat amintirile bunicii ca să-i dau ei sentimentul că nu și-a trăit viața degeaba, că interesează pe cineva, că viețile trăite nefericit, odată povestite, capătă, magic, un fel de sens... Mă gândeam că asta o va face să fie mai împăcată cu viața ei când va muri, să aibă mai puține regrete, gândindu-se că mi-a lăsat ceva ce nu pierde odată cu ea.

Încep însă să am sentimentul, astăzi, că nu atât pentru ea am hotărât să-i consemnez viața, nu doar ca să-i dau ei sentimentul că n-a trăit degeaba – căci nu știu dacă bunica era așa de obsedată

de zădărnicie –, ci mai mult pentru mine, ca să pot eu accepta mai ușor zădărnicia vieții ei – și a vieții în general.

II ÎN REFUGIU Petre era dintr-o familie de țărani din Mânzați, un sat de lângă Bârlad. Tată-su fusese dascăl la biserică până când bătuse un popă și-l dăduseră afară. Până la cinci ani, Maria, sora lui, mai mare cu aproape zece ani decât el, se ocupase să-l crească, cot la cot cu mamă-sa. Dar într-o toamnă, în timpul Primului Război, Maria plecase pe front să-l caute pe tatăl lor, Vasile, de care nu se mai știa nimic. La Ciurea, pe colinele care coboară către Iași, frânele trenului au cedat și vagoanele s-au zdrobit la o curbă. Au fost sute de morți. Maria a murit în accident și, peste puțină vreme, a murit și mama lui Petre, de tifos. Vasile, întors teafăr din război, s-a recăsătorit și a plecat la Bârlad. Pe Petre a rămas să-l crească Bunica de pe tată, femeie fără carte, dar inimoasă.

Petre era tare muncitor.

A terminat șapte clase în sat și s-a angajat la primărie, unde moșu-său era pe vremea aceea și primar, și notar. A strâns bani și a mers la liceu la Bârlad. Dădea meditații ca să-și plătească școala. Bunica lui a murit puțin după plecarea lui din sat, iar el a rămas să-și poarte singur de grijă. Taică-său, Vasile, începuse să bea. A vândut până la urmă tot pământul din Mânzați – erau câteva hectare bune –, cârciuma și casa, dar a prăpădit toți banii, mai cu seamă pe băutura.

Pe Petre îl mai ajuta cu bani un profesor din liceu, care l-a și convins să meargă la Sibiu, să dea examen la Școala Militară, deși el ar fi vrut mai degrabă să urmeze istoria la facultate. Petre a reușit la probele teoretice, dar a fost la un pas să nu fie admis din pricina danturii. Îi lipseau doi dinți încă din copilărie, de când ținuse în gură hățurile unui cal pe care încerca să-l încalce. Calul plecase cu dinții lui cu tot, iar militarii se îndoiau că un om fără doi dinți poate deveni un ofițer bun. Erau foarte severi și la primul raport Petre a anunțat că renunță. N-a plecat însă și, cu timpul, s-a obișnuit. După trei ani la Sibiu și unul la București, în 1937 a fost repartizat la Regimentul 68 infanterie din Cahul, ca sublocotenent. Câștiga 7.500 de lei, avea un radio mic, al lui, și stătea cu chirie într-o casă, aproape de regiment, mai la marginea orașului. Nu mergea decât rar la tată-său, la Bârlad, așa că avea duminicile libere. Ca să nu se plictisească, ofițerul lui, Kubarencu, l-a luat odată cu el într-o excursie la lacurile Kubăr, lângă Cahul.

Ieșeam împreună de puțin timp, când a fost mutat la un alt regiment, la Ismail. Abia când a plecat din oraș mi s-a părut că

între noi era ceva deja serios, căci până atunci nici nu apucasem să mă dezmeticesc. Ne plimbam în parc până seara și apoi mă aducea acasă. Îmi povestea despre casa pe care ar fi vrut să o aibă, despre pământul pe care ar fi dorit să-l stăpânească sau despre istoria pe care își dorea s-o studieze. Ne despărțeam în fața porții privind prin perdelele de pânză la silueta lui Papa, care se foia în camera mare, uitându-se la pendulă și așteptând să mă vadă întoarsă acasă.

Puțin după Paște, Petre a venit și m-a cerut. Se îmbrăcase ofițer și era foarte emoționat. Papa i-a zis:

— Ești ofițer, am toată încrederea.

Erau foarte bucuroși amândoi că mă măritam, mai cu seamă Mama, care mă considera cam sălbatică. După ce m-a cerut, am tăcut toți, neștiind cum se cuvine să ne purtăm mai departe. Apoi Papa i-a arătat lui Petre chipiul lui de militar din Primul Război. Săracul Papa, era și el emoționat. L-a întrebat pe Petre ce părere are despre chipiu.

— E un chipiu bun, i-a zis Petre după ce s-a gândit o clipă, și apoi ne-am așezat la masă, în sufrageria cu pendulă.

Ziua mea era aproape și Petre îmi adusese în dar o iconiță și o cutie roșie, căptușită cu mătase, plină cu bomboane. Mama ne-a făcut cadou o bijuterie mare, de aur, din care Petre să facă verighetele.

În august 1938 ne-am logodit.

Însă actele mergeau greu și mereu apărea o nouă condiție de îndeplinit. Am constatat că nu aveam destulă zestre ca să mă mărit cu un ofițer al armatei române, deși Mama făcuse acte ca să-mi cedeze mie jumătate de casă. Dar din chirii nu puteam obține mai mult de o mie de lei pe lună, iar ca să mă mărit îmi trebuia un venit lunar de cel puțin două mii. Petre a făcut demersuri ca să capete o dispensă și să ne putem căsători chiar și așa, dar răspunsul întârzia. În plus, și liceul meu trebuia să aprobe căsătoria și a fost nevoie să aduc certificate de bună purtare. Pentru mine au semnat nașul Cricopol și fostul primar Calamandi, treaba asta fiind luată foarte în serios.

Mergeam cu Mama la Petre, la Ismail, în vizită. El pleca să doarmă la un camarad, iar noi rămâneam în cămăruța lui cu chirie și radio. Stăteam câteva zile, ne plimbam, mergeam toți trei la cinema și apoi ne întorceam acasă.

De Crăciunul acela Petre a venit la noi. A fost o iarnă foarte grea în '38. Petre plecase cu un tren din Ismail către Galați, dar la Bolgrad, văzând că trenurile întârzie ore întregi din pricina

Tania (Tatiana) Ionașcu, la vârsta de 22 de ani, în 1938.

zăpezii, și-a schimbat gândul. S-a dat jos din tren și și-a convins câțiva camarazi cahuleni să coboare și să ajungă cu mașina. Dar mașina tocmită de ei s-a stricat la Vulcănești, pe viscol, iar mai departe au mers cu o căruță. Până seara, vremea s-a schimbat și a plouat, așa că la noi au ajuns uzi până la piele. Petre cumpăraseră o grămadă de cadouri, iar cutiile de carton se fleșcăiseră în căruță din pricina ploii. În plus, căra cu el și radioul de care nu se despărțea niciodată. Ne așezaserăm să mâncăm de Crăciun noi, cei de acasă, Petre și unul dintre camarazii săi care stătea la noi în gazdă, când la radio s-a anunțat că trenul pe care nu-l mai luaseră ei se izbise de un altul, la Frecăței. Camarazii săi care erau atunci în tren au murit cu toții. Puțin a fost să nu fiu văduvă de la început.

— Dumnezeu s-o odihnească, a zis Petre când a auzit.

Îi venise în minte Maria, sora lui care murise în accidentul de tren de la Ciurea. Mama s-a uitat atunci ciudat la el.

Într-o sâmbătă, în vreme ce făceam curat în casă, cineva a venit și ne-a anunțat că a început războiul. Eu am continuat să mătur, nu mi se părea că aveam de ce să mă îngrijorez. Veneau polonezi peste graniță, stăteau ascunși la o vie lângă Cahul și povesteau despre nemții care le invadaseră țara. Papa, îngrijorat, m-a luat în parc să ascultăm știrile de la radioul unui avocat surd care lăsa mereu aparatul tare, de se auzea până în stradă.

În primăvara care a urmat, ne-am văzut doar de câteva ori eu și Petre. El fusese mutat la Tighina, la un batalion de fortificații. Actele mergeau greu și în iunie și-a luat o permisie de 48 de ore și a venit ca să rezolve cu viza de pe actul meu dotal. În continuare, ministerul nu se îndura să-l lase să se mărite cu o fată care nu avea zestre pe măsură.

Am mers împreună la poștă, ca să sune la regiment, să mai capete o zi de permisie, căci mai erau formalități de rezolvat. Dar Terzi, telefonista, o rudă de-a mamei, ne-a zis că nu se mai poate lua legătura cu Tighina, că erau întrerupte liniile. Petre s-a enervat. N-aveau cum să fie întrerupte. El venea de acolo și vorbise la telefon cu o zi în urmă. Dar nu știa că de ieri până azi intraseră bolșevicii. Nu le zisese nimeni nimic.

Era 28 iunie, și Basarabia fusese cedată rușilor.

Pe stradă, vestea circula din gură în gură. Oamenii alergau, dar fără țintă, nu se dezmeticiseră încă. Am mers la han la frații mamei și Petre a tocmii o mașină, să-l ducă iute înapoi la regiment. Înainte să plece, a venit până la noi și s-a înțeles cu Papa să ne întâlnim cu toții în țară la Bacău, când se va putea. M-a sărutat și a plecat.

Unii s-au dezmeticit mai repede. Avocatul Butuc a venit la Papa și i-a zis:

— Kolea, tu trebuie să pleci.

Deși avansat din contabil, Papa ajunsese totuși șeful închisorii și era de așteptat să fie unul din primii vizați, căci închisoarea mustea de comuniști. Papa a dat din cap și a îngăimat ceva, dar părea cu mintea în altă parte.

Eu am mers să vorbesc cu Lucica, să văd ele ce fac. Katiușa, mătușa ei, care acum venise profesoară de geografie în Cahul și care aducea banii în casă, ezita. Se gândea să rămână. Mama Lucicăi, Tiotea Maria, înclina spre plecare. Nimeni nu știa cum va fi și dacă cedarea Basarabiei era o măsură temporară sau definitivă. Dar unii nici n-așteptau să vadă. Până seara, farmacistul Strâmba își încărcase câteva geamantane într-o mașină pe care o tocmise la Galați și trecuse Prutul. Pentru el era mai simplu, căci avea casă în București, pe Atena, la nr. 4. Alții însă nu aveau unde

să se ducă, deși mulți se apucaseră să-și strângă deja lucrurile. Se știa că se va putea trece Prutul spre țară doar trei zile. Apoi noua graniță urma să se închidă. Noaptea aceea mai mult n-am dormit.

A doua zi, Papa a mers la închisoare și și-a luat actele. Pesemne că vorbise cu mama peste noapte. Hotărâseră să plecăm. Pe zidurile închisorii, la adăpostul întunericului, comuniștii scriseseră deja primele amenințări cu moartea la adresa procurorului. Am început să strângem lucrurile în lăzi și cufere și să adunăm mobila laolaltă. Unii dintre chiriașii din curte, cu vederi comuniste, prinseseră glas. Alături de evrei, se bucurau de întorsătură și deveniseră aroganți și amenințători.

A doua noapte am dormit fără cearșafuri și perne, căci le împachetaserăm pe toate. Stăteam lungiți în paturi și ne gândeam la plecarea de a doua zi. Unde o să mergem, din ce o să trăim, cât o să dureze?

Dimineața, Papa a tocmit cu greu două care. Mulți plecau și cu greu mai găseai un car sau o căruță libere. Despre mașini nici nu mai era vorbă. Ne-am apucat și am încărcat carele cu lăzi și niște mobile. Ca să încapă mai multe lucruri, puseserăm niște scânduri înalte pe laturi, să înălțăm pereții. Dar ce încărcam față de ce rămâna era nimic. Mama se așezase jos pe un scaun, cu privirea pierdută. De la o zi la alta, viața noastră era dată peste cap și noi parcă orbeciam prin beznă, nu înțelegeam ce se petrece cu noi.

Am mers la han să-mi iau rămas-bun de la cei de acolo, căci nu știam când o să-i mai văd. Stavrache, băiatul lui Neculai, plângea și se agăța de fusta mea, rugându-ne să-l luăm cu noi, să nu-l lăsăm la ruși. Ai lui hotărâseră să rămână. Nu puteau lăsa hanul așa. Avea zece ani atunci Stavrache și avea capul tot numai pecingine. Îi făcuseră raze la Galați pentru o boală de piele pe care o avea și rămăsese tot numai o rană.

De la Cahul la Oancea erau șapte kilometri de care și căruțe cu oameni refugiindu-se. Plecau, unii cărând mobile cu ei, alții doar cărucioare cu valize, într-un șir neîntrerupt de cărauși. Imediat ce treceau Prutul, lăsau lucrurile pe mal și se întorceau să mai ia altele, căci până să expire timpul era mai puțin de o zi. La fel a făcut și Papa: a descărcat carele și l-a lăsat pe Costică să păzească lucrurile, iar el s-a întors să ia altele.

Când a ajuns acasă, îl așteptam în stradă. Liza, agitată, era de data asta lângă mine. Eram, acum, de o parte, eu, Liza, Papa, iar de cealaltă, în picioare, în curte, Mama și, înapoia ei, toate lucrurile care se strânseseră: mobilele din casa noastră și câteva din cele din camerele de închiriat, paturi, noptiere, dulapuri, cuferele mamei și nenumărate alte lăzi pline cu covoare, toate așternuturile

Tania la fereastra camerei ei în 1937.

lor și cele strânse pentru zestre, samovarele, argintăria, tacâmurile, tot ce era în bucătărie, lustrele scoase din tavan, baloți întregi de haine printre care se aflau rublele mamei din Primul Război și economiile ei de acum, desenul în creion al tatei cu Aneta, făcut sul, șapca lui de la 1916, până și cutia roșie de bomboane de la Petre fusese așezată într-un coș.

Se adunaseră prea multe.

Mama a hotărât că nu mai vrea să plece, că nu poate lăsa toate lucrurile pentru care muncise o viață să se risipească. O clipă, Papa a ezitat, și uneori mă gândesc că, poate dacă ar fi reacționat imediat, ar fi putut schimba ceva, dar sigur că mă amăgesc. N-avea ce să schimbe. Grămada cu lucruri stivuite era atât de copleșitoare pentru Mama, încât nu avea replică. Iar eu? Aveam pe atunci 24 de ani și nici o autoritate asupra Mamei. Nu încăpea nici o discuție cu ea. Se trântise jos pe baloții de lenjerie și o ținea morțiș că nu pleacă să-și vadă munca de-o viață împrăștiată. În clipa aceea alesese, deși ne îndemna să plecăm dacă vrem, alesese de fapt pentru noi toți.

Desigur că nu am plecat. Am început să ne gândim cu ce să-l aducem pe Costică, să nu rămână peste noapte acolo, căci nimeni

nu voia să care lucruri invers, dinspre acolo înspre încoace, în ultimele ceasuri în care se mai putea trece. Am mers cu Papa la Oancea la pod și stăteam acolo, întrebându-ne ce să facem. Treceau camioanele armatei coloană pe pod ducând în țară făina din depozitele din Basarabia. Am rugat un șofer militar. Mi-am adunat tot curajul și i-am zis că urmează să fiu soție de ofițer și să ne ajute să ducem lucrurile înapoi. Nu pricepea: cum, înapoi? Avea camionul tot alb de la făină și se întorcea să mai ia. Dar ne-a dus lucrurile acasă și le-am descărcat în curte.

În oraș era deja un miting comunist, în față la prefectură. Era și Musea Perper acolo, cu un steag roșu în mână.

— Ne-am săturat de Carol! ne-a strigat ea când ne-a văzut.

Era foarte agitată. Erau împotriva Frontului Renașterii ei. În piață ne-am întâlnit cu spălătoreasa noastră, Dașa, care se bucura și ea că veneau bolșevicii.

— Lasă că destul ați trăit bine, ne-a strigat ea cu năduf.

În noaptea aceea au intrat rușii. Stăteam în camera noastră și ascultam tancurile cum huruie pe străzile orașului. Eram în paturile noastre, în casa noastră, dar nimic nu mai era la fel. Ca într-un vârtej, viața noastră se învolburase dintr-odată și se întâmpla de capul ei, amețindu-ne.

A doua zi, bolșevicii instalaseră deja cazaci în prefectură și primărie. Împreună cu localnicii cu vederi comuniste, formaseră noile autorități, sub autoritatea NKVD. Dar unii dintre cei care îi așteptaseră cu brațele deschise, evrei și ne-evrei, erau acum descumpăniți. Erau tratați cu răceală, nu era nevoie de serviciile lor și li se zicea să meargă pe la casele lor, să aștepte acolo. Deja nu se mai putea trece granița spre țară. Toată lumea aștepta să vadă ce va urma. Pușcăria fusese imediat golită de deținuții dinainte ca să se facă loc celor care se pregăteau, așa că acum era goală. Prefectul, primarul, moșierul Caravasile, funcționarii de la tribunal, profesorii din școală, toți plecaseră. Rușii treceau din casă în casă și făceau inspecții. Rechiziționau sau luau de-a dreptul tot ce li se părea că le trebuiește.

A treia zi, au venit la noi și l-au luat pe Papa la anchetă. S-a întors abia seara. Era preocupat și nu voia să vorbească despre ce-l întrebau.

— Îmi caută nod în papură, mi-a zis, într-un târziu.

În a treia zi de anchetă, întorcându-mă de la Lucica, care rămăsese și ea, am găsit în grădinița cu flori doi inși înarmați, care supravegheau locul. Papa fusese adus de la anchetă sub escortă de acuma și tocmai ne percheziționau casa. Au făcut un fel de

Cei trei copii ai familiei Cepalo: Liza, Costică și Tania, în 1938.

proces-verbale pe care ni le tot scuturau în față pentru lucrurile pe care intenționau să le confişte. I-au luat toate actele tatei – le avea laolaltă, pregătite pentru pensionare. Papa aştepta, în picioare, în curte, să se încheie percheziția. N-a mai intrat în casă. Era înconjurat de doi flăcăiandri înarmați. L-am întrebat:

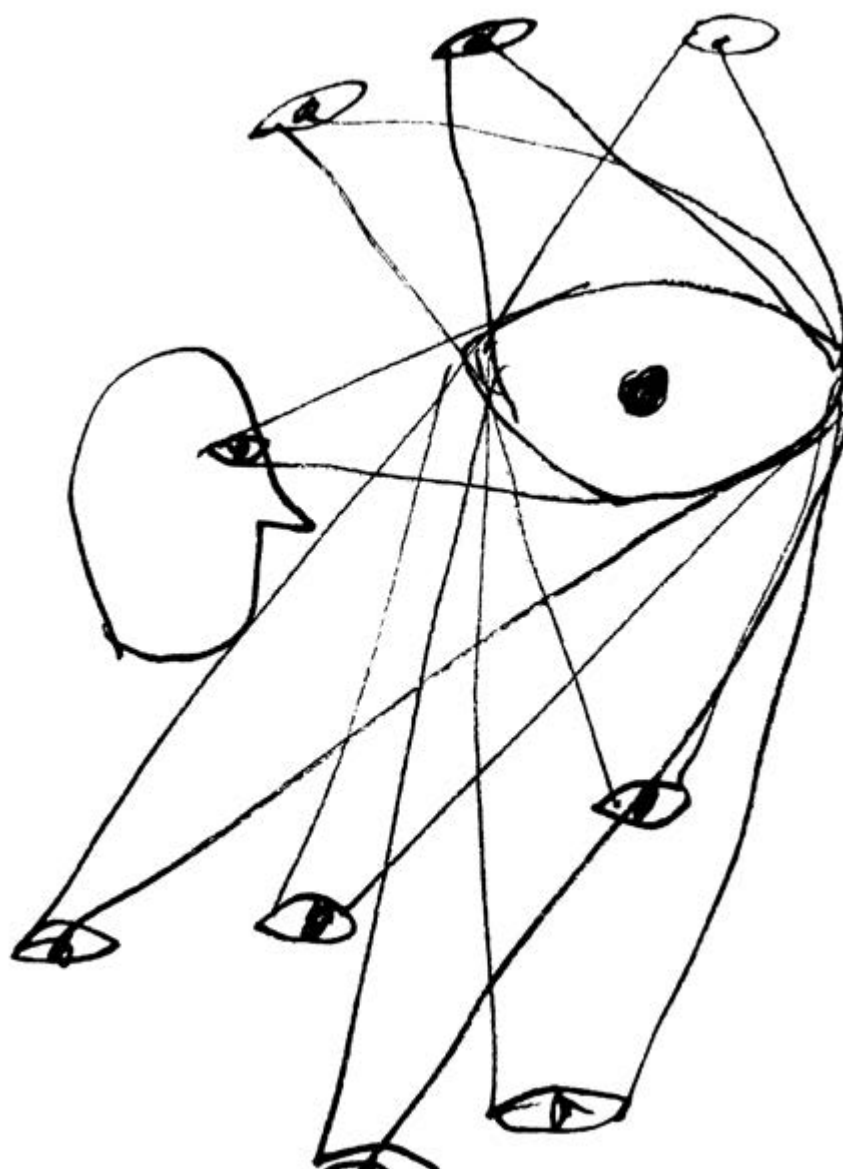
— Papa, vii diseară la masă?

— Nu ştiu, mi-a răspuns el în rusă, întreabă pe tovarăşu'.

Din ziua aceea nu s-a mai întors.

Fie că Mama abia acum pricepea ce a făcut, fie că era doar şocul arestării, nu ştiu; ce mi-aduc aminte e că a leşinat şi nu reuşeam s-o trezim. Am alergat tot oraşul după un doctor, dar de unde să-l scot, că plecase toată lumea. Atâta am alergat, că până la urmă mi-a plesnit o venă şi piciorul mi s-a umflat, vânăt. L-am găsit într-un târziu pe tatăl Musiei, doctorul Perper, care a venit şi i-a dat mamei nişte medicamente. Ei erau sionişti şi, puţin după intrarea bolşevicilor, au constatat că sioniştii nu erau prea bine priviţi. Ca să convingă pe evreii din România că sub bolşevici le-ar fi mult mai bine, plimbau nişte şlepuri în susul şi în josul Prutului cu punţile pline de amărâţi pe care-i ospătau. Unii, sărmani, dintre cei care nu aveau mare lucru la ce să rămână în ţară, chiar credeau şi treceau în Basarabia, la comunişti.

Am început să mă duc zilnic la închisoare, să-i duc de mâncare şi lenjerie lui Papa. Bolşevicii mai construiseră deja trei închisori în oraş, să încapă prizonierii. Aproape o lună, m-am dus în fiecare zi. Trăgeam de un clopot la poartă şi venea un soldat şi lua lucrurile. Îmi dădea în schimb lenjeria purtată. O miroseam să simt că e a lui şi ştiam că, atâta vreme cât o voi primi, este în viaţă.

Pornind de la realitățile vieții cotidiene, această carte oferă o perspectivă asupra rostului pe care gândirea liberă îl are în educarea noastră socială, în vederea formării unor spirite integre și curajoase în generațiile ce vin după noi, rezistente la manipulare, deschise spre cunoaștere și fidele valorilor civismului și solidarității. Volumul este ilustrat de Dan Perjovschi.

Ciprian Mihali (n. 1967) predă din 1992 filozofie contemporană la Universitatea „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca. Între 2012 și 2016 a fost ambasador al României în Senegal și în alte șapte state din Africa de Vest, pentru ca din 2016 până în 2020 să lucreze la Bruxelles ca director pentru Europa de Vest al Agenției Universitare a Francofoniei. În 2020 a publicat la Humanitas volumul *Dicționar subiectiv de cultură civică*.

Ciprian Mihali

DICȚIONAR ILUSTRAT DE EDUCAȚIE SOCIALĂ

Ilustrații de Dan Perjovschi

↑ CE ÎNSEAMNĂ SĂ FII UN INTELLECTUAL PUBLIC MODERAT?

Într-o societate iubitoare de senzații tari, de excese relatate cu tonul ridicat și de recorduri zilnice de orice fel, moderația nu pare a fi la mare căutare. Moderația riscă să fie numele însuși al monotoniei cea fără de șansă în concertul celor gălăgioși.

Ce este totuși un intelectual public moderat și unde își poate găsi locul într-un spațiu public puțin educat, fragil și labil? Voi încerca să răspund acestor întrebări într-un stil cât mai pedagogic cu putință. Și o voi face pornind de la o afirmație categorică: orice societate democratică, în care se presupune că funcționează dezbaterea argumentată de idei ca rezervor de soluții pentru politicile publice are nevoie, printre actorii ei, de rolul jucat de intelectualii moderați. Absența lor, înlocuirea lor cu alți actori revendicând același rol („experți“, politicieni, vedete etc.) este semnul unui deficit de democrație în societate.

Un intelectual public moderat trebuie să fie în primul rând un *intelectual*. Cuvânt devalorizat și disprețuit, cuvânt inactual,

INTELECTUAL

„intelectualul“ trimite totuși la un anumit profil, la un nucleu dur al unor preocupări pe care cei care se bucură de acest nume nu le împart cu vecinii lor din societate. Un intelectual nu este omul de știință, nu este profesorul, nu este artistul, după cum nu este nici cel sau cea care emite din când în când panseuri sub forma sibilinică a unor postări pe rețelele sociale. Dar un intelectual poate fi omul de știință, profesorul sau artistul în măsura în care atenția lui se întoarce de la

executarea tehnică a muncii sale înspre căutarea sensului. Ceea ce face din el un intelectual este preocuparea pentru jocul înțelesurilor înăuntrul muncii lor sau în relația dintre munca lor și restul societății. Un savant este un intelectual în clipa în care își pune întrebarea privitoare la semnificațiile pentru concetățenii lui sau pentru viitorul lor privitoare la ultimele descoperiri din domeniul său (fizică, biologie, astronomie etc.). Un profesor este un intelectual atunci când, neîncetând să fie un pedagog, caută rosturile educației și încearcă să le explice elevilor săi și societății în general. În sfârșit, artistul se comportă ca un intelectual atunci când se întreabă cu privire la relația dintre adevărul operei sale și sensul creației artistice și când cultivă la privitor, la ascultător sau la cititor dorința de sens.

Un intelectual public moderat trebuie să fie, apoi, public. Desigur, putem să discutăm îndelung despre ce înseamnă azi să fii public, dar admitem acum ca ipoteză de lucru că „public“ se referă la expunerea în fața unei audiențe în principiu nelimitate.

Există o dimensiune definitorie pentru ca un intelectual să devină public: *curajul*. Trecerea de la privat sau profesional la public este un act de curaj. Expunerea și apărarea ideilor într-un cadru public, în care reacțiile nu pot fi anticipate sau controlate, necesită o temeritate pentru care nu există o rețetă sau un ghid de întrebuintare.

În sfârșit, a treia trăsătură a unui intelectual public moderat este *moderația* însăși. Este oarecum și trăsătura cel mai greu de situat, întrucât este și cea mai subiectivă. Dar aș spune așa: sunt numeroși aceia care confundă moderația cu lașitatea sau lenea, tot așa cum sunt numeroși (uneori sunt aceiași) cei pentru care a fi curajos înseamnă a fi lipsit de moderație. Să mă explic: auzim adeseori în jurul nostru prieteni, cunoștințe, colegi spunând că ei preferă să rămână moderați, așezați, „să nu se bage“, să-i lase pe alții să o facă, pentru că se pricep mai bine. Și, mai ales, să-i

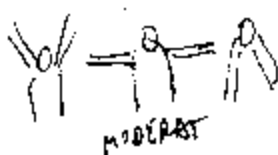
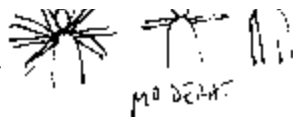

lase pe cei care au curaj să spună lucrurilor pe nume sau, după o expresie nefericit de celebră azi, să nu fie corecți din punct de vedere politic. Curajul este deci asemuit fie cu intensitatea vocii (răcnetele și țipetele de la talk-show-uri stau mărturie), fie cu excentricitatea ori radicalitatea unor poziții greu de apărut. Sentimentul general este atunci că e mai bine ori să taci, ori să devii apologetul unor poziții extreme, dacă nu chiar extreme, întrucât ambele suscită adeziuni înflăcărâte.

Moderatei i-aș atașa aici *reticenta față de ideologii* și față de toate „-ismele“ folosite ca răspunsuri bune la orice. Deficitul de moderație își găsește poate o explicație în ușurința cu care prind la un public needucat vrăjile din discursurile atent ticluite de „curajoșii“ care nu ezită să pună etichete tuturor celor care nu sunt ca ei. Moderația trebuie să regăsească aici spiritul critic de care vorbeam mai sus, acela care trebuie să ne facă circumspecți față de toți aceia care încurajează judecățile rapide, adevărurile gata făcute sau contrafăcute, ierarhizările sau distribuirile celorlalți în țarcuri, expulzările brutale ale celorlalți în afara lumii pe motiv că nu gândesc ca noi.

Aș încheia cu o constatare privitoare la societatea românească: pe drumul ce începe cu intelectualii, continuând cu cei curajoși și încheind cu cei moderați, găsim tot mai puțini bărbați și tot mai puține femei reunind cele trei calități. Altfel spus, există numeroși intelectuali în România și de bună calitate. Dar între ei, numai o parte își asumă poziții publice. Iar dintre aceștia din urmă, și mai puțini sunt moderați. Pentru că înțelesuri la ce se întâmplă cu noi și în jurul nostru căutăm cu toții, desigur. Dar nu mereu avem curajul să ne punem întrebările cu voce tare, împreună cu ceilalți, și să ne asumăm public răspunsurile. La sfârșit, o parte din ei preferă în locul unor întrebări cinstite răspunsurile scurte, brutale și cad pradă tentației mediatice de a se erija în lideri spirituali, guru ai marilor adevăruri și călăuzitori de ocazie spre mântuirile facile, care rimează adeseori cu ura întreținută față de cei care gândesc și acționează altfel.

Iar întrebarea provocatoare și deschisă este aceeași ca la început: cum să cultivăm printre intelectualii români – în această societate atât de dornică de certitudini, dar (tocmai de aceea) atât de înclinată spre conformism – temperarea în impulsul de a deveni vedetă, dar și îndrăzneala de a spune ce gândești? Altfel spus, cum să aducem laolaltă moderarea publicității și curajul de a fi tu însuși sau tu însăși, pe o scenă plină de măști?

lată partea a doua a cărții *Barbarii*: se numește *The Game*. M-am hotărât să scriu un fel de *Barbarii 2* acum mai multă vreme. Mă fascina în continuare povestea asta și încercam să-mi dau seama dacă revoluția digitală o să ne distrugă sau mai știu eu ce. Mai mult decât atât, se întâmplaseră o groază de lucruri între timp, tabloul era de-acum mai clar. În 2006, când am scris *Barbarii*, părea că înaintez cu luminile stinse. Nici iPhone nu exista, nici YouPorn, nici măcar Twitter, la naiba. În concluzie, se cerea o aducere la zi.—Alessandro Baricco, site-ul repubblica.it, 2 aprilie 2018.

Carte câștigătoare a Premiului European pentru Eseu 2020

Alessandro Baricco

THE GAME

JOCUL CIVILIZAȚIEI DIGITALE

Traducere din italiană și note de Anamaria Gebăilă

Cu vreo zece ani în urmă, am scris o carte intitulată *Barbarii*¹. Pe atunci mulți oameni normali și aproape orice individ instruit se arătau descumpăniți de faptul că unele dintre gesturile cele mai rafinate, frumoase și pline de semnificație pe care omenirea le distilase de-a lungul veacurilor de trudă își pierdeau esența cea mai de preț, alunecând, la prima vedere, către un mod de a acționa neatent și simplist. Indiferent dacă era vorba despre felul cum mâncăm, cum învățăm, cum ne distrăm, cum călătorim sau cum facem amor, omenirea părea să se fi dezvățat de a face toate acestea cu eleganță, cu atenția cuvenită și cu înțelepciunea pe care o dobândise de la părinți. S-ar fi zis că oamenii preferau să le bifeze rapid și superficial.

Erau descumpăniți mai cu seamă când urmăreau activitatea cotidiană a copiilor lor. Deslușeau că aceștia se află într-un

1. Această carte a apărut în Italia în 2018, iar prima ediție din *Barbarii* datează din anul 2006.

inexplicabil marșarier genetic care, în loc să îmbunătățească trăsăturile speciei, părea să acționeze destul de evident în sensul involuției acesteia. Incapabili să se concentreze, irosindu-se într-un *multitasking* steril, mereu lipiți de vreun computer, rățăeau la suprafața lucrurilor, aparent fără alt țel în afară de limitarea oricărui eventual efort. În indescifrabilă lor trecere prin lume întrezăreau o criză și credeau că văd iminența unei apocalipse culturale.

A fost o perioadă enervantă. Preț de o clipă, parcă exercițiul cunoașterii s-ar fi epuizat complet în capacitatea de a semnala declinul diferitelor aspecte. Ne petreceam timpul încercând să apărăm ceea ce se prăbușea. Oameni înțelepți se trezeau că semnează, sfidând orice simț al ridicolului, manifeste care apărau vechile lăptării sau modul conjunctiv. Ne simțeam mai buni ori de câte ori izbuteam să apărăm ceva și să-l punem la adăpost de suflul timpului. Cei mai mulți se simțeau legitim scutiți de orice obligație față de viitor: urgentă era salvarea trecutului.

Se credea – trebuie să adaug – că există o fărâmă de explicație pentru acea prăbușire a civilizației: lucrurile nu erau foarte limpezi, dar fără doar și poate aveau de-a face cu revoluția digitală (toate computerele acelea) și globalizarea (toți comercianții aceia). În incubatorul acelor două forțe irezistibile se dezvoltase, evident, o omenire ale cărei ambiții erau de neînțeles, care vorbea o limbă necunoscută, ale cărei preferințe nu erau împărtășite și ale cărei abordări erau considerate reprobabile. Erau *barbari*, ca să folosim un termen ce ne fusese de folos și cu alte ocazii de-a lungul istoriei noastre de stăpâni ai planetei ca să rezumăm deosebirile deranjante ale unor oameni pe care nu reușeam să-i înțelegem și nici să-i îmblânzim.

Instinctiv, am fi vrut să-i oprim. Prejudicata, răspândită, ne spunea că nimiceau totul în calea lor, și nimic mai mult.

Așa o fi? mă întrebam eu. [...]

Prima reacție m-a luat prin surprindere: aveam mari dificultăți să conving lumea că nu era o carte ÎMPOTRIVA barbarilor. Își doreau atât de mult să li se spună, răspicat și elocvent, că totul se ducea de râpă și că de vină erau taman BARBARII ACEIA, încât, de îndată ce vedeau titlul, intrau într-o stare mentală în care orice ar fi citit era interpretat astfel: totul se duce de râpă, iar vina e a BARBARILOR ACELORA.

Vă jur că așa a fost.

Degeaba tot spuneam eu că barbarii, așa cum explicasem și în carte, nu există, ci suntem chiar noi toți în timp ce suferim mutații spectaculoase; ei veneau să-mi mulțumească pentru că denunșasem distrugerea pe care BARBARII ACEIA o comiteau. Pesemne că ar fi

trebuie să aleg titlul *Trăiască barbarii*, dar nu e deloc sigur că ar fi fost de-ajuns. Când cineva își depune liniștit ouăle în vizuina lucrurilor pe care vrea să le păstreze, protejat de plăpumioara călduță a unui măreț declin, nu prea reușești să-l scoți de-acolo cu ușurință. Inerția colectivă se mulțumește să semnaleze resemnată vreo apocalipsă viitoare, menită să sufoce esența frumoasă a lumii. Să schimbi cursul acelor gânduri era foarte greu, uneori imposibil.

De atunci au trecut vreo zece ani și iată că pot menționa ceva ce m-a înșeninat întru câtva: narațiunea colectivă s-a modificat, tribul a ieșit din vizuini, iar astăzi sunt puțini cei care își explică mersul lucrurilor prin basmul unor barbari care dau foc fortărețelor noastre, ațâțați de o mână de comercianți care au pus ochii pe comoară. Astăzi, cei mai mulți dintre occidentali au acceptat faptul că trec printr-un soi de revoluție – tehnologică fără doar și poate, probabil chiar și mentală – menită să le modifice aproape toate gesturile, pesemne și prioritățile, și, până la urmă, însăși ideea despre ceea ce ar trebui să se numească experiență. Poate că se tem de consecințele experienței, poate că nu o prea înțeleg, dar de-acum nu se mai îndoiesc că este vorba de o revoluție necesară și ireversibilă, făcută cu scopul de a corecta niște erori care ne-au costat scump. Așa că au asumat această revoluție ca pe o îndatorire și ca pe o provocare. Nu arareori, oamenii cred că ne va duce către o lume mai bună. Mulți încă mai stau la adăpost, sub umbrela narațiunii declinului, dar, ca într-un fel de clepsidră, tind să alunece unul câte unul în canalul îngust al propriilor temeri și să se alătore celorlalți de partea cealaltă a timpului. [...]

Până la urmă, dacă analizăm la microscop toate demersurile care alcătuiesc era clasică a revoluției digitale, găsim pretutindeni o anumită substanță chimică. Se află chiar pretutindeni, este dominantă în comparație cu toate celelalte și, într-un anumit sens, *precedentă* tuturor celorlalte: OBSESIA PENTRU MIȘCARE. Oamenii aceia dematerializau tot ce se putea, se străduiau să facă imponderabilă și transmisibilă orice parte a creației, își petreceau timpul construind imense sisteme de legătură și nu s-au potolit până ce n-au inventat un sistem sangvin prin care toate cele să circule în orice direcție. Oamenii aceia resimțeau linearitatea ca pe o constrângere, distribuiau toate intermediile care le-ar fi putut încetini mișcarea și preferau întotdeauna rapiditatea în detrimentul calității. Oamenii aceia au ajuns să construiască o lume paralelă ca să anuleze posibilitatea ca lumea în care trăiau să rămână împietrită la stadiul la care se afla și să nu poată fi pusă în discuție.

Of, Doamne, oare ce era cu ei?

Erau niște fugari, acesta este răspunsul! Evadau dintr-un secol care se dovedise dintre cele mai îngrozitoare din istoria omenirii și care nu cruțase pe nimeni. Lăsau în urma lor un șir impresionant de dezastre, iar o anumită substanță chimică se găsea pretutindeni, chiar pretutindeni și era dominantă în comparație cu celelalte: era OBSESIA PENTRU FRONTIERE, IDOLATRIZAREA ORICĂREI LINII DE DEMARCAȚIE, INSTINCTUL DE A ÎMPĂRȚI LUMEA ÎN ZONE PROTEJATE CARE SĂ NU COMUNICE ÎNTRE ELE. Fie că era vorba de frontierele între diferite state naționale, între ideologii, între o cultură dezvoltată și una mai puțin dezvoltată, ba chiar între o rasă superioară și una inferioară, a trasa o linie și a o face inexpugnabilă a reprezentat pentru cel puțin patru generații o obsesie pentru care merita să mori și să uci. Faptul că liniile acelea erau artificiale, născocite, aleatorii sau idioate nu a stăvilat nicidecum masacrul. Nu putem înțelege prea multe din revoluția digitală dacă nu ne amintim că bunicii celor care au inițiat-o luptaseră într-un război în care milioane de oameni muriseră ca să apere o graniță sau ca să încerce să o mute cu câțiva kilometri, ba uneori chiar cu câteva sute de metri mai încolo. După câțiva ani, izolarea orbească a elitelor, închistarea culturală a popoarelor și încetineala de plumb a circulației informațiilor îi făcuseră pe părinții lor să trăiască într-o lume în care Auschwitz putea exista fără să se știe și să se lanseze bomba atomică fără ca decizia asupra oportunității unei asemenea măsuri să se extindă dincolo de un grup foarte restrâns de persoane. Crescând, ei înșiși s-au dus la școală, în fiecare dimineață, într-o lume împărțită în două de o cortină de fier și paralizată de teama unei apocalipse nucleare, gestionate de altfel din camere inaccesibile de o elită blindată în propria-i izolare de castă. Toate acestea nu se petreceau într-o lume încă supusă barbariei unei civilizații primitive, ci, *dimpotrivă*, într-un colț de lume, Occidentul, în care o civilizație aparent sublimă transmisese veacuri de-a rândul arta cultivării unor idealuri și valori înălțătoare. Din nefericire, dezastrelor nu părea rezultatul neprevăzut al prăbușirii civilizației aceleia, cât mai degrabă consecința coerentă și inevitabilă a principiilor sale, a rațiunii sale și a stilului de viață adoptat. Toți cei care au trăit în secolul XX știu că n-a fost vorba de un accident, ci de deducția logică a unui anumit sistem de gândire. Putea să iasă mai bine, însă, lăsând civilizația aceea să-și aplice complet principiile, se ajungea oricum la un masacru ca acela din secolul XX. Ce anume putea să te mai salveze?

Să pui din nou totul în mișcare.

Cât mai curând cu putință.

Să boicotezi frontierele, să dărâmi toate zidurile, să creezi un spațiu deschis în care orice să poată circula. Să demonizezi nemișcarea. Să faci din mișcare valoarea fundamentală, necesară, totemică și indiscutabilă.

A fost o idee mai curând genială. Secolul XX ne arătase că sistemele fixe, lăsate să zacă prea mult în nemișcarea lor, tind să degenereze în monoliți famelici și dăunători. O opinie devine convingere fanatică, naționalismul se transformă în agresivitate oarbă, elitele se închistează în caste, adevărul devine un crez mistic, falsitatea este ridicată la rang de mit, ignoranța se preschimbă în barbarie, iar cultura în cinism. Nu ne mai rămânea decât să împiedicăm toate aceste zone ale lumii să rămână imobile prea mult timp, la adăpostul propriei lor structuri. Trebuia ca oamenii, ideile și lucrurile să fie scoși la lumină și să fie integrați într-un sistem dinamic, în care contactul cu lumea fizică să fie redus la minimum și în care ușurința de deplasare să fie ridicată la rangul de valoare supremă, scop primar și fundament unic.

Noi suntem rezultatul acelei decizii.

Din nou protagonistul este Steve Jobs. În 1983, a fost invitat să vorbească la un congres al designerilor la Aspen, Colorado. Nu știu cât era de cunoscut pe atunci, însă știu sigur că toată sala aceea plină de designeri nu știa mai nimic despre computere. El se afla acolo ca să-i facă să înțeleagă măcar lucrurile fundamentale, baza. Bun! La un moment dat, dându-și seama că absolut nimeni nu știa ce e un software, a încercat să le explice. Ca element ajutător, s-a folosit de o comparație cu televiziunea. Spunea cam așa: un program televizat poate reproduce o experiență. Dacă mă uit la înmormântarea lui JFK, mă emoționez, retrăiesc experiența aceea, nu-i așa? Firește, designerii n-au priceput o iotă (nici eu, de altfel), așa că el le-a spus să stea liniștiți, că are exemplul perfect prin care să-i facă să priceapă ce anume face un computer. Oare ce exemplu a ales?

Un joc electronic.

Mai exact, a ales *Pong* – poate că vi-l amintiți, era un joc de ping-pong foarte rudimentar care putea crea dependență. Fusese inventat în 1972, cu șase ani înainte de *Space Invaders*. În fine, a început să vorbească despre *Pong*. Ca să le explice unor oameni care nu aveau nici cea mai vagă idee despre asta ce anume face un computer, a ales exemplul care, în mintea lui, întruchipa cât mai sintetic și precis calitățile revoluționare ale unui computer: un joc electronic în care trebuia să lovești o mingiuță.

Așa că nu trebuie să ne mire prea tare faptul că îl găsim, după douăzeci și patru de ani, prezentând iPhone-ul și distrându-se de minune în timp ce lasă impresia că are în mână un joc. Chiar asta avea în mână: un joc, iar acum putem afirma asta cu seninătate. [...] Din acel moment, existența promitea să devină o interesantă colecție de partide în care asperitățile realității reprezentau terenul de joc, iar emoția experienței era premiul cel mare. Era cumva tărâmul făgăduinței pentru hackeri: un singur joc pe calculator, liber și neîntrerupt. *The Game*. [...]

PRIMUL RĂZBOI DE REZISTENȚĂ Era strașnic fără doar și poate. Dar a sosit momentul să amintim că era și un plan devastator în felul său. Obiectiv vorbind, contopirea între *The Game* și Superficialitate era, pentru mulți, hidoasă. Împingea lumea veche spre o migrație atât de extremă, scandaloasă și neprevăzută, încât un

Cartografie și design original: 100km studio Luigi Farrauto și Andrea Novali

fel de sirenă de alarmă a început să sune aproape pretutindeni. E adevărat că civilizația secolului XX rămânea în continuare bine înrădăcinată în marile instituții culturale și politice, dar, cum am văzut, strategia insurgenților era să evite fortificațiile acelea și să mizeze pe un alt obiectiv: locurile unde se alegeau ustensilele pentru a bricola viața de zi cu zi. Iar acolo *The Game* a avansat fulgător și aproape nestingherit. Dacă adăugăm faptul că, în 2002, trecuserăm de un hop alegând definitiv limbajul digital, tabloul pare destul de clar: tot săpând tuneluri subterane, insurgenții reușiseră să declanșeze prăbușirea lumii vechi aflate la suprafață.

Și într-adevăr, acela este momentul în care civilizația secolului XX conștientizează clar atacul. Nu îl înțelege, dar îl simte. Are impresia că este atacată de un inamic invizibil pentru că aproape că nici nu-l vede, nu știe unde se află, nu înțelege care îi este strategia de luptă. Vede însă locurile prin care a trecut, cu ruinele

fumegânde ale unor sate care, până atunci, păuseră menite să prospere pentru totdeauna. În momentul acela se dă alarma, o alarmă repetată, prelungită, aproape insistentă, un fel de antiaeriană meticuloasă, care însă trage întotdeauna după trecerea agresorilor. Ca să înțelegem despre ce e vorba: aceea este perioada manifestelor care apărau lăptăriile. În anii aceia am scris *Barbarii*.

Focul de baraj – firește, condus de elite, care simțeau că le fuge pământul de sub picioare – era destul de confuz, cu siguranță arogant și, până la urmă, folosea proiectile de manevră. Dar reușea să surprindă limpede o realitate: în *The Game* se afla ceva care părea să golească experiența umană de rațiunile sale cele mai înalte, complexe sau tainice, rezumând totul la un sistem simplificat care evita truda, reducea greutatea specifică a întâmplărilor și alegea soluții comode și rapide. Era o intuiție cam vagă și încă nefocalizată, dar cu siguranță *The Game* părea să fure suflul lumii, ca să folosim termeni mai sintetici. Părea să amenajeze o versiune laică, funcțională, ludică a lumii, care să fie folosită de oameni fără prea mult chef să depună efort.

Firește, era un denunț irezistibil: cine și-ar dori o lume lipsită de suflul, desenată de oameni care joacă jocuri pe PlayStation? Astfel că oricine avea pe atunci ceva de pierdut dacă insurecția digitală ar fi izbândit avea la dispoziție un stindard formidabil sub care să lupte: apărarea omenescului, a unei idei înălțătoare și nobile de omenesc. Nivelul confruntării a crescut, iar acum noi putem plasa în anii de la trecerea dintre milenii primul război de rezistență hotărât împotriva culturii digitale. Întrucât strategia a fost dictată mai cu seamă de o anumită elită intelectuală a secolului XX, care nu prea era obișnuită cu instrumentele digitale, bătălia s-a dat pe câmpul mai familiar al gesturilor tradiționale, de pildă felul în care citim, mâncăm sau învățăm, ba chiar felul în care ne iubim. Marile librării, *fast food*-urile, turismul pe fugă. Dragostea în vremurile YouPorn și Facebook. Aparent, vechile elite înregistrau acolo o înfrângere dezastruoasă, pe care încercau să o stăvilească. Pe atunci, faptul că originile erau mai îndepărtate, având drept motor o inteligență nouă, care își construia instrumentele pe măsura propriilor visuri, nu era foarte limpede. Nici nu se înțelesese foarte bine că lumea reală și lumea paralelă nu erau două medii aflate în conflict, ci erau deja două inimi ale aceluiași sistem al realității.

Totul era atât de vesel pe scena aceea, atunci când Jobs s-a apucat să facă giumbușlucuri cu iPhone-ul, dar, în realitate, acolo se întâmpla ceva ce ne-ar fi înspăimântat într-adevăr dacă am fi cugetat puțin. Până una-alta, toate vechile elite erau terminate: nu dispuneau de kit-ul de supraviețuire care să le permită să trăiască

la suprafață și, întrucât își pierduseră bună parte din legitimitate, se aflau în pragul dispariției. Iar momentul în care îți tremură profesorul nu e grozav pentru nimeni. Când, din cauza fricii, devine răzvrătit, orb, agresiv, nu e grozav pentru nimeni. Nu e grozav nici când, sătul, lasă totul baltă și pleacă; o catedră neocupată transmite un mesaj ambiguu, de eliberare, dar, totodată, și de pasă în gol dată de lume. Mai cu seamă în momentul în care urcarea la suprafață a unui întreg sistem de valori generase un fel de *strigăt de eliberare general*, în care se dezlănțuiau nu doar noi manifestări ale inteligenței maselor, ci și vechi manifestări ale prostiei individuale. Vreme de o clipă prelungă, ce poate că nici nu s-a sfârșit încă, deosebirea dintre profeți și tâmpiți a fost vizibilă numai pentru privirile foarte lucide și antrenate. Existau suficiente motive care să-i nedumerească pe cei mai lenți și să-i alarmeze pe cei mai isteți. Miezul lumii urca la suprafață și se desfăcea într-un Joc grandios, dar fenomenul nu era lipsit de suferință. Se producea lăsând impresia că, pe parcursul migrației, pierde ceva important.

Cu această carte, Baricco pariază pe triumful omului în secolul XXI. Tezele sale sunt geniale, foarte îndrăznețe și merită a fi dezbătute fără ocolișuri.—La Repubblica

Autorul joacă aici rolul de istoriograf, de antropolog, de cartograf chiar, pornit într-o aventură de reconstrucție și cercetare de dimensiuni de-a dreptul istovitoare, scoțând la iveală perspective de o strălucire rară.—Wired (Italia)

Oare mai-marii industriei Big Tech ne recalibreză creierul? Știu ei cu exactitate cum s-o facă sau care va fi rezultatul final? Și cine oare ne poate călăuzi prin acest teritoriu, cu amestecul potrivit de ironie și încredere, încântare și groază, emițând intuiții subtile și șocante pagină de pagină? Răspunsurile sunt, pe rând: fără doar și poate; mai mult ca sigur nu; și Alessandro Baricco.—The New Yorker

În eseuul său, Alessandro Baricco încearcă să înțeleagă profunda transformare digitală prin care trecem astăzi, subliniind că aceasta nu este doar consecința unei revoluții tehnologice și a utilizării de noi instrumente, ci și rezultatul unei „insurecții mentale”. Într-o încercare de a înțelege această mutație profundă, el identifică evenimentele fondatoare care au modelat atitudinile și stilurile de viață contemporane, specific sistemului digital. Cu stilul său inconfundabil, îmbinând perspicacitatea filozofică și umorul, el explorează istoria noii civilizații intitulată THE GAME, care a pornit de la jocurile video.
—Din motivația juriului Prix Européen de l'Essai, 2020

Filozoful american Daniel C. Dennett (n. 1942) este specializat în filozofia minții și filozofia științei, cu importante contribuții în domeniul biologiei evoluționiste și al științei cognitive. Adversar declarat al religiei, este cunoscut, împreună cu Richard Dawkins, Sam Harris și Christopher Hitchens, drept unul din cei „Patru Cavaleri ai Noului Ateism” – curent apărut în mediul universitar și publicistic american la începutul anilor 2000, axat pe examinarea și contracararea prin argumente raționale a efectelor sociale ale superstiției, iraționalismului și credinței în supranatural.

Dennett a obținut titlul de Bachelor of Arts la Universitatea Harvard și doctoratul în filozofie la Hertford College, Oxford. A predat la Universitatea California și la Universitatea Tufts, fiind frecvent invitat la Harvard și la alte universități de vârf. Este un critic al postmodernismului, căruia îi reproșează subminarea încrederii în ideea însăși de adevăr și de evidență și propagarea în disciplinele umaniste a modei „conversațiilor”, în care nimeni nu poate „nici să aibă dreptate, nici să greșească”.

În anul 2004 a primit distincția de „umanistul anului” acordată de Asociația americană pentru umanism. În 2010 a fost numit în bordul onorific al fundației Freedom From Religion. A primit, în 2012, premiul Erasmus „pentru reușita de a traduce semnificațiile culturale ale științei și tehnologiei pentru publicul larg”.

Daniel C. Dennett

RUPEREA VRĂJII

RELIGIA CA FENOMEN NATURAL

Traducere din engleză de Alexandru Anghel

Vă aflați pe o pajiște și observați cum o furnică se tot cațără cu trudă pe un fir de iarbă până când cade, pentru ca apoi să se urce din nou, și din nou, asemenea lui Sisif, care-și împinge bolovanul străduindu-se neîncetat să ajungă în vârf. De ce face furnica așa ceva? Ce beneficiu speră să obțină dintr-o activitate atât de istovitoare și de neobișnuită? De bună seamă, întrebarea este greșită. Ea nu obține nici un beneficiu biologic. De pildă, nu încearcă să capete o perspectivă mai bună asupra teritoriului, nici să găsească hrană și nici să se facă remarcată de vreun potențial partener. Creierul său a fost confiscat de un parazit minuscul, numit gălbeaza suliță (*Dicrocoelium dendriticum*), ce trebuie să ajungă în stomacul unei oi sau al unei vaci pentru a-și încheia ciclul reproductiv. Acest mic vierme cerebral conduce furnica într-o anumită direcție spre beneficiul progeniturilor sale,

nu ale furnicii. Acesta nu este un fenomen izolat. Există paraziți manipulatori similari care infectează, printre alte specii, pești și șoareci. Acești autostopiști își fac victimele să se comporte în moduri bizare și chiar suicidare – totul spre beneficiul oaspetelui, nu al gazdei.

Li se întâmplă oare și ființelor omenești așa ceva? Sigur că da. Întâlnim mulți oameni care-și lasă deoparte interesele personale, sănătatea sau șansele de a face copii și își dedică întreaga viață promovării intereselor unei *idei* ce s-a instalat în creierul lor. Cuvântul arab *islam* înseamnă „supunere“ și fiecare bun musulman recită mărturisirea de credință, se roagă de cinci ori pe zi, dă de pomană, postește în timpul Ramadanului și încearcă să meargă în pelerinaj (*hajj*) la Mecca, totul în numele lui Allah și al lui Mohamed, trimisul lui Allah. Desigur, creștinii și evreei se comportă la fel, având în vedere că își dedică viața propovăduirii Cuvântului și că fac sacrificii uriașe, suferind cu temeritate și riscându-și viața pentru o idee. Același lucru este valabil și în cazul sikhilor, hindușilor și budiștilor. Și să nu uităm miile de umaniști seculari care și-au dat viața pentru Democrație, pentru Dreptate sau pentru purul Adevăr. Există o mulțime de idei pentru care merită să mori.

Capacitatea de a ne dedica viața unui lucru pe care-l socotim mai important decât propria stare de bine – sau decât propriul imperativ biologic de a avea urmași – reprezintă unul dintre elementele care ne separă de restul lumii animale. O ursoaică va apăra cu vitejie o sursă de hrană și își va proteja cu sălbăticie puiul sau chiar bârlogul gol, dar probabil că mult mai mulți oameni au murit încercând să apere locuri și texte sacre decât încercând să-și protejeze rezervele de hrană sau copiii și casa. Asemenea celorlalte animale, avem dorința înăscută de a ne reproduce și de a face aproape orice pentru a atinge acest țel, dar avem totodată credințe religioase și capacitatea de a depăși imperati­vele genetice. Într-adevăr, acest fapt ne diferențiază de restul animalelor, însă este la rândul său un fapt biologic observabil care poate și trebuie să fie explicat de știința naturală. De ce indivizii unei singure specii, *Homo sapiens*, au ajuns să posede o perspectivă atât de extraordinară asupra propriei vieți?

Aproape nimeni nu ar spune că cel mai important lucru din viață ar fi acela de a avea mai mulți nepoți decât propriii rivali, pe când acesta este țelul principal al fiecărui animal sălbatic. Aceste ființe nu știu să facă altceva. Nici nu au cum. Sunt doar animale. Există, din câte se pare, o excepție interesantă: câinele. Nu poate „cel mai bun prieten al omului“ să manifeste un devotament

echivalent cu cel omenesc? N-ar fi în stare un câine să-și dea viața pentru a-și proteja stăpânul? Ba da – și nu este o coincidență că această trăsătură admirabilă aparține unei specii domesticate. Câinii de astăzi sunt urmașii câinilor iubiți și admirați în trecut de strămoșii noștri, care au preferat în principal animale de companie loiale, scoțând ce e mai bun atât din noi, cât și din ele. Să se fi modelat oare, în mod inconștient, acest devotament față de stăpân după devotamentul nostru față de Dumnezeu? Am format oare câini după chipul nostru? Probabil. Dar, atunci, nouă de unde ni se trage devotamentul față de Dumnezeu?

Comparația de la începutul capitolului, între un parazit ce invadează creierul unei furnici și o idee ce invadează creierul uman, pare probabil implauzibilă și totodată scandaloașă. Spre deosebire de viermi, ideile nu sunt vii și nu *invadează creierul*, ci sunt *create de minte*. Perfect adevărat, însă aceste obiecții nu sunt atât de convingătoare cum par la prima vedere. Ideile nu sunt organisme vii: nu pot vedea încotro merg și, chiar dacă ar vedea, nu au membre cu care să dirijeze creierul ce le găzduiește. Așa este, dar nici gălbeaza nu e cine știe ce geniu. De fapt, nu e mai inteligentă decât un morcov: nici măcar nu are creier. În schimb, are norocul că posedă trăsături ce influențează creierul furnicilor într-un mod care îi este util de fiecare dată când intră în contact cu una din ele. (Aceste trăsături sunt asemănătoare petelor sub formă de ochi de pe aripile fluturilor, care uneori fac păsările să creadă că sunt scrutate de vreun animal mare. Păsările se sperie și fug, iar fluturii scapă fără să aibă conștiința acestui lucru.) O idee inertă, dacă ar fi proiectată cum trebuie, *ar putea* avea un efect benefic asupra creierului fără a fi nevoie să știe că face așa ceva! Iar dacă ar avea un astfel de efect, ar putea să prospere tocmai pentru că a fost proiectată într-un mod corespunzător.

A compara Cuvântul lui Dumnezeu cu un parazit poate fi tulburător, însă asemuirea unei idei cu un organism viu nu e nouă. Am acasă o partitură scrisă pe un pergament de la mijlocul secolului al XVI-lea, pe care am găsit-o în urmă cu jumătate de veac într-un stand de cărți din Paris. Textul (în latină) enunță morala parabolei semănătorului (Matei 13): *Semen est verbum Dei; sator autem Christus*. Cuvântul lui Dumnezeu este sămânță, iar Cristos este cel ce o seamănă. Se pare că aceste semințe prind rădăcini în oameni și îi fac să le răspândească în lung și-n lat (iar aceste gazde umane primesc în schimb viață veșnică: *eum qui audit manebit in aeternum* [cel care le ascultă va trăi veșnic]).

Cum creează mintea idei? Acestea ar putea să apară printr-o inspirație miraculoasă sau poate prin mijloace mai naturale. Ideile se răspândesc de la o minte la alta, supraviețuind traducerii în limbi diferite, parazitând melodii, icoane, statui și ritualuri, formând combinații improbabile în capul indivizilor, unde dau naștere altor „creații“, care prezintă asemănări de familie cu ideile ce le-au inspirat, dar care adaugă noi aspecte și noi puteri pe măsură ce se dezvoltă. Și poate că unele dintre ideile „nebunești“ ce ne-au invadat inițial mintea au produs vârstare mai temperate, în măsura în care am încercat să le stăpânim sau cel puțin să le îngrijim sau să le păstorum. Care sunt strămoșii ideilor domesticate aflate în circulație astăzi? De unde au apărut și de ce? Și odată ce strămoșii noștri și-au propus să răspândească acele idei, nu doar cultivându-le, ci și prețuindu-le, în ce fel această *credință* în *credință* a transformat răspândirea lor?

Marile idei ale religiei au ținut captive ființele omenești vreme de mii de ani, o perioadă ce depășește timpul istoric documentat, dar care nu este decât o clipă la scară biologică. Dacă vrem să înțelegem natura religiei ca fenomen natural, trebuie să vedem nu numai cum arată astăzi, ci și cum arăta înainte. Teoria originii religiei, expusă în următoarele șapte capitole, ne va oferi o nouă perspectivă pornind de la care vom putea înțelege, în ultimele trei capitole, ce este religia astăzi, de ce are o însemnătate atât de mare pentru atât de mulți oameni și în ce privințe aceste persoane au dreptate sau nu să se considere religioase. Abia apoi vom putea înțelege mai bine încotro ar putea să se îndrepte religia în viitorul apropiat, viitorul nostru de pe această planetă. Nu-mi pot închipui un subiect mai important care să merite atenția noastră.

Cum definesc religia? Nu contează *doar* cum o definesc, de vreme ce plănuiesc să examinez și să discut fenomene adiacente, care (probabil) nu sunt religii: spiritualitatea, angajamentul față de organizații seculare, atașamentul fanatic față de propriul grup etnic (sau față de echipa favorită), superstiția... De aceea, indiferent unde voi „trage linia“, tot voi ajunge s-o depășesc. După cum veți vedea, lucrul pe care îl numim de obicei religie este alcătuit dintr-o varietate de fenomene foarte diferite, apărute în diverse circumstanțe și cu diverse implicații – formând astfel o familie nedeterminată, nu un „gen natural“, cum este elementul chimic sau specia.

Care este esența religiei? Această întrebare ar trebui să fie privită cu o oarecare suspiciune. Chiar dacă există o afinitate

adâncă și importantă între cele mai multe religii ale lumii, se găsesc cu certitudine variante ale acestora care împărtășesc unele trăsături tipice, dar cărora le lipsesc anumite aspecte „esențiale”. Odată cu dezvoltarea din ultimul secol a biologiei evoluționiste, am început să apreciem tot mai mult motivele profunde aflate în spatele clasificării organismelor vii (bureții sunt animale, iar păsările sunt mult mai înrudite cu dinozaurii decât broaștele), și în fiecare an suntem luați prin surprindere de noi descoperiri. Prin urmare, ar trebui să așteptăm (și să tolerăm) existența anumitor dificultăți în încercarea de a ajunge la o definiție rezistentă la contraexemple a unui lucru atât de divers și de complex cum este religia. Rechinii și delfinii par foarte asemănători și au comportamente foarte similare, dar nu sunt deloc două lucruri de același tip. Poate că, după ce vom fi înțeleși mai bine întregul domeniu, vom pricepe că budismul și islamul, în pofida tuturor asemănărilor dintre ele, trebuie tratate ca fenomene culturale complet diferite. Putem pleca de la ce ne spun bunul simț și tradiția, considerându-le pe ambele religii, dar nu trebuie să excludem posibilitatea că clasificarea noastră inițială ar putea suferi ajustări pe măsură ce aflăm lucruri noi. De ce *alăptatul puilor* este mai fundamental decât *faptul de a trăi în mare*? De ce *faptul de a avea o coloană vertebrală* este mai fundamental decât *faptul de a avea aripi*? Poate că astăzi este evident, dar nu tot așa stăteau lucrurile în zorii biologiei.

În Marea Britanie, legea cu privire la cruzimea față de animale trage o importantă linie morală între vertebrate și nevertebrate: din punct de vedere legal, poți să faci ce vrei cu viermii, muștele sau creveții vii, dar nu și cu păsările, broaștele sau șoarecii vii. Pare să fie locul potrivit unde să tragi linia, dar legile pot fi modificate – ceea ce s-a și întâmplat în acest caz. Cefalopodele (caracatițele, calamarii și sepiile) au fost practic promovate la rangul de *vertebrate onorifice*, deoarece, spre deosebire de alte moluște precum scoicile și stridiile, au un sistem nervos surprinzător de sofisticat. Asta îmi pare a fi o ajustare politică înțeleaptă, având în vedere că asemănările de care legea și moralitatea țineau cont nu se aliniau perfect cu principiile profunde ale biologiei.

Am putea descoperi că trasarea unei granițe între *religie* și fenomenele culturale strâns învecinate cu aceasta prezintă probleme asemănătoare, dar mult mai supărătoare. De pildă, întrucât legea (cel puțin în Statele Unite) conferă religiilor un statut special, a declara că un lucru anterior considerat religie reprezintă de fapt cu totul altceva este sortit să provoace mai mult decât un

simplicu interes academic pentru cei implicați. Wicca (o formă de vrăjitorie) și alte fenomene New Age au fost promovate ca religii de adeptii lor tocmai pentru a le ridica la statutul juridic și social de care s-au bucurat dintotdeauna religiile tradiționale. Iar de cealaltă parte, îi avem pe cei care au afirmat că biologia evoluționistă nu este decât „o altă religie“, și astfel doctrinele sale nu au ce căuta în școli. Definirea religiei implică o mulțime de aspecte: de la protecție legală, onoare și prestigiu până la *scutirea tradițională de la anumite tipuri de analiză și critică*. Cum să abordez o problemă atât de delicată?

Pentru moment, propun definirea religiilor ca *sisteme sociale ale căror participanți își afirmă credința în unul sau în mai mulți agenți supranaturali de a căror aprobare au nevoie*. Aceasta reprezintă de fapt o modalitate indirectă de a spune că religia fără Dumnezeu (sau fără zei) este asemenea unei vertebre fără coloană vertebrală. Unele dintre motivele folosirii acestei circumlocuții sunt destul de evidente; altele se vor ivi pe parcurs – în orice caz, definiția este supusă revizuirii, reprezentând de fapt un punct de plecare, nu ceva săpat în stâncă ce merită apărut până la moarte. Potrivit acestei definiții, un club format din fanii lui Elvis Presley nu este o religie, fiindcă, deși membrii săi ar putea, într-un sens evident, să-l *venereze* pe Elvis, nimeni nu-l consideră o ființă supranaturală, ci doar o persoană nemaipomenită. (Iar dacă vreun club al fanilor lui Elvis ar decide că acesta este cu adevărat nemuritor și divin, atunci s-ar afla pe drumul spre lansarea unei noi religii.) Un agent supranatural nu trebuie să fie foarte *antropomorf*. Iahve din Vechiul Testament este cu certitudine un fel de bărbat divin (nu o femeie): vede cu ochi, aude cu urechi, vorbește și acționează în timp real. (Dumnezeu *a așteptat să vadă* ce va face Iov, și *apoi i-a vorbit*.) Mulți creștini, evrei și musulmani contemporani susțin că, fiind omniscient, Dumnezeu sau Allah nu are nevoie de organe senzoriale și că, fiind etern, nu acționează în timp. Este deconcertant, din moment ce mulți dintre ei continuă să se roage la Dumnezeu și să spered că le va împlini rugăciunile *mâine*, să-i mulțumească lui Dumnezeu că a *creat* universul și să folosească expresii de genul „cum o vrea Dumnezeu“ și „Dumnezeu să aibă milă de noi“ – lucruri care *par* să contrazică în totalitate insistența lor că Dumnezeu nu are nimic antropomorf. Potrivit unei vechi tradiții, această tensiune între Dumnezeu ca agent și Dumnezeu ca Ființă eternă și imuabilă reprezintă unul dintre acele lucruri situate dincolo de mintea omenească – dând astfel dovadă de prostie și

de aroganță dacă am încerca să-l înțelegem. Fie cum o fi – iar acest subiect îl voi discuta în detaliu mai jos –, dar nu putem continua cu definiția religiei oferită anterior (și de fapt cu nici o altă definiție) până când nu aducem *unele* clarificări (provizorii, în așteptarea unor lămuriri suplimentare) cu privire la spectrul perspectivelor ce se întrezăresc prin această negură evlavioasă de incomprehensibilitate smerită. Înainte de a decide cum să clasificăm doctrinele adoptate de aceste persoane, trebuie să mergem mai departe cu interpretarea noastră.

O examinare valoroasă a naturii religiei și a moralității acesteia... sau a lipsei ei... Dennett schițează un scenariu evolutiv convingător în care religiile apar prin selecție naturală sau prin mecanisme de piață, fără nici o îndrumare, umană sau divină. — Tricycle Magazine

Surprinzător de precaut, Dennett este conștient de limitele cunoașterii noastre actuale și este preocupat mai ales să dezvolte un plan de cercetare. În discutarea unor ipoteze particulare cu privire la anumite religii, se dovedește a nu fi deloc dogmatic. — American Scientist

DE ACELAȘI AUTOR:

Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology (1978) — Content and Consciousness (ed. 2-a, 1986) — The Intentional Stance (ed. 6-a, 1996) — Consciousness Explained (1992) — Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life (1996) — Freedom Evolves (2003) — Neuroscience and Philosophy: Brain, Mind, and Language (2007) — Brains, Computers and Minds (2009) — From Bacteria to Bach and Back: The Evolution of Minds (2017)

Odată reduse la condiția de rivale ale adevărilor științei, credințele și valorile religioase nu mai puteau fi interpretate conform perspectivei actuale decât, în cel mai bun caz, drept mecanisme psihologice sau modele de adaptare mai sofisticate, respectând însă criteriile oferite de neuroștiințe. În *Sufletul lumii*, una dintre ultimele sale lucrări, socotită pe drept cuvânt o capodoperă prin bogăția și limpezimea argumentelor, Roger Scruton își propune să doboare simultan ambele tipuri de reduționism propriu paradigmei scientiste: mai întâi, religia nu este doar o explicație alternativă a lumii, în concurență cu cea rațională, și apoi, ea nu se reduce la un set de fenomene de resortul sociologiei sau al psihologiei evoluționiste. În același spirit, căutarea lui Dumnezeu, în sensul vizat de Scruton, nu are nimic în comun cu soluțiile iluzorii și deja stereotipe la problemele vieții actuale, ci trebuie înțeleasă mai curând drept căutarea *sufletului* dacă nu pierdut, cel puțin primejduit al lumii zilelor noastre, suflet care se ascunde și în același timp se revelează în „lumea trăită”: aceea a emoției artistice, a sacrului, a nevoii de dăruire și sacrificiu, într-un cuvânt, a raportului autentic cu noi înșine și cu semenii noștri.

Roger Scruton

SUFLETUL LUMII

Traducere din engleză de Andreea Eșanu

Discuțiile care sunt acum la modă despre credința religioasă au apărut, pe de o parte, ca o reacție la conflictul dintre creștinism și știința modernă, iar pe de altă parte, ca o reacție la atacurile din 11 septembrie, care au atras atenția asupra unui alt conflict, anume cel dintre islam și lumea modernă. În înțelegerea comună, în ambele conflicte, rațiunea trage într-o direcție, iar credința în direcția opusă. Și dacă credința justifică crima, atunci credința este ceva inacceptabil.

Cele două conflicte au însă origini cu totul și cu totul diferite. Unul este intelectual, celălalt este emoțional. Unul vizează natura realității, celălalt, modul în care ar trebui să trăim. Intelectualii publici care susțin cauza ateismului lasă deseori impresia că religia se definește ca o explicație cuprinzătoare a lumii care, întâmplător, aduce consolare și speranță, dar care, ca orice explicație, poate fi oricând infirmată de fapte. Însă religia islamică nu este așa. Nu este, întâi de toate, o încercare de a explica lumea sau de a arăta care este locul creației în natură. Ci își are originea într-o nevoie

de sacrificiu și de supunere. Nu există nici o îndoială că islamicii au numeroase convingeri metafizice, precum cea că lumea a fost creată de Allah. Însă ei cred și că sunt supuși poruncilor lui Allah, că sunt chemați la sacrificiul de sine în numele lui Allah și că viața lor dobândește un sens atunci când e sacrificată de dragul lui Allah. Aceste convingeri sunt mai importante pentru ei decât metafizica, așa că ele vor supraviețui tuturor tentativelor agasante de a respinge afirmațiile de bază ale teologiei. Ele exprimă o nevoie emoțională care precedă argumentul rațional, prefigurând, deci, concluziile teologiei.

Nevoia emoțională poate fi observată pretutindeni și nu doar în rândul comunităților explicit religioase. Dorința de sacrificiu este adânc înrădăcinată în noi, la ea făcând apel nu doar religiile, ci și comunitățile seculare, mai ales în vremuri de restriște și război. Iar dacă îl urmărim pe Durkheim, aceasta este experiența religioasă prin excelență – eu ca *membru* a ceva, căruia i se cere să își sacrifice propriile interese pentru cele ale grupului și care își celebrează apartenența la grup prin acte de devoțiune care s-ar putea să nu aibă o altă justificare decât faptul că sunt cerute. Alții au evidențiat legătura dintre sacrificiu și sens. Patočka, de exemplu, argumentează că sensul vieții, chiar și al vieții lipsite de Dumnezeu din secolul XX, stă în acel ceva pentru care viața – propria viață – poate fi sacrificată. Această idee frapantă a avut un impact profund asupra gândirii central-europene din perioada comunistă, în special asupra scrierilor lui Václav Havel. Căci ea sugerează că în societățile totalitare în care capacitatea de autosacrificiu este distrusă aproape complet de șirul nesfârșit de cazne meschine, nimic nu mai apare ca fiind demn de grija noastră. De fapt, ideea nu este decât vestigiul secular al credinței religioase, pentru care sacrul și sacrificialul coincid. Sigur că există o deosebire ca de la cer la pământ între religiile care cer sacrificiul de sine și cele care, precum religia aztecă, cer sacrificiul celorlalți. Dar dacă există ceva ce s-ar putea numi progres în istoria religioasă a omenirii, atunci este vorba de tendința crescândă de a se oferi mai curând pe sine decât pe altul ca victimă principală a sacrificiului. Și acesta este faptul pe care își fundamentează religia creștină superioritatea morală.

Trăim într-o epocă în care explicațiile sunt demitizate, iar demitizările sociologilor – cândva populare – sunt acum, la rândul lor, demitizate de psihologia evoluționistă. Există o impresie larg răspândită că faptele sociale, înțelese până nu demult ca parte a „culturii“, trebuie explicate acum ca adaptări și că, odată explicate astfel, ele își pierd așa-zisa aură, sunt deposedate de orice ancoră

în credințele și emoțiile noastre, și sunt reduse la biologie. În această direcție a fost împinsă explicația durkheimiană a religiei. Religiile supraviețuiesc și dăinuie, se spune, pentru că favorizează „strategiile“ reproductive ale genelor noastre. Prin apartenența la un grup ai cărui membri sunt uniți de principiul sacrificiului, fiecare poate obține beneficii reproductive semnificative – teritoriu, securitate, cooperare și apărare colectivă. De aceea, religiile nu doar că încurajează și cer sacrificiul, ci arată un viu interes pentru viața reproductivă a membrilor lor. Zeii sunt prezenți în acele rituri de trecere prin care o generație pregătește drumul celei ce urmează și depune armele în fața ei – la naștere, la începutul maturității, la căsătorie și la moarte. Zeii sunt fascinați de obiceiurile noastre sexuale, insistând în anumite cazuri asupra mutilării genitale, circumciziei, respectiv a unor ritualuri complicate de puritate sexuală. Ei dezaprobă incestul, adulterul și promiscuitatea sexuală și, în general, ne conduc viața sexuală pe o cale prielnică apariției vlăstarelor viitoare în locul plăcerilor prezente, precum și a transferului capitalului social în locul risipei de resurse morale. Atât de bine se îngemănează religiile tradiționale cu strategiile genelor noastre și atât de nemilos par ele să favorizeze genotipul în detrimentul fenotipului, încât este tentant să spunem că nu a mai rămas aproape nimic de înțeles pentru cel ce caută o explicație a imboldului religios. Religia este o adaptare ca oricare alta și, dacă pare să fie atât de adânc înrădăcinată în noi încât e dincolo de orice argument rațional, acest lucru este de fapt de așteptat, pentru că așa se transmit, în definitiv, adaptările.

Prin urmare, adoptarea punctului de vedere propriu psihologiei evoluționiste și însușirea atât a argumentelor recente în favoarea „selecției la nivel de grup“, cât și a celor critice la adresa „modelului standard al științelor sociale“ pentru explicarea comportamentului social conduc la o imagine a credinței religioase care pare să-și piardă toate justificările raționale, acestea devenind atât iluzorii în sine, cât și irelevante în raport cu forma sau cu intensitatea sentimentului religios.

A-l citi pe Scruton înseamnă a te delecta cu claritatea și sobrietatea stilului său; înseamnă, totodată, să te simți condus de un ghid care nu se teme de îndoieli și incertitudini. — Laura Keynes, Standpoint

În nici una dintre lucrările anterioare nu și-a împletit atât de bine cugetările despre estetică, personalitate, politică și religie [...]. O carte care prin bogăția, amploarea și frumusețea ei poate fi socotită drept una dintre cele mai bune scrieri ale sale. — Spencer Case, National Review Online

Frédéric Lenoir este sociolog, filozof și scriitor, autor a zeci de volume vândute în peste 10 milioane de exemplare și traduse în nenumărate limbi. Teza sa de doctorat de la Universitatea Fribourg a avut drept subiect raporturile budismului cu gândirea occidentală. Lenoir a publicat studii de sociologie, istoria religiilor, cărți de popularizare a filozofiei, romane, povestiri, texte enciclopedice. A scris scenarii pentru teatru și televiziune. A fost producător și prezentator al emisiunii *Les Racines du ciel* de la France Culture. Opera lui Carl Jung i-a stârnit de timpuriu interesul și pasiunea pentru marile mituri și religii ale lumii.

Frédéric Lenoir

JUNG

O CĂLĂTORIE SPRE SINE

Traducere din franceză de Marieva-Cătălina Ionescu

CEI DOI POLI AI PERSONALITĂȚII SALE

Carl Gustav Jung păstrează o imagine ambivalentă despre mama sa, care parcă avea două fețe, una diurnă, plăcută, cealaltă nocturnă, neliniștitoare. Pe de o parte, spune: „Mama mi-a fost o mamă foarte bună. Răspândea o mare căldură animală, era și foarte corpulentă, iar prezența ei era extraordinar de confortabilă. Știa să-și plece urechea la fiecare; îi plăcea să stea la o șuetă, iar vorba ei se auzea ca un murmur vesel. Avea evidente înclinații literare, gust și profunzime.“ Dar imediat precizează: „Mi se întâmpla adesea, când eram copil, să am coșmaruri legate de ea. În timpul zilei era o mamă iubitoare, dar noaptea îmi părea înspăimântătoare. Era atunci ca o vizionară, care e, deopotrivă, un animal ciudat [...]“. Părinții lui nu se-nțelegeau bine și locuiau fiecare în altă cameră; Carl Gustav s-a obișnuit să

doarmă în cameră cu tatăl lui, care, noaptea, are grijă de el mai mult decât mama. El îl va învăța să citească și să scrie în germană și în latină. Îl va descrie ca pe un bărbat afectuos și grijuliu, dar supărăcios și uneori coleric.

Astfel, Jung a ajuns foarte curând să distingă cele două fețe ale părinților lui: tatăl, pastor conformist și legalist, e în același timp un bărbat predispus să se lase pradă îndoielilor și tulburării; afectuoasă și iubitoare ziua, noaptea mama lui îi apare întunecată și neliniștitoare. În adolescență, Jung va observa și la el însuși o anumită dihotomie între ceea ce va numi „personalitatea numărul I” – sociabilă, cu repere puternice, rațională, dornică de respectabilitate și eficacitate – și „personalitatea numărul II”: complet nepăsătoare față de părerea celorlalți, contemplativă, aflată în simbioză cu natura, dar fragilă și bântuită de vise și viziuni interioare. Mult mai târziu, va înțelege că sesizase încă de tânăr diferența dintre eul său obișnuit și inconștientul activ, devenit astfel perceptibil.

La 12 ani are loc un episod decisiv pentru viața lui. Un coleg îl împinge și îl face să se lovească la cap. Are o scurtă sincopă, pe care o prelungește intenționat ca să-l pedepsească pe colegul lui. Atunci își dă seama că părinții sunt foarte îngrijorați pentru sănătatea lui și începe să se prefacă din timp în timp bolnav ca să scape de școală, unde se plictisește îngrozitor. După mai bine de șase ani în care această scenetă îi permite personalității numărul II să se exprime în voie în nesfârșite reverii în natură, surprinde o conversație între tatăl lui și un prieten căruia îi mărturisește deznădejdea în fața bolii fiului, care-i va face necazuri probabil toată viața. Pentru micul Carl Gustav e un puternic șoc moral, așa că hotărăște să renunțe la orice prefăcătorie și să se dedice cu seriozitate școlii, trezindu-se în fiecare zi la cinci dimineața ca să se pună pe treabă.

RESPINGEREA RELIGIEI Încă de copil, Jung s-a simțit copleșit de omniprezența religiei în mediul său familial. Îl sperie zicătorile despre „micul Isus care-l apără de diavolul cel rău”. Discuțiile teologice dintre tatăl și unchii lui („oamenii în negru”) i se par nesuferite, fiindcă toți se poartă ca și când ar deține adevărul suprem. Se plictisește de moarte la slujbe și nu-i place deloc să meargă la templu (în afară de ziua de Crăciun). Odată cu experiența primei comuniuni se produce și ruptura definitivă de religia strămoșilor lui: „În urma ei rămăsese un mare gol, ba mai mult, era o pierdere. Știam că nu mai puteam participa niciodată la această ceremonie. Pentru mine nu era o religie, ci o absență a Domnului. Biserica reprezenta un loc unde nu mai aveam ce căuta. Pentru mine, acolo nu era viață; era moarte.” Totuși, acest dezgust față de religie nu înseamnă că și-a pierdut credința sau că l-a respins pe Dumnezeu. Dimpotrivă, simte

că lumea și viața sunt impregnate de un mare mister. Ideea unui Dumnezeu inefabil, care ordonează cosmosul, are pentru el mai mult sens decât orice figură religioasă sau dogmă creștină. Simte divinitatea vibrând în elementele naturii și uneori i se-ntâmplă să se roage acestui Dumnezeu misterios, care poate fi cunoscut și simțit prin har. Spre sfârșitul adolescenței, se ceartă adeseori cu tatăl lui: „Ah, prostii, obișnuia să spună, tu vrei mereu să gândești. Nu trebuie să gândești, ci să crezi.» Eu mă gândeam: «Nu, trebuie să affi prin experiență directă și să știi.» „Abia câțiva ani mai târziu am priceput că sârmanul meu tată nu îndrăznea să gândească, întrucât era chinuit de îndoieli lăuntrice. Încerca să fugă de el însuși și de aceea insista în credința oarbă pe care trebuia s-o câștige printr-o luptă aprigă cu sine, constrângând-o printr-un efort disperat să vină și neputând s-o recepționeze ca pe un har.“

Descoperirea filozofiei, pe la vârsta de 17 ani, îl va ajuta să se elibereze definitiv de morbiditatea religiei. E fascinat de gândirea lui Schopenhauer, apoi și mai mult de cea a lui Kant. Această evoluție filozofică „a avut drept consecință o transformare radicală a atitudinii mele față de lume și viață. Dacă înaintea eram timid, temător, neîncredător, palid, slab și de o sănătate aparent șubredă, acum mi s-a trezit o poftă imensă în toate privințele. Știam ce voiam și încercam s-o obțin“. Prietenul său Albert Oeri este martorul acestei metamorfoze: „Carl, supranumit «Butoiul» de foștii lui colegi de școală și de pahar – era un membru plin de voioșie al clubului studențesc Zofingia și pregătea mereu o revoltă împotriva «ligii virtuții.»“

NAȘTEREA UNEI VOCAȚII MEDICALE La sfârșitul anilor de liceu, Carl Gustav trebuie să se hotărască ce profesie va îmbrățișa. Are pe-atunci trei pasiuni: științele naturale, istoria religiilor antice și filozofia. Tocmai i-a descoperit cu plăcere pe Voltaire și Nietzsche, la care găsește justificări pentru emanciparea de creștinism. *Așa grăit-a Zarathustra* îi provoacă un șoc la fel de puternic ca și *Faust*-ul lui Goethe. Mulți ani mai târziu, va scrie un comentariu psihologic în douăsprezece volume despre acest text! Dar ezită să se lanseze în studii pur intelectuale, fiindcă îi place contactul cu materia, cu faptele. Istoria comparată a religiilor îl atrage la fel de mult, drept care studiază cu mare plăcere civilizațiile antice, mai ales pe cele din Egipt și Mesopotamia. Se gândește să se facă arheolog. Dar îl atrag la fel de mult și științele naturii: zoologia, paleontologia, geologia. Fiindcă nu reușește să se hotărască, îi vine brusc ideea că ar putea să devină medic, precum bunicul patern. O singură piedică: studiile de medicină durează mult și costă, iar ai lui nu au cu ce să le plătească. Piedică depășită până la urmă:

tatăl lui solicită și obține o bursă pentru fiul său de la Universitatea din Basel.

Diversele materii predate la facultatea de științe i se par foarte interesante lui Jung, cu excepția fiziologiei, din cauza numeroaselor experimente de vivisecție, care nu au alt scop decât demonstrația. „Deși îmi dădeam seama că trebuia să se facă experimente pe astfel de animale, tot simțeam că demonstrația unor asemenea experimente era barbară și respingătoare și mai cu seamă inutilă.“ Are o sensibilitate naturală pentru viu, care nu se referă doar la suferința fără rost aplicată animalelor. Încă din copilărie nu suporta să se rupă flori: „Dintr-un motiv care nu-mi este foarte clar, mă simțeam atras de ele, având și sentimentul că n-ar fi trebuit să fie rupte și uscate. Erau ființe care trăiau și nu căpătau un sens decât lăsate să crească și să înflorească [...]. Trebuiau privite cu respect, contemplate cu mirare filozofică.“

La câțiva ani după ce Jung a început să studieze medicina, tatăl lui cade la pat, pradă unei profunde depresii. Atins de o boală incurabilă, acesta moare după câteva luni, în prezența fiului său, care asistă pentru prima dată la moartea unui om. Carl Gustav are douăzeci și unu de ani. E profund îndurerat, sentiment care se agravează la gândul că tatăl lui nu a avut o viață împlinită. Înțelege atunci cât de important este pentru orice om să se realizeze în funcție de natura sa unică, singulară, dincolo de influența mediului familial, a culturii și a spiritului vremii: „Deși noi, oamenii, avem viața noastră personală, suntem, pe de altă parte, în mare măsură reprezentanții, victimele și promotorii unui spirit colectiv, ai cărui ani de viață înseamnă secole. Putem o viață întreagă să credem că facem totul după capul nostru și să nu descoperim niciodată că am fost în principal figuranți pe scena teatrului lumii. Există însă fapte care, chiar dacă nu le cunoaștem, ne influențează totuși viața, și asta cu atât mai mult cu cât sunt inconștiente.“ [...]

SINCRONICITĂȚILE Totul a început cu faimoasa poveste a scarabeului de aur... Una dintre pacientele lui Jung, care tindea să pună prea mult accentul pe rațional, i-a povestit că în noaptea dinaintea ședinței de terapie a avut un vis în care se făcea că primește în dar un scarabeu de aur. Exact în acel moment, amândoi au auzit un zgomot înfundat: un cărăbuș s-a lovit ușor de geamul ferestrei. Jung, care stătea la birou, cu spatele la fereastră, a prins bondarul și i l-a întins femeii, spunându-i: „Iată scarabeul din visul dumneavoastră!“ Șocul a fost atât de puternic, încât ceva s-a deblocat în mintea pacientei, care a făcut astfel un mare progres în terapie. Jung va numi acest fenomen, în 1930, „sincronicitate“, termen foarte răspândit de atunci. În psihologia analitică,

sincronicitatea înseamnă alăturarea a două sau mai multe evenimente fără vreo legătură cauzală între ele ce capătă sens pentru persoana care le trăiește. Funcționează, prin urmare, după un principiu eminentemente creativ și misterios, care pare să lege psihismul omenesc de o tramă universală. Știind că în Egipt scarabeul simboliza renașterea, lui Jung nu i-a fost greu să interpreteze sensul acestei sincronicități și al visului pacientei: ea trebuia să se elibereze de latura excesiv rațională și să lase să iasă la suprafață aspectul intuitiv al personalității sale.

Există două tipuri de sincronicități. Primul tip, cele în care evenimentele se produc simultan. Al doilea tip, cele în care evenimentele sunt decalate. Pe de altă parte, unele sincronicități au loc în câmpul de observație al unei persoane, altele sunt descoperite de aceasta *a posteriori*. Majoritatea sincronicităților pornesc de la corespondența dintre un eveniment psihic și un eveniment fizic, fără vreo legătură cauzală între ele. O imagine inconștientă ajunge în conștient și se suprapune peste o situație obiectivă din cotidian. Poate să fie vorba despre un vis care are corespondență în realitate, precum povestea cu scarabeul, sau despre o intuiție care se dovedește adevărată. De exemplu, aflu că un cunoscut de-al meu a decedat, iar eu presimțisem acest lucru cu o zi înainte. Un alt tip de sincronicitate constă în evenimente precum vise ori idei ce apar simultan în mai multe locuri, fără vreo legătură de cauzalitate între ele. De exemplu, doi cercetători fac aceeași descoperire în același moment, cum s-a întâmplat cu Charles Darwin și naturalistul britanic Alfred Russel Wallace. Cei doi poartă o corespondență, iar în 1858 Wallace îi scrie lui Darwin despre cercetările sale, aproape identice cu ale lui Darwin. Aceste două forme de sincronicități se aseamănă și cu așa-numitele fenomene „paranormale“, precum viziunile la distanță, telepatia, clarviziunea etc.

Aceste „coincidențe semnificative“ au la bază un substrat arhetipic, spune Jung. Ca proces de organizare și reglare a legilor naturale și ca agent al creației continue, arhetipul este vehiculul ce reunește, în anumite circumstanțe, sincron, două realități. El declanșează sincronicitățile operând ca un fel de oglindă între starea psihică și universul obiectiv exterior. Sincronicitățile apar prin afinitate între ceea ce psihicul omului a perceput în arhetip și lumea exterioară. Aceste afinități se exprimă printr-un „mecanism de rezonanță“, în termenii astrofizicianului Massimo Teodorani. O corespondență ce-i provoacă subiectului care o observă sentimentul unui sens profund. Ca și când arhetipul constelat s-ar manifesta în toată complexitatea lui sub o formă fizică, nu doar psihică.

De ce ne trebuie o carte despre „negaționiștii științei“ în România și, mai ales, de ce ne trebuie un cuvânt nou în limba română, „negaționist“ (*denier*, în engleză)? Fiindcă el se referă la un fenomen nou, politic: o persoană care neagă ceva – de pe poziții, cum s-ar zice, ideologice. Există astfel de oameni în realitate? O astfel de tipologie nu ne pare familiară în România, dar să ne gândim la antivacciniști. Sau la mișcarea „Jos botnița“. Începe să sune familiar?

Lee McIntyre este filozof al științei american și a descoperit, bazându-se pe surse și raționamente solide, că multe tipuri de negare a științei sunt induse nu numai ideologic, ci chiar propagandistic. Mai mult, spune McIntyre, cazurile de negare evidentă a științei „se potrivesc perfect cu eforturile de dezinformare ale Rusiei care tind să adâncească liniile de ruptură din societatea americană, pentru a semăna mai multă discordie și diviziune“. Iar cum România e mult mai aproape de Rusia decât SUA, credem că am răspuns convingător la întrebarea cu care am început.

Lee McIntyre

CUM SĂ DISCUȚI CU UN NEGAȚIONIST AL ȘTIINȚEI

CONVERSAȚII CU ADEPȚII AI PĂMÂNTULUI
PLAT, NEGAȚIONIȘTI AI SCHIMBĂRII CLIMATICE
ȘI ALȚII CARE SFIDEAZĂ RAȚIUNEA

Traducere din engleză de Iulian Comănescu

Dacă îți petreci destul timp printre adepții Pământului plat, antivacciniști, partizani ai proiectului inteligent și printre cei care neagă încălzirea globală, începi să-ți dai seama de un tipar. Strategiile lor sunt aceleași. Deși conținutul sistemelor lor de credințe diferă de la caz la caz, orice tip de negare a științei pare a se baza pe aceleași erori tipice ale raționamentului uman. Acest fapt a fost studiat în trecut de cercetători ca Mark și Chris Hoofnagle, Pascal Diethelm și Martin McKee, John Cook și Stephan Lewandowsky, care sunt de acord în privința a cinci caracteristici comune:

1. manipularea dovezilor („*cherry-picking*“);
2. credința în teoriile conspirației;
3. citarea falșilor experți (și denigrarea celor autentici);

4. erorile logice;
5. crearea de așteptări imposibile pentru rezultatele științei.

La un loc, toate acestea oferă negaționiștilor științei un cadru în care poate fi creată o contra-narațiune, pe orice subiect referitor la care și-ar putea dori să pună sub semnul întrebării consensul științific. Frații Hoofnagle definesc negarea științei drept „utilizare a tacticilor retorice pentru a crea aparența unei argumentații sau dezbateri legitime, într-un domeniu în care în realitate nu există așa ceva.” De ce ar putea vrea cineva să facă asta? Poate din interes propriu și personal. Sau din rațiuni ideologice. Sau pentru a se conforma unui set de așteptări politice. Există multe motive pentru care cineva și-ar putea dori să creeze – sau să participe – la o realitate falsă, în cazul în care consensul științific pune sub semnul întrebării ceea ce persoana respectivă preferă să creadă. Ne vom ocupa și de asta mai departe. Dar, mai întâi, aș dori să examinez fiecare dintre cele cinci erori de raționament mai în detaliu, pentru a înțelege mai bine modul *cum* negaționismul devine o problemă pentru judecata empirică. După aceasta, voi încerca să arăt *de ce* pare să existe o schemă comună în spatele lui și ce ar fi de făcut în privința asta. [...]

Una dintre caracteristicile definitorii ale științei este modul în care aceasta răspunde faptelor. Oamenilor de știință *le pasă de fapte și sunt gata să își schimbe concepțiile* la apariția unor noi fapte. Acesta este motivul pentru care știința nu poate oferi dovezi, ci trebuie să se întemeieze pe ideea că putem crede într-o teorie atunci când se bazează pe suficiente fapte credibile și a supraviețuit testării riguroase. Desigur, cu ideologiile și dogmele e o altă poveste.

ELEMENTELE NEGĂRII ȘTIINȚEI Așa cum am văzut în capitolul I, cele cinci caracteristici ale negării științei se sprijină unele pe altele. Nici un negaționist al științei nu alege să folosească tacticile una câte una, separat, de la teoria conspirației la eroarea logică de tip „heringul roșu“, punerea sub semnul întrebării a experților adversarului sau crearea unui halou atotcuprinzător de îndoială. Totuși, merită să ne aplecăm asupra fiecăreia dintre caracteristici pe rând. Asta nu numai va demonstra că fiecare dintre erori poate fi găsită în singurul exemplu de negare a științei pe care l-am explorat până acum – Pământul plat –, ci va crea și un cadru pentru recunoașterea lor în alte exemple cu care ne vom întâlni pe parcurs: schimbarea climatică, organismele modificate genetic și coronavirusul. Așa cum am spus, scopul nostru este, în cazul de față, de a demonstra că orice tip de negare a științei folosește un pattern comun. Mai târziu, voi explica de ce.

MANIPULAREA DOVEZILOR („CHERRY-PICKING“) În cazul în care cineva vrea să susțină că teoria lui pseudoștiințifică are merite științifice, culegerea selectivă de dovezi în favoarea ei pare o strategie atractivă. A susține o ipoteză extremă doar pe baza *credinței* nu sună foarte științific. A spune că ai dovezi sună mult mai bine. Totuși, pentru *cherry-picker*, dovezile alese contează foarte tare: trebuie luate în considerare doar cele care susțin ipoteza, iar celelalte vor fi ignorate sau puse sub semnul întrebării, pentru ca teoria să nu fie refuzată.

Am văzut această tactică la adepții Pământului plat, atunci când aceștia afirmau că *uneori* poți vedea orașul Chicago de la patruzeci și cinci de kilometri, de pe lacul Michigan. Ceea ce omiteau să spună era că, în cea mai mare parte a timpului, acesta nu putea fi văzut. Desigur, primul fapt necesită o explicație. Dar și al doilea o necesită. Atunci când vrei să afli cum stau lucrurile, totuși, adeptul Pământului plat va sublinia că e interesat *numai* de faptul că *uneori* Chicago e vizibil (care e în conformitate cu ideea că Pământul e plat) și nu îi pasă deloc de ce *uneori nu* e vizibil, lucru pe care această teorie nu-l poate explica. De fapt, așa cum am văzut, el va respinge ca falsă orice teorie științifică credibilă care explică *și una, și alta* – că orașul ba e, ba nu e vizibil –, în favoarea propriei teorii, care nu poate explica de ce Chicago nu e *totdeauna* vizibil. [...] Problema la *cherry-picking* este *atitudinea* necinstită de a încerca să-ți confirmi ipoteza, mai degrabă decât de a o testa riguros. Această mentalitate generează mai degrabă o ipoteză schematică, care ar putea fi respinsă ușor dacă am avea în vedere totalitatea faptelor existente. [...]

TEORIILE CONSPIRAȚIEI Credința în teoriile conspirației este cel mai toxic cadru de raționament uman. Asta nu înseamnă că nu există conspirații reale. Watergate, complicitatea dintre producătorii de tutun pentru a ascunde legătura dintre fumat și cancer, programul de spionare pe Internet a simplilor cetățeni creat de National Security Agency în timpul președinției lui George W. Bush – toate aceste conspirații există, iar faptele lor au fost dezvăluite și expuse după investigații exhaustive. Prin contrast, ceea ce face *raționamentul* de tip conspiraționist atât de odios este că, *indiferent dacă există sau nu dovezi*, teoria este afirmată ca reală, ceea ce o pune la adăpost de orice încercări de testare de către oamenii de știință și alte persoane interesate de demontarea neadevărurilor. Prin urmare, există o distincție între conspirațiile *reale*, în privința cărora există dovezi, și *teoriile* conspirației, care de obicei nu se bazează pe nici o dovadă credibilă.

Putem defini o teorie a conspirației drept „o explicație care face referire la forțe ascunse, răuvoitoare, care vor să realizeze un scop nefast“. Și, foarte important, trebuie să adăugăm faptul că

o astfel de teorie trebuie să fie „extrem de speculativă [și] *nebazată* pe fapte. E vorba de conjecturi pure, fără nici o bază în realitate.“ Atunci când vorbim despre felul cum teoriile conspirației pun în pericol raționamentul științific, ar trebui să ne concentrăm în primul rând pe natura lor ne-empirică, iar asta înseamnă că nu pot fi testate din start. Ceea ce e greșit în privința teoriilor conspirației nu e faptul că au fost respinse (deși asta s-a întâmplat în privința multora), ci că mii de creduli continuă să creadă în ele *chiar dacă au fost respinse*. [...]

În cea mai elementară formă a ei, o teorie a conspirației este o credință nejustificată de fapte că un lucru extrem de puțin probabil e adevărat în ciuda aparențelor, dar noi nu ne dăm seama de asta pentru că puternicii zilei au pus la cale o campanie coordonată de a-l ascunde. Unii autori au susținut că teoriile conspirației se răspândesc mai ales în perioadele de schimbări sociale de amploare. Și, desigur, asta explică și de ce teoriile conspirației nu sunt caracteristice doar timpurilor moderne.

Le putem găsi și în vremurile vechi, de pildă în legătură cu marele incendiu de la Roma din 64 d. Hr., când locuitorii orașului au început să bănuiască, după un foc care a durat o săptămână și a distrus aproape întregul oraș, că Nero l-a pus la cale, pentru a recădi totul după planurile proprii. Chiar dacă nu există nici un fel de dovadă în acest sens (și nici că Nero cânta pe când orașul ardea, cum spune legenda), Nero a fost, se pare, atât de supărat din cauza acestor acuzații, încât a început să creadă în *propria* teorie a conspirației, aceea că răspunderea pentru foc revine creștinilor, lucru care a dus la arderea acestora de vii.

În acest punct, ne dăm cu toții seama de ce teoriile conspirației nu au nimic de-a face cu raționamentul științific. În știință, ideile noastre sunt testate în realitate, pentru a obține dovezi sau a fi respinse. Dacă descoperim doar fapte care ne justifică opinia, aceasta *ar putea fi* adevărată. Dar dacă găsim fie și numai un fapt care nu corespunde teoriei, trebuie să renunțăm la aceasta. Dimpotrivă, în teoriile conspirației adepții nu își schimbă părerea *nici măcar în fața unor fapte care le infirmă ipotezele*, nu că ar avea nevoie de multe fapte și dovezi, dincolo de instinct, cu privire la „adevărurile“ lor. Mai mult, conspiraționiștii tind să facă uz de *însăși* conspirația în care cred pentru a explica lipsa dovezilor (care au fost ascunse de conspiratori abili) sau prezența unor dovezi care o infirmă (inventate de adversari). Prin urmare, lipsa de argumente în favoarea unei teorii a conspirației este explicată parțial chiar de conspirație, ceea ce înseamnă că susținătorii ei pot considera atât dovezile, cât și lipsa lor ca fiind în favoarea lor.

Mai toți conspiraționiștii sunt ceea ce eu numesc „sceptici de cafea”. Deși pretind că aderă la cele mai înalte standarde ale raționamentului, ei o fac în mod inconsecvent. Teoreticienii conspirației sunt celebri pentru dublul standard în materie de fapte și dovezi: insistă pentru un standard absurd de ridicat atunci când e vorba de ceva ce *nu* vor să creadă, dar acceptă cele mai neconvingătoare fapte, sau chiar lipsa lor, atunci când e vorba de ceea ce *vor* să creadă. Am văzut deja care e slăbiciunea acestui tip selectiv de a raționa mai sus, când am vorbit despre *cherry-picking*. Adăugați la asta genul de suspiciune paranoidă care inervează cea mai mare parte a gândirii de tip conspiraționist și ne vom lovi de un zid de îndoială aproape de nepătruns. Atunci când un teoretician al conspirației se apucă să se scalde în propriile suspiciuni despre presupusele pericole ale vaccinurilor, ale dărelor chimice sau fluorului, dar ia orice dovadă sau contraargument ca pe o dovadă că cineva acoperă urmele, ajunge să se zăvorască într-o cutie ermetică a îndoielii, din care nu l-ar putea scoate nici o enumerare de fapte, oricât de extinsă și de convingătoare. În ciuda tuturor pretențiilor de scepticism, cei mai mulți teoreticieni ai conspirației sunt, de fapt, destul de creduli.

Un astfel de exemplu este credința în Pământul plat. Iarăși și iarăși, la FEIC 2018, am auzit prezentatori spunând că toate dovezile științifice în favoarea curburii Pământului sunt minciuni spuse ca să acopere realitatea. „N-am ajuns niciodată pe Lună; ce am văzut s-a întâmplat într-un platou hollywoodian.” „Toți piloții de avioane comerciale și astronauții sunt părtași la minciună.” „Imaginile acelea din spațiu sunt trucate.” Nu numai că toate aceste dovezi contra teoriei lor *nu* i-au făcut pe adepții Pământului plat să renunțe la propriile convingeri, dar au fost folosite, în plus, și ca dovezi suplimentare în sprijinul teoriei conspirației! Și, desigur, a pretinde că diavolul e în spatele întregii operațiuni de mascare a adevărului privind Pământul plat... oare se poate imagina o teorie a conspirației mai cuprinzătoare? Fiindcă, într-adevăr, cei mai mulți dintre adepți admit acest lucru.

Un raționament similar este adesea folosit în negarea încălzirii globale. Președintele Trump a susținut multă vreme că aceasta este o „minciună chinezească”, inventată pentru a reduce competitivitatea industriei americane. Alții au conchis că oameanii de știință care se ocupă de climă răsolesc datele sau că sunt partinitori fiindcă profită de banii și atenția care sunt acordate muncii lor. Unii propun chiar o explicație și mai apocaliptică, anume că schimbarea climatică este folosită ca o justificare pentru noi reglementări guvernamentale sau aservirea întregii economii mondiale. Orice dovadă ai prezenta pentru a demonta

toate aceste afirmații, ea este considerată parte a conspirației: e un fals, e părtinitoare sau cel puțin incompletă, iar adevărul propriu-zis a fost ascuns. Nici un set de fapte nu va reuși vreodată să îl convingă pe un negaționist inveterat al științei, pentru simplul motiv că această categorie de oameni nu au încredere în cei care adună dovezile.

Dar care e explicația? De ce unii oameni (de pildă, cei care neagă știința) dobândesc o gândire conspiraționistă, iar alții, nu? Legat de asta, au fost formulate diferite teorii psihologice, care implică factori ca excesul de încredere în sine, narcisismul sau stima de sine scăzută. Consensul popular se îndreaptă către faptul că teoriile conspirației sunt un mecanism de adaptare, pe care unii oameni îl folosesc în fața anxietății și a pierderii controlului cauzate de evenimente negative de amploare. Creierul uman nu se simte confortabil atunci când se confruntă cu evenimente aleatorii, fiindcă nu putem învăța din ele și nu ne putem planifica reacțiile față de ele. Atunci când ne simțim lipsiți de ajutor (din cauza lipsei de înțelegere, a proporțiilor evenimentului, a impactului personal asupra noastră sau a poziției sociale), ne putem simți atrași de explicații care identifică un dușman cu care ne confruntăm. Nu este vorba de un proces rațional, iar cercetătorii care au studiat teoriile conspirației notează că cei înclinați să reacționeze instinctual sau emoțional sunt cei mai predispuși la o gândire conspiraționistă. De aceea este ignoranța corelată într-un mare grad cu credința în teoriile conspirației. Când suntem mai puțin capabili de a înțelege un anumit lucru cu ajutorul facultăților analitice, ne putem simți mai amenințați de el.

Mai este și faptul că mulți dintre noi suntem atrași de ideea „cunoștințelor ascunse“, fiindcă ego-ul e măgulit de ideea că se află în aceeași categorie cu puțini alții, care înțeleg un lucru pe care restul nu-l înțeleg. Într-unul dintre cele mai fascinante studii despre gândirea conspiraționistă, Roland Imhoff a inventat o teorie a conspirației fără corespondent în realitate, iar apoi a determinat numărul subiecților care cred în ea, în funcție de contextul epistemologic în care aceasta era prezentată. Teoria conspirației a lui Imhoff era o aiureală totală: a pretins că există un fabricant german de alarme de fum care emit ultrasunete, în urma cărora oamenii sunt cuprinși de greață și se simt deprimați. Imhoff a pretins că fabricantul știe de problemă, dar refuză să o rezolve. Atunci când subiecții au avut senzația că e vorba de informații secrete, au fost mult mai predispuși să creadă întreaga poveste. Atunci când Imhoff a prezentat-o ca pe un fapt binecunoscut, oamenii au fost mai puțin dispuși să creadă că e adevărată. La acest punct, nu poți evita să te gândești că în sala de bal

de la Denver erau șase sute de posesori ai unui adevăr foarte ascuns. Din șase miliarde de locuitori ai planetei, ei erau autointitulata elită a elitelor: cei aleși, care știu „adevărul“ despre Pământul plat, chemați acum să-i trezească pe ceilalți. [...]

INVOCAREA FALȘILOR EXPERTI (ȘI DENIGRAREA CELOR AUTENTICI) Una din trăsăturile distinctive ale negării științei este ideea că, atâta timp cât o teorie nu este „probată“ sută la sută (ceea ce nu se poate întâmpla cu nici o teorie), totul poate fi disputat. Asta înseamnă că, în lipsa consensului complet, putem prefera opinia unora dintre experți celei a altora. Și ghici pe care îi aleg negaționiștii științei?

Așa cum am văzut, scopul negării științei este crearea unei contra-narațiuni care subminează consensul științific în chestiuni care nu convin ideologiei favorite a negaționiștilor. Chiar dacă toți (sau cei mai mulți) oameni de știință sunt de acord că fumatul cauzează cancer sau că modificările climatice sunt reale, nu putem semăna puțină îndoială? Nu contează dacă trebuie să inventăm teorii țicnite (și teoreticieni la fel) sau acestea există deja și trebuie doar să le găsim undeva. Toată problema e nu de a schimba concepțiile oamenilor de știință serioși, ci de a cerși atenție de la *publicul* interesat de informație științifică, care adesea nu poate deosebi un expert de altul. Scopul e să creăm *aparența* unei dezbateri, chiar acolo unde nu există așa ceva. Atunci când știința arată echivoc sau rezultatele ei par controversate, câștigă negaționiștii.

În cartea lui *The Death of Expertise*, Tom Nichols descrie problema modului cum sunt tratate problemele empirice, factuale, ca și cum ar fi deschise unui soi de dezbateri partizane, unei gălcevi polarizate, cam în felul dezacordurilor noastre politice, care sunt „în rădăcină în conflict și uneori se desfășoară ca niște polemici respectuoase, dar mai adesea arată ca un meci de hochei fără arbitri și care invită spectatorii să se repeadă și ei pe gheață“. Exact asta încearcă să facă negaționiștii științei cu chestiunile științifice: să le transforme în chestiuni ideologice.

Toate aceste lucruri pot fi realizate mai ușor dacă „experții“ sunt partinitori. Să presupunem că oamenii de știință care susțin că schimbarea climatică este reală (de exemplu) sunt liberali sau educați la universitate sau au fost finanțați prin burse, nu cumva asta ridică semne de întrebare asupra motivațiilor lor, și deci și a concluziilor pe care le formulează? Neîncrederea populistă în experți. [...]

Așa cum am arătat, acest gen de raționament se regăsea pe larg la FEIC 2018. Atunci când Robert Skiba a urcat pe scenă și a spus că nu are nici un fel de pregătire științifică, dar *are* un halat alb de laborator, ce altceva ar fi putut însemna asta decât o tentativă

de a favoriza un anumit tip de „experți“ și de a-i denigra pe ceilalți, cât timp autoritatea acestora consta numai în modul cum erau îmbrăcați? Și ce poți obține cu asta? Motivul declarat este că „partea cealaltă“ e formată din experți care fie sunt părtinitori, fie „vând“ un anumit punct de vedere. Nu putem avea încredere în ei, pentru că sunt plătiți sau corupți într-un alt mod să nu ne spună adevărul. Există o mare doză de victimizare în negarea științei, în cea mai mare parte a acesteia, din moment ce aderenții se plâng că așa-numiții oameni de știință „adevărați“ nu îi iau în seamă sau preferă alte date celor furnizate de ei. [...]

RAȚIONAMENTELE ILOGICE Există mii de feluri în care poți fi illogic. Principalele slăbiciuni și erori identificate de frații Hoofnagle și alții drept caracteristice raționamentelor care neagă știința le includ pe următoarele: eroarea logică a „omului de paie“ sau cea a „heringului roșu“, analogiile false, dihotomiile false și concluziile pripite.

Aș fi șocat să aflu că negaționiștii științei au în CV cursuri de logică formală. Probabil nu au nici un fel de pregătire pentru a înțelege erorile logice de mai sus și nici măcar nu știu ce nume poartă. Și totuși sunt experți în utilizarea lor practică. Atunci când un negaționist al încălzirii globale spune că „dioxidul de carbon nu e *singura* cauză a schimbării climatice“ e un exemplu perfect de „omul de paie“, eroare în care cineva își imaginează cea mai slabă versiune a argumentului oponentului, pentru că e mai ușor de demolat. Probabil nici un specialist în climă serios nu neagă că există mai multe cauze ale schimbării climatice, inclusiv naturale. Dar nu despre asta e vorba. În momentul de față, emisiile de dioxid de carbon produse de om sunt de departe cea mai importantă cauză a schimbării climatice, iar cantitatea lor crește. Dar negaționistul încălzirii globale nu vrea să discute despre asta. Așa că inventează un om de paie, chiar dacă nimeni nu a susținut că activitatea umană este *singura* cauză a încălzirii globale. [...]

Bazându-se pe astfel de argumente specioase, cei care neagă știința se aruncă într-o serie de erori de raționament care au început să fie identificate, examinate și desființate de logicieni și filozofi încă de acum 2.300 de ani. Nu e aici locul și nici momentul să începem un lung (și nici măcar scurt) curs de logică. Și nici să enumerăm nesfârșitele exemple de raționamente illogice ale negaționiștilor științei. [...] În capitolele care urmează, voi mai furniza și alte exemple.

INSISTENȚA CA ȘTIINȚA SĂ FIE PERFECTĂ Singurii care insistă că știința trebuie să fie perfectă sunt cei care nu s-au ocupat niciodată cu știința. În ciuda a tot, auzim adesea negaționiști ai

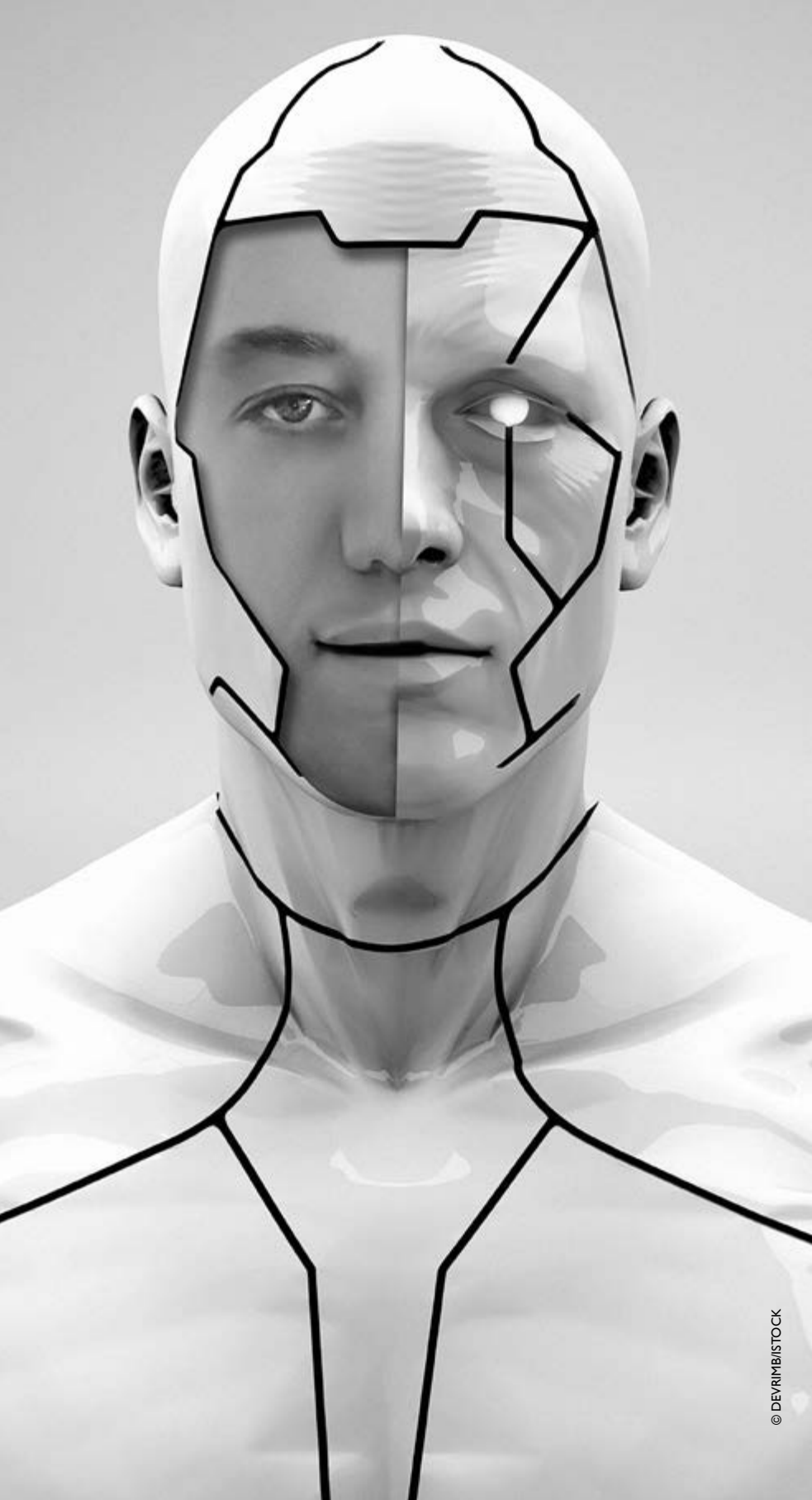
științei așteptându-se la standarde imposibile, atunci când spun lucruri ca: „Poți dovedi că vaccinurile sunt 100% sigure?“ sau „De ce să nu așteptăm și celelalte dovezi în privința încălzirii globale?“ sau „Legătura causală dintre fumat și cancerul la plămâni nu a fost niciodată stabilită concludent“. Așa cum am argumentat deja, aici nu e vorba de scepticism pur și simplu, ci de genul de negare motivată ideologic care e adusă pe tapet atunci când cineva nu-și dorește să creadă ceea ce majoritatea coplesitoare a dovezilor empirice arată.

Data fiind natura raționamentelor inductive, la baza oricărei ipoteze științifice va exista întotdeauna un reziduu de incertitudine. [...]

Negaționiștii științei exploatează în mod repetat incertitudinea științei. Așa cum am arătat, dublul lor standard în privința faptelor și a dovezilor este în mod evident greșit. Nici o cantitate de fapte nu ar reuși să-l convingă vreodată pe un negaționist al științei să creadă un lucru despre care nu-și dorește să fie adevărat; în astfel de situație, el va insista asupra dovezii. Și totuși, va avea nevoie de foarte puține fapte pentru a se convinge că propria lui ipoteză este credibilă, fiindcă are încredere în sursele lui. Nu ai nevoie să dovedești că ceva este cert, pentru a trage concluzia că este verosimil. În știință, există ceva de felul unei „garanții“: în prezența a suficiente fapte care susțin o teorie și dacă aceasta a fost riguros testată pentru a se vedea dacă poate fi infirmată, atunci există o bază rațională pentru a o crede adevărată, *chiar dacă* trebuie să avem permanent în vedere posibilitatea ca alte fapte, ulterioare, să o infirme. [...]

Problema scepticismului de cafea este că face lucrurile ridicole de superficiale. Cum pot justifica adepții Pământului plat folosirea de telefoane mobile pentru tweet-uri de la FEIC 2018, cât timp o parte din traficul lor de date trece prin sateliți? Ce să mai spui despre apostolul homeopatiei care se răzgândește brusc, pe patul de moarte, și decide că de fapt are nevoie de chimioterapie? Toți acești oameni au de fapt încredere în știință, cu excepția domeniilor în care au decis să nu creadă. [...] Dar cum îi poți fără să se rușineze pe cei care nu au rușine? În fața unor convingeri ridicole, poate că funcționează tocmai ridiculizarea. Vă amintiți scena clasică de la finalul filmului *Dumb and Dumber* (1994), în care personajul lui Jim Carrey încearcă cu disperare să convingă o femeie să iasă cu el? Încearcă tot ce-i trece prin minte, dar femeia continuă să-l refuze. În cele din urmă, o roagă să îi spună care este probabilitatea s-o convingă să aibă o întâlnire. „Una la un milion“, îi răspunde ea. La care el zâmbește și răspunde: „Deci îmi spui că am o șansă...“

Nu vrei să fii Jim Carrey.

Meghan O’Gieblyn este una dintre cele mai apreciate eseiste americane și s-a remarcat, de-a lungul timpului, prin colaborările sale cu publicații prestigioase precum *Harper’s Magazine*, *The New Yorker*, *The Point*, *The Baffler*, *The New York Review of Books*, *The Guardian*, *The New York Times* și altele. Prima ei carte, *Interior States*, a câștigat, în 2018, Believer Book Award pentru non-ficțiune. A obținut trei premii Pushcart Prizes și este câștigătoarea anului 2023 a Benjamin H. Danks Award al American Academy of Arts and Letters. Eseurile, editorialele și critica ei literară au fost incluse în numeroase compilații, precum antologia de referință *The Contemporary American Essay*. Cea de-a doua carte a scriitoarei, *Dumnezeu, om, animal, mașină: Tehnologie, metaforă și căutarea sensului*, a fost numită de critici „o explorare surprinzător de originală a ceea ce înseamnă să fii în mod autentic om în epoca inteligenței artificiale“.

Meghan O’Gieblyn

DUMNEZEU, OM, ANIMAL, MAȘINĂ TEHNOLOGIE, METAFORĂ ȘI CĂUTAREA SENSULUI

Traducere din engleză și note de Iulian Comănescu

Ca toate fenomenele mintale, obsesiile sunt evazive și nu au o origine clară. Dar pentru interesul meu pentru tehnologie pot identifica o sursă clară: cartea din 1999 a lui Ray Kurzweil, *Epoca mașinilor spirituale*. Când am descoperit-o, era deja veche de zece ani. Lucram la un club de jazz din centrul orașului Chicago, și unul dintre colegii mei, student la fizică, își petrecea prima parte a turelor, în care n-aveai mare lucru de făcut, citind la un capăt al barului. Într-o după-amiază, a venit la serviciu cu acest volum. Coperta mi-a atras atenția: era făcută dintr-un fel de material metalic, holografic, și strălucea în culori neașteptate atunci când lumina cădea pe ea. Când l-am întrebat despre ce e cartea, mi-a dat exemplarul lui și mi-a spus că e complicat, ar trebui s-o citesc ca să înțeleg. E ceva legat de computere.

Asta era la câțiva ani după ce renunșasem la Institutul Biblic și încetasem să cred în Dumnezeu, într-o perioadă pe care îmi

place s-o consider acum dezvrăjirea mea personală. A renunța la o tradiție religioasă în secolul XXI înseamnă să trăiești trauma secularizării – un proces în care omenirea a fiert la foc mic câteva sute de ani – într-o clipă. Cel mai acut îmi amintesc de convingerea pe care am avut-o brusc că istoria a luat sfârșit. Crezusem încă din copilărie că viața pământească e o curbă care se apleacă spre un punct al mântuirii finale, momentul când Isus se va întoarce, când morții vor învia, și întregul pământ va reveni la perfecțiunea originară. Ca fundamentalști, eram obligați să luăm Scriptura în sens literal. Învierea morților nu e o alegorie a transformării spirituale și nici o găselniță narativă apărută într-o anumită perioadă a istoriei evreilor. E punctul culminant al planului etern al lui Dumnezeu, care este în plină desfășurare, ba poate chiar se accelerează în vremea noastră. Pe când eram în liceu, pastorul de la biserica familiei mele citea știrile prin prisma profețiilor minore și își exprima frecvent, din amvon, opinia că Isus se va întoarce în decursul vieții lui (avea aproape 70 de ani). În cea mai mare parte a existenței mele, crezusem că voi trăi să văd venirea acestei ere noi; că trupul meu se va transforma, va deveni nemuritor și va urca la nori, ca să-și petreacă eternitatea cu Dumnezeu.

În lipsa acestei povești, viața mea și-a pierdut punctul de sprijin. În anii de după Institutul Biblic, am locuit singură într-un apartament aflat vizavi de o centrală termică, cheltuind pe alcool și pe pastile puținii bani pe care-i câștigam. Fiecare zi urma în esență același tipar: leacuri împotriva mahmurelii dimineța, schimburi de seară la bar, iar noaptea târziu trenuri de navetiști care circulau prin cotloanele părăsite ale părții de sud a orașului. Curgerea timpului, pe care o trăisem dintotdeauna liniar, asemenea unui râu care tot înaintează, ajunsese în bazinul unei grote unde s-a învârtit și s-a oprit. Lipsa de scop a existenței mele mă izbea brusc, uneori în timp ce făceam câte-o treabă oarecare – la cumpărături, când urcam în tren – și deveneam brusc paralizată de confuzie și indecizie. Orice acțiune separată, detașată de un context mai larg, devine dintr-odată absurdă, exact la fel cum un cuvânt luat în considerare separat de rest, scos din șuvoiul limbajului, devine imediat lipsit de sens.

Știam că e posibil, în teorie, să găsești frumusețe și înțeles în materialism. Fizicianul Richard Feynman, pe care îl citeam în acești ani, descria în culori grandioase, aproape spirituale, infinitatea și vasta complexitate a Universului. Dar observațiile de acest fel păreau pătrunse de disperarea de a găsi un scop mai înalt. Când mă gândeam la vastitatea Universului – acel tărâm bizar al găurilor de vierme și al dimensiunilor alternative, care era destinat unei

morți entropice certe –, nu simțeam decât spaima lui Pascal¹, do- vada propriei mele insignifiante. Citisem biologie și științe cog- nitive și știam că, în esență, eram doar o mașină, chiar dacă una muritoare, supusă dramei perpetue a entropiei. M-am întors apoi către existențialiști, care insistă asupra faptului că orice fel de sens existențial e subiectiv și trebuie creat de individ. „Viața n-are nici un sens aprioric“, scrie Sartre în *Existențialismul este un umanism*, fiindcă „cel care îi dă un sens ești tu“. Dar eu nu voiam să dau existenței vreun sens privat. Voiam ca sensul să existe în lume.

În seara respectivă, am luat cartea lui Kurzweil acasă. După ce am ieșit din tură, în trenul aproape gol, am început s-o răsfoiesc. Era miezul nopții, dar cerul de deasupra zgârie-norilor, colorat de poluarea ușoară, făcea orașul să pară încremenit în momentul liminal al crepusculului. „Secolul XXI va fi diferit“, scria Kurzweil. „Specia umană, împreună cu tehnologia informatică pe care a creat-o, va deveni capabilă să rezolve probleme vechi de mii de ani... și va fi în măsură să transforme mortalitatea într-o existență postbiologică.“

Criticii teoriei dezvrăjirii susțin adesea că stăpânirea tehnică a lumii nu o privează cu totul de magie, mister și venerație; doar o imaginație săracă va trece indiferentă pe lângă frumusețea revelațiilor științei și va ignora capacitatea noastră de a descoperi sau de a inventa noi obiecte ale unei admirații fără limite. În cartea lui din 1991, *Nu am fost niciodată moderni*, filozoful francez Bruno Latour se întrebă: „Cum putem fi capabili să dezvrăjim lumea, când în fiecare zi laboratoarele și fabricile noastre o populează cu sute de hibridi mai ciudați decât cei din ziua anterioară? Cu ce e mai puțin ciudată camera de vid a lui Boyle² decât spiritele case- lor Arapesh³?“ 30 de ani mai târziu, ești tentat să actualizezi reto- rica lui Latour: cu ce e mai puțin magic smartphone-ul decât toiagul lui Moise? Oare sunt asistenții noștri personali – acele voci care apar din ce în ce mai des în automobile, în mașinile de spălat, în frigidere – o vrajă mai puțin puternică decât vechile spirite, capabile să se manifeste în pietre, tufșuri și copaci?

1. Cel mai probabil, autoarea se referă la o frază celebră din Blaise Pascal: „Le silence éternel de ces espaces infinis m'effraie“ („Liniștea eternă a acestor spații infinite mă umple de spaimă“) (n. tr.).

2. Dispozitiv de creare a vidului pus la punct de Robert Boyle la jumătatea secolului al XVII-lea, în care vidul era obținut cu ajutorul unei pompe. Dispoziti- vul a ajutat la înțelegerea naturii aerului (n. tr.).

3. Cultură aparținând populației din Papua-Noua Guinee care utilizează case ce- remoniale cu un aspect spectaculos (n. tr.).

Dar, în ultimă instanță, aceste obiecții neglijează esențialul. Pentru Weber, dezvrăjirea nu însemna numai golire ontologică, adică revelația că în stânci nu există spirite și în corpuri nu se află suflete. Și nici măcar faptul că Universul poate fi pur și simplu redus la mecanisme cauzale. Adevărata traumă a dezvrăjirii e aceea că lumea, văzută prin lupa științei moderne, e lipsită de sens intrinsec. În afară de foamea de cunoaștere, mintea umană mai are și nevoi religioase, etice și metafizice. E mânată, cum spune Weber, „de un impuls interior de a înțelege lumea ca pe un cosmos cu sens și de a se raporta la acesta“. În perioada clasică și în cea medievală, filozofia naturală era văzută ca un vehicul nu doar către cunoaștere, ci și către adevărul ultim. Aristotel și Toma din Aquino credeau că înțelegerea lumii ne aduce mai aproape de Dumnezeu, sau de absolut, iar astfel, știința era legată intrinsec de întrebări referitoare la virtute, etică și sensuri ultime.

Filozofia mecanicistă a secolului al XVII-lea a provocat un divorț nu numai între corp și minte, ci și între materie și sens. Odată ce cauzele finale¹ – ideea aristotelică referitoare la faptul că natura are scopuri și obiective intrinseci – au fost izgonite din știință, spiritualul și eticul au încetat să fie legate de procesele fizice ale vieții și au fost expediate pe tărâmul fantomatic și nesigur al subiectivității mentale. În expunerea din 1917, *Știința ca vocație*, Weber afirmă că „știința e lipsită de sens, fiindcă nu răspunde în nici un fel la o întrebare, singura importantă pentru noi: «Ce urmează să facem și cum urmează să trăim?»“ Știința e atât de preocupată de descrierea obiectivă, lipsită de presupuziții a lumii, argumentează el, încât nu-și poate afirma nici măcar propria valoare intrinsecă; nu poate explica de ce stăpânirea tehnică a lumii este dezirabilă sau de ce cunoașterea, în sine, are valoare.

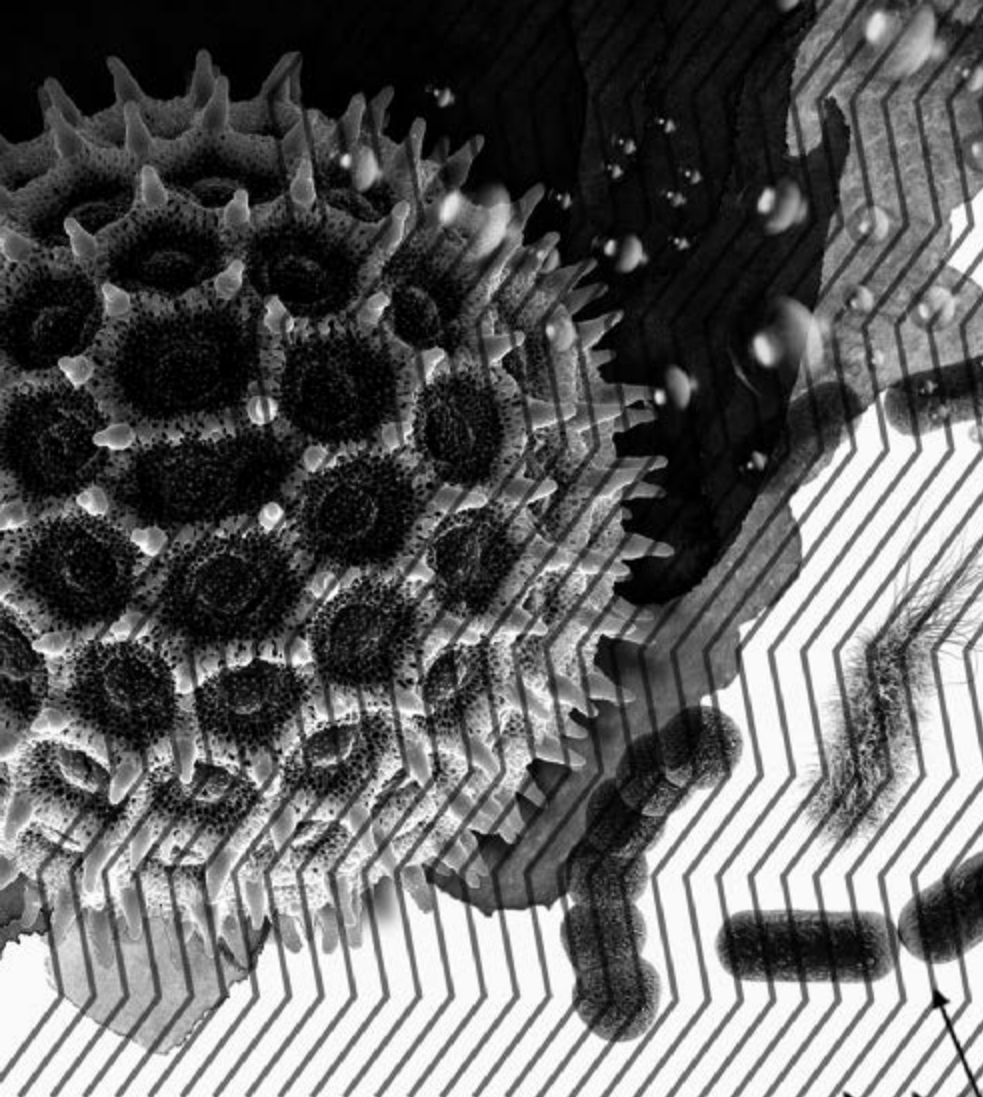
Weber nu susținea însă că științele ar trebui să revină la utilitarism și spiritualitate. Dimpotrivă, privea cu circumspecție faptul că mulți intelectuali din vremea lui erau atrași de „idei religioase antice“, deghizate inteligent în aparențe noi, materialiste. Cel mai rău lucru pe care ar fi putut să-l facă știința ar fi fost să-și îmbrace din nou haina fermecată, prezentându-se drept o nouă formă de revelație sau ceea ce el numea „profeție academică“. Singura valoare care ar trebui să conteze în sălile de curs și în laboratoare e integritatea intelectuală. De fapt, atunci când venea vorba de foamea modernă de sens, Weber considera retragerea în religiile tradiționale mai puțin discutabilă decât tendința

1. Aristotel oferă o clasificare a cauzelor în patru tipuri: materiale, formale, eficiente și finale. Ultimele corespund oarecum ideii de scop (n. tr.).

de a găsi scopuri sau finalitate în empirism. „În ochii mei, o revenire la religie e preferabilă profeției academice“, spune el. Cu alte cuvinte, dacă vrei o experiență spirituală, du-te la biserică.

Dacă se poate spune că epoca informației a avut vreun „profet academic“, Kurzweil este probabil cel mai bun candidat la acest titlu. *Epoca mașinilor spirituale* e în același timp un manifest, o lucrare de escatologie și o istorie galopantă a Universului, văzut în logica teoriei computaționale. Pentru Kurzweil, evoluția Cosmosului se reduce la un proces unic: acela al informației care se organizează în forme din ce în ce mai complexe de inteligență. Ideea că sistemele naturale pot fi descrise în termeni de „procesare a informației“ izvora din lucrările pionierilor ciberneticii, care, aflați în căutarea unei metafore universale – una care, după cum spunea McCulloch, „trebuie să se aplice la fiecare circuit construit de Dumnezeu sau om... sub o formă sau alta“ –, credeau că procese foarte diferite, precum apariția pădurilor, genele și structurile celulare, pot fi privite ca succesiuni de operații matematice. Kurzweil s-a inspirat din această metaforă universală pentru a-și reimagina originile și evoluția Universului. Informația, susține el, a apărut mai întâi în atomi, la doar câteva momente după Big Bang. A început să se propage pe măsură ce viața s-a dezvoltat pe Pământ, sub forma ADN-ului. Odată ce creierul animal a început să se formeze, aceeași informație a început să fie codificată în tipare neurale. Acum, că evoluția a produs oamenii, care sunt inteligenți și capabili să creeze unelte, am început să proiectăm tehnologii ale informației mai sofisticate decât orice obiect care a existat până acum pe lume. Aceste tehnologii devin mai puternice și mai complexe pe zi ce trece, și în curând ne vor depăși în inteligență. Singurul mod în care am putea supraviețui ca oameni ar fi să ne contopim corpurile cu aceste tehnologii, transformându-ne într-o nouă specie – ceea ce Kurzweil a numit „postumani“, un fel de mașini spirituale. [...]

Într-un secol paradoxal, atât înspăimântat, cât și fascinat de inteligența artificială, omului contemporan îi revine o datorie grea. El trebuie să reflecteze asupra destinului civilizației în lumina – sau în întunericul – evoluțiilor fără precedent ale tehnologiei. Începând cu filozofii Antichității, trecând prin Descartes și ajungând la transumanști, Meghan O’Gieblyn ne poartă într-o călătorie când iluminatoare, când asemănătoare cu un *descensus ad inferos*, prin fricile și speranțele noastre legate de sensul vieții și de relevanța culturii și a metaforelor pe care le-am creat, într-o lume care își schimbă aproape zilnic chipul și reperatele.

Philipp Dettmer este fondatorul popularului canal de YouTube *Kurzgesagt* – *In a Nutshell*, care are peste paisprezece milioane de abonați și un miliard de vizionări. Este scriitor și absolvent al prestigioasei Universității de Științe Aplicate din München, unde a studiat istoria și *design*-ul informației. Dettmer a lansat platforma *Kurzgesagt* cu scopul de a explica publicului larg idei complicate într-o manieră facilă și distractivă, folosindu-se de o perspectivă holistă. *Imunitatea: O călătorie în profunzimea sistemului care ne ține în viață* este prima sa carte, inspirată atât de pandemia COVID-19, cât și de lupta sa împotriva cancerului, care l-au făcut să înțeleagă cât de necesară este diseminarea informațiilor corecte despre sistemul imunitar și funcționarea sa în rândul oamenilor obișnuiți. Volumul s-a bucurat de succes internațional și a fost tradus în mai multe limbi.

Philipp Dettmer

IMUNITATEA

O CĂLĂTORIE ÎN PROFUNZIMEA SISTEMULUI CARE NE ȚINE ÎN VIAȚĂ

Traducere din engleză de Alexandru Babeș

Povestea sistemului imunitar începe odată cu povestea vieții, cu aproape 3,5 miliarde de ani în urmă, într-o baltă ciudată de pe suprafața unei planete ostile și aproape complet pustii. Nu știm ce făceau aceste prime ființe vii sau cum arătau, dar știm că destul de repede au început să se poarte urât unele cu altele. Dacă crezi că viața e grea pentru că trebuie să te trezești dimineața devreme ca să-ți pregătești copiii pentru școală sau pentru că burgerul pe care l-ai comandat a fost doar calduț, primele celule vii de pe suprafața Pământului ar dori cu siguranță să-ți adreseze vreo două cuvinte. Pe măsură ce încercau să transforme chimia din jurul lor în chestii pe care să le poată folosi și în același timp să-și procure energia necesară pentru a supraviețui, unele dintre aceste prime celule au luat-o pe o scurtătură. De ce să te spetești muncind tu însuși din greu, când poți să furi de la altcineva? S-a dovedit că existau mai multe moduri de a face acest lucru, cum ar fi să înghiți cu totul o altă ființă sau să-i produci niște găuri prin care să-i sorbi interiorul. Dar asta putea fi periculos și, în loc să obții o masă gratuită, puteai să ajungi în postura de cină pentru prezumtiva ta victimă, în special dacă era mai mare și mai puternică decât tine. Prin urmare, o altă metodă de a dobândi câștigul într-un mod mai puțin riscant ar fi putut fi cea de a te strecura înăuntru ei pentru a-ți face acolo un sălaș confortabil. Să mănânci ce mănâncă ea și să rămâi protejat de caldă ei îmbrățișare. Destul de frumos, dacă n-ar fi atât de oribil pentru gazdă.

Pe măsură ce exploatarea altora a devenit o strategie viabilă, nevoia de a te apăra de astfel de paraziți a ajuns să fie o necesitate evolutivă. Și astfel, în următoarele 2,9 miliarde de ani, microorganismele au concurat și au luptat unele cu altele cu arsenale echilibrate. [...] Pământul a fost un loc destul de anost în primele câteva miliarde de ani. Până când viața a făcut, fără îndoială, cel mai mare salt în complexitate din întreaga sa istorie.

Acum 541 de milioane de ani, numărul formelor de viață animale multicelulare a explodat și acestea au devenit brusc vizibile. [...] Astfel, chiar de la început, intrușii și paraziții au constituit un pericol existențial pentru formele de viață multicelulare.

De fapt, cât de greu e de priceput teoria relativității și la ce ne folosește? Doi profesori de fizică de la Universitatea din Manchester, Brian Cox și Jeff Forshaw, se apucă de o sarcină care poate părea neunească: să o deducă (cel puțin pe cea restrânsă) cu un aparat matematic cu nimic mai evoluat decât teorema lui Pitagora și să ne convingă nu numai că ideile lui Einstein despre faptul că spațiul și timpul reprezintă un continuum și că ultimul nu e constant sunt revoluționare, ci și că ele sunt indispensabile în explicarea mai bună a unor fenomene familiare. Nu numai că reușea în ce și-au propus, dar și prezintă concepția lui Einstein într-o lumină nouă, intuitivă și profundă, deductibilă dintr-unul din citatele celebre ale fizicianului: „De fapt, nu sunt atât de deștept. Ci pur și simplu mă aplec mai multă vreme asupra unor probleme.“

Brian Cox, Jeff Forshaw

DE CE $E = mc^2$?

(ȘI DE CE NE-AR PĂSA DE ASTA?)

Traducere din engleză de Iulian Comănescu

Teorie relativității restrânse a lui Einstein este în esență o descriere a spațiului și timpului. Centrală, pentru această teorie, este noțiunea unei viteze speciale, o viteză dincolo de care nimic din acest Univers, oricât de puternic, nu poate accelera. Această viteză este viteza luminii: 299.792.458 de metri pe secundă în vidul spațiului cosmic gol. Călătorind cu această viteză, o rază de lumină plecată de pe Pământ ajunge în opt minute la Soare, ne traversează galaxia, Calea Lactee, în 100.000 de ani și are nevoie de peste două milioane de ani ca să ajungă la cea mai apropiată galaxie vecină, Andromeda. [...] Viteza luminii este foarte mare, dar în nici un caz infinită. Atunci când trebuie să parcurgă marile distanțe dintre stele și galaxii, lumina poate fi frustrant de lentă. Atât de lentă, încât putem accelera obiecte foarte mici până la o fracțiune din viteza ei, cu mașini ca Marele Accelerator de Hadroni, cu circumferința de 27 de kilometri, de la CERN-Geneva.

Existența unei viteze atât de speciale, o viteză-limită cosmică, este un concept straniu. Așa cum vom descoperi mai târziu în această carte, faptul că e vorba chiar de viteza luminii riscă să ne distragă. E vorba de o viteză care joacă un rol mult mai important în Universul lui Einstein și există un motiv bun pentru care lumina călătorește la această viteză. [...] Ajunge să spunem că, atunci când obiectele se apropie de această viteză specială, încep să se petreacă lucruri ciudate. Cum altfel ar putea fi împiedicat un obiect să accelereze dincolo de această viteză? E ca și cum ar exista o lege universală a fizicii care împiedică mașina dumneavoastră să meargă mai repede de 120 de kilometri la oră, oricât de tare ar fi motorul. Spre deosebire de restricțiile de viteză însă, legea fizică nu este una la care trebuie să vegheze vreo poliție eterică. Însăși țesătura spațiului și timpului este construită în așa fel încât e absolut imposibil să încalci această lege, [...] altfel ar exista consecințe neplăcute. Vom vedea mai târziu că, dacă ar fi posibil să depășim viteza luminii, am putea construi mașini ale timpului capabile să ne transporte înapoi în istorie, la orice punct din trecut. Ne-am putea imagina îndreptându-ne înapoi în timp, până înaintea nașterii noastre, și, din greșală sau în mod intenționat, împiedicându-ne părinții să se întâlnească. De aici poate ieși un SF excelent, dar nu așa se construiește un univers [...].

După 2020, Taiwanul a apărut tot mai des la știri, ca un fel de Ucraina din Pacific, în care războiul încă nu a izbucnit, iar principala putere care se opune Americii și în general lumii civilizate acolo este nu Rusia, ci China. E adevărat, este vorba de teritoriul insular pe care autoritățile și adepții Chinei naționaliste a lui Chiang Kai-shek s-au retras după 1949, când au pierdut definitiv China continentală în favoarea armatei comuniste a lui Mao. Dar dacă asta e de natură să catalizeze pornirile revanșarde ale Chinei de azi a lui Xi Jinping, nu e suficient pentru o susținere geopolitică atât de tranșantă din partea SUA. Și atunci, ce fel de miză e Taiwanul pentru lumea civilizată? Este țara în care se fabrică cele mai avansate cipuri de computer din lume, pentru giganții tehnologici din lumea civilizată, ca Apple ori Samsung, dar și pentru sisteme militare de ultimă oră, fără de care puterile nedemocratice sunt condamnate la strategii militare brutale, lipsite de precizie și eficiență, cele care au făcut conflictul din Ucraina să semene cu al Doilea Război Mondial. În *Războiul cipurilor*, Chris Miller, specialist în istorie recentă cu condei de povestitor, ne convinge de faptul că ceea ce numim siliciu, semiconductori, procesoare sau cipuri a avut o importanță strategică esențială, încă de la primul dispozitiv de ghidare montat pe racheta Minuteman II în 1962.

Chris Miller

RĂZBOIUL CIPURILOR

CONFRUNTAREA PENTRU CEA MAI CRITICĂ TEHNOLOGIE DIN LUME

Traducere din engleză de Iulian Comănescu

Distrugătorul *USS Mustin* a apărut la extremitatea nordică a Strâmtorii Taiwan pe 18 august 2020, cu tunul lui de mare calibru îndreptat către sud, cu misiunea de a trece prin strâmtoare, pentru a sublinia faptul că apele acesteia sunt internaționale, și *nu* controlate de China – cel puțin deocamdată. Pe când nava se deplasa spre sud, un vânt persistent dinspre sud-est mătura puntea. Norii de mare altitudine aruncau umbre pe suprafața oceanului, care părea interminabil, până la marile porturi din Fuzhou, Xiamen, Hong Kong și toate celelalte puncte comerciale de pe coasta Chinei de sud. La est se ridica, în depărtare, insula Taiwan. Coasta ei întinsă, intens populată, lăsa să se vadă, la depărtare, vârfurile înalte ascunse în nori. La bordul navei, un marinar cu șapcă rotundă, de baseball, și o mască chirurgicală își

ridică binoclul și scrutează orizontul. Apele sunt pline de cargouri, care duc bunuri produse în fabricile Asiei către consumatorii din lumea întreagă.

La bordul *USS Mustin*, un șir de marinari e aliniat, într-o cameră întunecată, în fața unui mozaic de ecrane multicolore, pe care sunt afișate date provenind de la avioane, drone, alte nave și sateliți, evidențiind diferite mișcări din bazinul indo-pacific. Pe puntea lui *Mustin* se învâрте un radar ale cărui semnale se duc la computerele navei. Tot acolo, nouăzeci și șase de celule de lansare așteaptă, încărcate, fiecare capabilă să tragă rachete care pot lovi cu precizie avioane, nave sau submarine aflate la zeci sau chiar sute de mile de distrugător. În crizele din Războiul Rece, armata SUA făcuse amenințări cu forța nucleară brută, în favoarea Taiwanului. Astăzi, se bazează pe microelectronică și lovituri de precizie.

În timp ce *USS Mustin* trece prin strâmtoare, înțesat de arme computerizate, Armata de Eliberare a Poporului anunță, ca răspuns, o serie de exerciții de tir real în zona Taiwanului, ca antrenament pentru ceea ce un ziar controlat de Beijing numise „operațiunea de reunificare prin forță”. Dar, în această zi, liderii chinezi sunt mai puțin îngrijorați cu privire la marina SUA decât de o reglementare obscură a Departamentului de Comerț al SUA, pe nume Lista Entităților, care limitează transferul tehnologiilor americane în alte țări. Inițial, Lista Entităților fusese folosită în primul rând pentru limitarea exporturilor de tehnică militară, ca subsamblele de rachetă sau cele nucleare. În prezent însă, guvernul SUA a înăsprit drastic regulile referitoare la cipurile de computer, devenite ubiquie nu numai în sistemele militare, ci și în bunurile de consum.

Ținta e Huawei, gigantul tehnologic chinez, care vinde smartphone-uri, echipament de telecomunicații, servicii de *cloud computing* și alte tehnologii avansate. SUA se tem că produsele Huawei au prețuri atât de atractive, parțial grație subvențiilor guvernului chinez, încât peste puțină vreme ar putea forma structura de bază a următoarei generații de rețele de telecomunicații. Dominația Americii asupra infrastructurii tehnice a lumii este amenințată. Importanța geopolitică a Chinei riscă să crească. Pentru a lupta cu această amenințare, Statele Unite interzic Huawei cumpărarea de cipuri de computer avansate, produse cu tehnologii americane.

Peste puțin, expansiunea globală a companiei chineze se oprește. Linii întregi de produse devin imposibil de fabricat. Veniturile scad dramatic. Avem de-a face cu un gigant corporatist care e pe punctul

de a se asfixia tehnologic. Huawei descoperă că, la fel ca toate celelalte companii chinezești, este total dependentă de entități străine pentru a produce cipurile pe care se bazează toate dispozitivele electronice moderne.

Statele Unite au, *încă*, o pârghie de control total asupra cipurilor de siliciu care au dat numele Silicon Valley, deși în ultima vreme au ajuns într-o poziție periculos de slabă. China cheltuiește, în acest moment, mai mulți bani, anual, pentru a cumpăra cipuri decât pentru a importa petrol. Semiconductorii sunt incluși în toate tipurile posibile de dispozitive, de la smartphone-uri la frigidere, adică bunuri de consum interne sau, dimpotrivă, de export, pentru China. Strategi de cafea discută despre „Dilema Malacca“ a Chinei – trimitere la principalul canal navigabil dintre Pacific și Oceanul Indian – și capacitatea ei de a accesa stocuri de petrol și alte materii prime pe timp de criză. Totuși, Beijingul este mai preocupat de blocadă așa cum este măsurată în byți decât în cisterne. China își dedică cele mai bune minți – și miliarde de dolari – dezvoltării propriilor tehnologii de semiconductori, într-o tentativă de a se elibera din „strânsoarea cipurilor“ americană.

Dacă Beijingul reușește, va redesena economia globală și va reseta balanța de putere militară. Al Doilea Război Mondial a fost decis de oțel și aluminiu și urmat, la puțină vreme, de Războiul Rece, care a fost definit de armele atomice. Rivalitatea dintre Statele Unite și China poate fi tranșată însă de puterea de calcul. Strategii de la Beijing și Washington înțeleg, astăzi, că toate tehnologiile avansate – de la învățarea automată la sisteme de rachete, de la vehicule automatizate la drone înarmate – au nevoie de cipuri de ultimă generație, cunoscute și sub numele mai formale de semiconductori sau circuite integrate. Producția acestora este controlată de un număr foarte mic de companii.

La cipuri ne gândim rar. Și, cu toate acestea, ele au creat lumea modernă. Soarta națiunilor a început să depindă de capacitățile lor de a folosi puterea de calcul. Globalizarea, așa cum o știm, nu ar exista fără comerțul cu semiconductori și produsele electronice pe care aceștia le fac posibile. Supremația militară a Americii pornește în mare parte din abilitatea ei de a găsi utilizări militare pentru cipuri. Creșterea spectaculoasă a Asiei din ultima jumătate de secol a avut loc pe fundații de siliciu, iar economiile ei în plină dezvoltare au sfârșit prin a se specializa în fabricarea de cipuri și asamblarea de computere și smartphone-uri, care pot funcționa numai cu astfel de cipuri.

În miezul operațiunilor oricărui calculator se află nevoia de milioane de 1 și 0. Întregul univers digital constă în aceste două

numere. Fiecare buton de pe iPhone-ul dumneavoastră, fiecare e-mail, fotografie și video de YouTube – toate acestea și multe altele sunt, în ultimă instanță, codificate în șiruri uriașe de 1 și 0. Dar, în sine, aceste numere nu există ca atare. Sunt ipostaze ale curentului electric, care e fie pornit (1), fie închis (0). Un cip este o grilă de milioane de *tranzistori*, mici întrerupătoare electrice care pornesc și se opresc pentru a procesa cifrele, a și le reaminti și a converti lucruri din lumea reală ca imaginile, sunetele și undele radio în milioane și milioane de 1 și 0.

În timp ce *USS Mustin* înaintează către sud, fabricile și facilitățile de asamblare de pe ambele maluri ale strâmtorii macină, pe bandă, componente pentru iPhone 12, care mai avea doar două luni până la lansarea din octombrie 2020. Cam un sfert din veniturile industriei de cipuri vin de la telefoane. Mult din prețul unui telefon nou acoperă semiconductorii din interior. În ultimul deceniu, fiecare nouă generație de iPhone a fost lansată cu unul dintre cele mai avansate procesoare din lume. În total, pentru a construi un smartphone, îți trebuie peste o duzină de cipuri, dintre care unul gestionează bateria, un altul conexiunile Bluetooth, Wi-Fi, rețeaua celulară, partea audio, camera și altele.

Câte cipuri dintre acestea sunt fabricate de Apple? *Nici unul*. Pe cele mai multe le cumpără din gama de semiconductori disponibili: cele de memorie, de la Kioxia, din Japonia, cele de radio, de la Skyworks, din California, cele audio de la Cirrus Logic, companie cu sediul în Austin, Texas. Apple își proiectează intern procesoarele ultra-complexe pe care rulează sistemul de operare al iPhone-ului. Dar colosul din Cupertino, California, nu poate produce aceste cipuri. Nici vreo altă companie din Statele Unite, Europa, Japonia sau China. Astăzi, cele mai avansate procesoare de la Apple – posibil, și din întreaga lume – pot fi produse de o singură companie, într-o singură clădire, cea mai scumpă fabrică din istoria omenirii, care, în dimineața de 18 august 2020, era doar la câteva zeci de mii de pupa lui *USS Mustin*, la tribord.

Fabricarea semiconductoarelor și miniaturizarea lor este cea mai mare provocare inginerescă a timpurilor noastre. Azi, nici o fabrică din lume nu este capabilă să producă cipuri cu mai multă precizie decât Taiwan Semiconductor Manufacturing Company, mai cunoscută sub numele de TSMC. În 2020, pe vremea când lumea întregă suspina sub izolări determinate de un virus al cărui diametru măsoară în jur de o sută de nanometri – milionimi de metru –, cea mai avansată facilitate a TSMC, Fab 18, grava labirinturi microscopice de tranzistori minuscule, conturând

forme mai mici decât o jumătate din dimensiunea Coronavirusului, a suta parte din cea a unei mitocondrii. TSMC devenea capabilă de acest proces repetitiv la o scară nemaîntâlnită în istoria omenirii. Apple urma să vândă peste 100 de milioane de iPhone 12, puse toate în mișcare de un procesor A14 cu 11,4 miliarde de tranzistori minusculi, gravați în siliciu. În numai câteva luni, cu alte cuvinte, pentru numai unul dintre cele peste douăsprezece cipuri ale unui iPhone, Fab 18 a TSMC a fabricat mult peste 1 catralion de tranzistori – adică un număr cu optsprezece zerouri. Anul trecut, industria cipurilor a produs mai mulți tranzistori decât totalul tuturor bunurilor produse de celelalte companii, din toate celelalte ramuri industriale, în toată istoria umană. Nici o altă cifră nu se apropie de aceasta.

Nu mai demult de acum șaiszeci de ani, numărul de tranzistori dintr-un cip era nu de 11,8 miliarde, ci de 4. În 1961, undeva, la sud de San Francisco, o mică firmă pe nume Fairchild Semiconductor a anunțat un nou produs pe care îl numise Micrologic, un cip de siliciu care conținea patru tranzistori. În curând, compania a descoperit moduri de a include în cip doisprezece tranzistori, apoi o sută. Cofondatorul Fairchild, Gordon Moore, a remarcat în 1965 că numărul de componente care pot fi incluse în fiecare cip se dubla anual, pe măsură ce inginerii învățau să producă tranzistori tot mai mici. Predicția lui – că puterea de calcul a cipurilor va crește exponențial – a ajuns să fie numită „Legea lui Moore“ și l-a făcut pe Moore să profețască invenția unor dispozitive care în 1965 păreau cu totul futuriste, ca „ceasurile electronice“ sau „computerele domestice“ și chiar „echipamente personale de comunicații“. Privind înainte, din 1965, Moore prevedea cel puțin un deceniu de creștere exponențială – dar această rată incredibilă de progres a continuat vreme de nu mai puțin de o jumătate de secol. În 1970, cea de-a doua companie fondată de Moore, Intel, a dezvoltat existența unui cip de memorie care putea reține 1.024 de unități de informație („biți“). Costa în jur de 20 de dolari, cam doi cenți pe bit. Astăzi, cu 20 de dolari poți cumpăra o memorie flash care poate stoca peste un miliard de biți.

Când ne gândim la Silicon Valley, așa cum arată în ziua de azi, mintea noastră își imaginează rețele sociale și companii de software, mai degrabă decât materialul după care a fost numită valea. Și totuși, Internetul, *cloud*-ul, *social media* și întreaga lume digitală există numai și numai pentru că inginerii au învățat să controleze cele mai mici mișcări ale electronilor, pe când aceștia gonesc prin fragmentele de siliciu. *Big tech* nu ar exista dacă

costul procesării și stocării de 1 și 0 n-ar fi scăzut de un milion de ori în ultima jumătate de secol.

Această dezvoltare incredibilă se datorează în parte unor oameni de știință sclipitori și unor fizicieni laureați cu Premiul Nobel. Dar nu orice invenție creează un start-up de succes și nu orice start-up anunță o întreagă industrie care va transforma lumea. Semiconductorii se răspândesc în întreaga societate pentru că companiile au descoperit noi tehnici de manufacturare a lor, cu milioanele, fiindcă managerii exigenți fac permanent tot ceea ce pot pentru a scădea costurile și fiindcă antreprenorii creativi își imaginează noi moduri de utilizare a lor. Esența Legii lui Moore este în egală măsură meritul specialiștilor în producție, în materii prime și a marketing managerilor, pe cât este opera fizicienilor și a specialiștilor în inginerie electrică.

Localitățile aflate la sud de San Francisco – care nu au început să fie numite Silicon Valley decât la începutul anilor 1970 – au fost epicentrul acestei revoluții fiindcă au combinat expertiza științifică, know-how-ul referitor la producție și gândirea de business vizionară. California dispunea de o mulțime de ingineri calificați în industria aeronautică sau cea radio, care absolviseră Stanford sau Berkeley, ambele burdușite cu dolarii Departamentului de Apărare, din cauză că armata SUA încerca să își consolideze avantajul tehnologic. Cultura californiană a contat însă, la fel ca orice altă structură economică. Cei care părăsiseră Coasta de Est a Americii, Europa sau Asia ca să construiască industria de cipuri pomenesc adesea de o senzație a oportunității fără margini pe care au avut-o când s-au hotărât să se mute la Silicon Valley. Pentru cei mai inteligenți ingineri din lume și cei mai creativi antreprenori, nu exista, pur și simplu, un alt loc mai pasionant.

Odată ce industria cipurilor a prins contur, ea s-a dovedit imposibil de dislocat din Silicon Valley. Lanțurile de aprovizionare cu semiconductori de astăzi au multe componente din multe orașe sau țări, dar aproape orice cip creat vreodată are o legătură de un fel sau altul cu Silicon Valley sau este produs cu unelte proiectate și construite în California. Vasta rezervă de expertiză științifică a Americii, alimentată de fondurile guvernamentale pentru cercetare și stimulată de iscusința cu care erau momiți cei mai grozavi oameni de știință din alte țări, a furnizat cunoștințele de bază necesare pentru avansurile tehnologice care au urmat. Rețeaua de firme de *venture capital* și bursele de valori le-au furnizat start-up-urilor capitalul necesar pentru creștere și au scos de pe piață nemilos companiile care nu aveau rezultate bune. Între timp, cea mai mare

piață de consum din lume, SUA, a făcut posibilă creșterea care alimentează investițional decenii de cercetare și dezvoltare a noilor tipuri de cipuri.

Alte țări nu au reușit să țină pasul, dar au avut rezultate bune atunci când au reușit să se integreze profund în lanțurile de aprovizionare ale Silicon Valley. Europa posedă insule izolate de expertiză în materie de semiconductori, mai ales în producția de mașini-unelte necesare pentru a confecționa cipurile și în proiectarea arhitecturilor de cipuri. Guvernele asiatice din Taiwan, Coreea de Sud și Japonia și-au făcut loc cu coatele în piața cipurilor subvenționând companii private, finanțând programe de training, păstrând jos rata de schimb a propriilor monede și impunând taxe pe cipurile importate. Această strategie a generat capabilități economice pe care nu le posedă nimeni altcineva, dar pe care nu le-au putut crea decât în parteneriat cu Silicon Valley, continuând să se bazeze în mod fundamental pe uneltele de prelucrare, software-ul și clienții din SUA. Între timp, cele mai de succes firme de cipuri americane au construit lanțuri de aprovizionare care se întind în toată lumea, scăzând costurile și generând expertiza care a făcut Legea lui Moore posibilă.

Astăzi, grație acesteia, semiconductorii se ascund în orice dispozitiv care are nevoie de putere de calcul – iar în epoca *Internet of Things* asta înseamnă în mare măsură *orice* dispozitiv. Chiar și produse vechi de o sută de ani, ca automobilele, includ acum echivalentul a o mie de dolari în cipuri. Dat fiind că acestea nu existau acum șaptezeci și cinci de ani, este o evoluție extraordinară.

În timp ce *USS Mustin* naviga către sud, în august 2020, lumea de-abia începea să conștientizeze dependența noastră de semiconductori – și dependența noastră de Taiwan, care manufacturează cipurile care generează o treime din puterea de calcul pe care o producem în fiecare an. TSMC-ul taiwanez produce aproape toate cipurile avansate de procesoare din lume. Atunci când COVID-ul a lovit lumea în 2020, a perturbat și industria cipurilor. Unele dintre fabrici au tras obloanele temporar. Vânzările de cipuri pentru automobile au scăzut dramatic. Cererea de PC-uri și centre de date a explodat, fiindcă toată lumea se pregătea să lucreze de acasă. Apoi, în decursul lui 2021, au avut loc o serie de accidente care au amplificat perturbările: un foc dintr-o fabrică japoneză de semiconductori, furtuni de gheață în Texas, una din capitalele producției de cipuri din SUA, și, în fine, o nouă rundă de izolare COVID în Malaezia, unde sunt asamblate și testate multe dintre cipuri. Dintr-odată, multe tipuri de business-uri digitale din

Silicon Valley s-au trezit într-o penurie gravă de semiconductori. Marii fabricanți de mașini, de la Toyota la General Motors, au trebuit să închidă fabrici timp de mai multe săptămâni, în lipsa acelorași semiconductori. Penuria de cipuri – chiar cele mai simple dintre acestea – a provocat închideri de fabrici și în partea opusă a globului. Părea o demonstrație perfectă a faptului că globalizarea nu funcționează.

Zeci de ani la rând, liderii politici din SUA, Europa și Japonia nu s-au preocupat prea tare de cipuri. La fel ca noi toți, și-au închipuit că companiile de tehnologie se ocupă cu motoare de căutare sau social media, și nu cu *waferi* de siliciu. Atunci când Joe Biden și Angela Merkel au vrut să știe de ce fabricile auto din țările lor trăgeau obloanele, răspunsul se afla în lanțurile de aprovizionare de o complexitate extraordinară legate de semiconductori. Un cip tipic poate fi proiectat după planuri realizate de compania deținută de japonezi, cu sediul în Marea Britanie, Arm, de o echipă de ingineri din California și Israel, folosind software de design din SUA. Atunci când designul e complet, acesta este trimis la o fabrică din Taiwan, care cumpără *waferi* de siliciu ultrapur și gaze specializate din Japonia. Designul e gravat în siliciu folosind unele dintre cele mai fine unelte de precizie din lume, care pot coroda, depozita și măsura straturi de material groase de câțiva atomi. Aceste unelte sunt produse mai ales de cinci companii – una olandeză, una japoneză și trei californiene –, fără de care cipurile avansate n-ar putea fi pur și simplu produse. Apoi, cipul este împachetat și testat, adesea în Asia de Sud-Est, înainte de a fi trimis în China pentru asamblarea într-un telefon sau computer.

Dacă unul din pașii procesului de producție a semiconductivului lipsește, stocul mondial de putere de calcul este amenințat. În epoca inteligenței artificiale, se spune adesea că datele sunt noul petrol. Și totuși, adevărata limitare cu care avem de-a face nu este disponibilitatea datelor, ci cea a puterii de calcul. Există un număr finit de semiconductori care pot stoca și procesa date. A îi produce este zăpăcitor de complex și extrem de scump. Spre deosebire de petrol, care poate fi cumpărat din multe țări, producția noastră de putere de calcul depinde în mod fundamental de o serie întreagă de puncte nevralgice: unelte, substanțe chimice și software, adesea produse de doar câteva companii, și uneori chiar de una singură. Nici o altă fațetă a economiei nu depinde la fel de mult de atât de puține firme. Cipurile din Taiwan furnizează 37% din puterea de calcul adăugată în fiecare an. Două

companii coreene produc 44% din cipurile de memorie din toată lumea. Compania olandeză ASML livrează în proporție de 100% cele mai avansate mașini de litografie cu ultraviolete din lume, fără de care cipurile de ultimă generație nu ar fi posibile. Prin comparație, cota de 40% din producția de petrol mondială a Organizației Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) nu arată deloc impresionant.

Rețeaua globală de companii care produc anual un bilion de cipuri nanometrice este un triumf al eficienței. Și, în același timp, e caracterizată printr-o vulnerabilitate incredibilă. Perturbările din pandemie sunt doar un exemplu palid cu privire la ceea ce ar putea produce, în economia globală, un cutremur bine plasat. Taiwan este așezat pe o falie tectonică din care a rezultat nu mai demult de 1999 un cutremur de 7,3 grade pe scara Richter. Din fericire, asta a oprit producția de cipuri numai timp de două zile. Dar e doar o chestiune de timp până când insula va fi lovită de un cutremur mai puternic. Unul devastator ar putea ajunge și în Japonia, și ea o țară zgâlțâită de cutremure care produce 17% din cipurile din lume, sau în Silicon Valley, care în ziua de astăzi manufacturează puține cipuri, dar e responsabilă cu echipamente esențiale pentru producția acestora, echipamente produse la rândul-le în facilități așezate pe falia San Andreas.

Și totuși, riscul seismic care amenință cel mai tare industria contemporană a semiconducătorilor ține nu de plăci tectonice, ci de ciocnirile dintre puterile globale. Deoarece China și Statele Unite au intrat într-o luptă pentru supremația globală, atât Washingtonul, cât și Beijingul sunt foarte decise să controleze viitorul tehnologiei informației și, într-o proporție foarte neliniștitoare, acesta depinde de o insuliță pe care Beijingul o consideră o provincie renegată, iar America a promis să o apere inclusiv cu ajutorul forței militare.

David Neacșu este unul dintre cei mai cunoscuți alpiniști și exploratori români. A participat la zeci de expediții pe mării munți ai lumii și a explorat zone mai puțin cunoscute de pe toate continentele, parcuri naționale din Africa, jungla amazoniană, precum și taigaua siberiană. În *Cartea înălțimilor: Povestea unei vieți de explorator* veți citi despre toate aceste aventuri și veți afla cum a reușit David Neacșu să le organizeze și să le ducă la bun sfârșit. Volumul este rezultatul colaborării dintre David Neacșu și jurnalista Ruxandra Hurezean, care i-a ascultat poveștile și le-a scris cu mult talent.

David Neacșu

CARTEA ÎNĂLȚIMILOR

POVESTEA UNEI VIEȚI DE EXPLORATOR

Redactată de Ruxandra Hurezean

Prefață de Dinu Mititeanu

EVEREST-VISUL. CA UN CUȚIT ÎN INIMĂ

Everestul se va dovedi, până la capăt, cel mai complex proiect din viața mea și cel mai dureros. La începutul anilor '90, când lucram la BTT (Biroul de Turism pentru Tineret), niște tipi s-au apucat de organizat ceea ce trebuia să fie prima expediție românească pe Everest. Au deschis un cont bancar în care să strângă fondurile necesare logisticii și au anunțat că fac echipa. Am început și eu să-mi strâng bani și m-am înscris în competiție. Ca să fii selectat trebuia să aduci dovezi că ai un palmares de alpinist. Atunci am străbătut toată creasta Meridionalilor, de la Sinaia la Herculane, în 16 zile, de unul singur și fără „să ating clanța cabanei“. Adică fără să fi poposit la vreo cabană. Asta e regula.

Numai că cei care organizau așa-zisa expediție au fugit cu banii. Eu apucasem să strâng 3.000 de dolari, și cu ei am deschis magazinul Himalaya, magazin de echipamente sportive, despre care am să vă povestesc mai târziu.

Așadar, prima inițiativă de expediție românească pe Everest a fost o țepă. Bocancii pe care mi-i cumpărasem i-am dat unui coleg când a plecat în expediție pe K2. Ei au ajuns în Himalaya.

Însă visul să ajung pe Everest a rămas viu. Știam că sunt pregătit pentru această etapă. Încep, deci, să mă gândesc serios la organizarea unei expediții pe Everest. Toți pașii de până acum au fost pași spre Everest. Mă gândeam că aș putea să-l urc singur sau cu câțiva tovarăși, ca până atunci. Aveam resursele materiale, experiența și condiția fizică să o fac. Dar mi se părea prea puțin.

Încep să gândesc la asta, și cu fiecare zi și noapte mă apropiu de un plan realizabil. Pentru Everest, anul 2003 va fi un an special, an jubiliar. Se împlinesc 50 de ani de când a fost cucerit de om, de când Hillary și Tenzing au ajuns în 1953 pe vârful lui, la 8.848 de metri. Acesta poate fi cel mai potrivit an...

În februarie 2002 plec în Nepal, cu un plan. Am de gând să prospectez terenul pentru ceea ce visez să fie o expediție românească pe Everest. Vreau să văd *Monstrul* cu ochii mei, să-l miros cu nasul meu și să-l pipăi cu palmele mele.

Ajung în Kathmandu. Fac planuri peste planuri. Stau în Nepal o lună de zile și urmăresc tot ce înseamnă expediții pe Everest. De unde pornești, cum închiriezi porteri și șerpași, care sunt cei mai buni, cât sunt taxele, care sunt condițiile, ratele de succes, riscurile. Aflu că ascensiunea prin Nepal e mai scumpă decât prin Tibet, dar șerpașii nepalezi sunt mai buni, mai experimentați. Fac și primele trasee cu ei.

Dau de o librărie extraordinară, Pilgrims Book House, cea mai mare librărie de limba engleză din Kathmandu. Aici se găsesc toate cărțile de care aș avea nevoie. Cumpăr hărți, albume, documentare, ghiduri scrise de alți organizatori de expediții și petrec foarte mult timp cu cei care se întorc de pe munte. Prin piețe și baruri aflu povești uimitoare, dar și că unul din șase alpiniști nu se mai întoarce de pe Acoperișul Lumii. Everestul înghite oameni, bani, energii. Dar, mai ales, înghite visurile celor mai cutezători dintre oameni.

Aș vrea să pot să vă descriu lumea asta, fremătătoare, de la baza muntelui. Agitația e permanent la punctul de fierbere. Aici totul – absolut totul se învâрте în jurul muntelui. E cam ca în marile porturi, unde oamenii vin și pleacă, iar toată suflarea are treabă cu marea. Aici toți trăiesc cu ochii pe munte, pentru munte. E un du-te-vino permanent. Se cumpără și se vând cele mai incredibile lucruri. Entuziasmul și disperarea merg mână în mână.

Mă întorc la București și încep să pun pe hârtie cam tot ce ar trebui făcut pentru o expediție românească pe Everest. Primisem

oferte de la agențiile de trekking din Asia și, pentru o expediție de 70 de zile pe Everest, bugetul pare amețitor. Compar costurile și constat că, într-adevăr, ascensiunea prin Tibet este mai puțin costisitoare, taxele prin Nepal fiind aproape duble. Am experiența unor planuri de acest fel de la expedițiile trecute, dar și din faptul că, din 1994, administrez propria mea firmă, iar asta mă ajută în privința organizării și întocmirii unui buget. O expediție nu e doar un vis, ci e vorba despre logistică și bani. Despre obiecte, strategii și etapizare. Nu va fi vorba doar de mine și viața mea, ci de o întreagă echipă, și asta înseamnă o mare responsabilitate, angajamente și eforturi însutite.

După ce am proiectul scris, argumentat și cu un deviz estimativ, selectat din ofertele primite de la Agenția Asian Trekking, merg cu el la Ministerul Tineretului și Sportului. Aici mi se spune că nu se poate. Nu sunt bani. În fine, mi se sugerează să încerc la guvern sau la președinție, pentru că ar exista niște fonduri destinate promovării imaginii României în lume. Și poate ni se dă ceva de acolo. Așa și fac. [...] Începe nebunia. Mărturisesc că, în anii 2002 și 2003, pentru mine există doar Everestul. Nu am familie, nu am firmă, nu am viață normală. Zi de zi, noapte de noapte, respir, mănânc și dorm cu Everestul în cap. În absența mea, și firma începe să meargă prost.

Conducerea Federației Române de Alpinism și unii colegi alpiniști, când află că am primit finanțare pentru expediție, îmi sar în cap: de ce eu, și nu ei? Pe cine am sus-pus, al cui nepot sunt? Președintele Federației mă convoacă la el și, timp de opt

ore, mă supune unui tir de întrebări. Pe scurt, cere banii pentru Federație, ca să organizeze mai multe expediții în țară, în loc de una singură pe Everest. Îi răspund că eu nu pot să fac așa ceva, ar fi deturnare de fonduri și pot să fac pușcărie. Dar îl sfătuiesc să scrie și el un proiect și să ceară finanțare, cum am făcut și eu. Îl las furios și mă aștept la ce e mai rău.

Și, „ce e mai rău“ vine repede. Urmează atacuri și calomnii care mă dor cumplit. Mă dor nu doar pentru că sunt niște minciuni, dar și pentru că ele arată că nu suntem pregătiți să acceptăm ideea că și inițiativele individuale pot coagula energii și pot beneficia de finanțare dacă sunt bune. Eu voi da socoteală pentru fiecare bănuș, dar mai ales pentru fiecare viață pe care o duc pe Everest. Îmi asum aceste responsabilități. E condamabil să ai inițiative și să-ți asumi responsabilități?

În paralel cu pregătirea proiectului pentru finanțare am început pregătirile pentru formarea echipei. Este cel mai greu lucru. Nu poți lua într-o asemenea expediție toți alpiniștii care ar merita. Este de la sine înțeles că o primă alegere le va influența și pe celelalte. Alpiniștii care acceptă și aleg să mi se alătore au, la rândul lor, preferințe. [...] Deși e complicat, reușim să creăm o echipă: Teodor Tulpan, Lucian Bogdan, Cornel Galescu, Marius Gane, Mihai Sima și Gheorghe Dijmărescu – alpiniști de vârf, Șerban Georgescu, cameraman, Sebastian Koga, medic, Vasile Dogaru, Sorin Smilovici, Daniel Pistică, Amedeo Rucăreanu și Krishan George, echipa de suport, și eu, David Neacșu, conducătorul expediției.

După ce se formează echipa, o misiune la fel de grea este să o ții la cald, să fie permanent în pregătire fizică și psihică. Pentru o

asemenea misiune e nevoie să ai un tonus bun și o dorință constantă să mergi acolo. Să știi la ce te aștepți și, cu toate astea, să vrei să mergi mai departe. Pe Everest pleci din momentul în care te-ai hotărât. Pleci de când ai decis că vrei să o faci. Urci în fiecare zi în care te pregătești pentru asta. Noaptea visezi că nu ai aer, că te izbește vântul, că ți-e frig, că ți-e foame. Tot ce se întâmplă cu tine e Everest. El îți taie suflarea în plină zi, la soare, dar îți și dă putere. Practic, cu fiecare zi, chiar înainte să ajungi acolo, tu urci deja.

În perioada pregătirilor îmi rămâne cel mai puțin timp să mă gândesc la mine. Fiecare zi este pentru expediție. Nu mă mai interesează nimic altceva, nici măcar de mine însumi. Îmi consum toată energia cu pregătirile și disputele din jurul expediției. Ca niciodată altcândva, sunt robul socotelilor și al pregătirilor. Fac planuri, achiziționez materiale, caut sponsori, fac parteneriate. Dau socoteală. Pentru felul în care am selectat echipa sunt convocat să răspund în fața Senatului României și o fac. Păstrez și acum discursul, un raport detaliat cu toate explicațiile. Le-am spus de ce pot să meargă unii, și nu alții, că merită și cei care n-au mai fost acolo o șansă și cum compatibilitatea contează dacă vrei să-i aduci pe toți vii acasă. Sunt convocat și la Guvern. Răspund la întrebări și acolo.

Din fericire, în tabăra de pregătire pe Aconcagua, între 17 ianuarie și 17 februarie 2003, unde ni s-au alăturat mai mulți alpiniști decât cei care vom merge pe Everest, îmi mai vine inima la loc. Sunt oameni buni și, cum nu există o miză, nu este o competiție, sunt entuziaști și generoși. Petrecem o lună de zile *de miere*, aș putea spune. Mă îngrijorează însă starea de sănătate a lui Mihai Sima, care la 4.300 de metri altitudine suferă un edem pulmonar și trebuie să coboare urgent. Îl transportăm cu un elicopter în care n-am loc și eu. Mă pornesc pe jos, trebuie să-l însoțesc, să fiu lângă el. Sunt sfătuit să n-o fac, însă nu stau pe gânduri, este viața lui în joc! Chiar dacă asta înseamnă să renunț, să nu mai ajung pe vârf și poate că acest lucru mă va costa, nu am regrete. Știu că fac ce trebuie. Mihai stă internat două zile în spital și apoi o săptămână sub tratament, la pat, în hotel, unde îl veghez permanent. Când își revine, mă bucur și-i sun pe toți să le spun.

Tabăra aceasta, expediția de pregătire, o suport din banii mei; sponsorii care promiteau susținere n-au trimis încă nimic. Înainte de plecarea spre Everest, bilanțul pregătirilor arată bine: avem cele mai bune echipamente, iar oamenii sunt optimiști. Cu sponsorizările promise și suma alocată de guvern, bugetul ajunge cam la 335 de mii de dolari. N-am făcut economie la calitatea

echipamentului, el ne poate asigura supraviețuirea. Nici la hrană. Nu vom face nici la altele, vom lua oxigen de cea mai bună calitate, voi încerca să gestionez cheltuielile cât mai strâns, dar nu la capitolele vitale. De altfel, la întoarcere, voi prezenta guvernului raportul detaliat al cheltuielilor, până la ultimul cent.

Pe 27 martie pornim spre Nepal, cu escală la Viena, și aterizăm în Kathmandu. Orașul acesta fremătător, un Babilon religios, în care viața cu tot ce înseamnă ea se petrece pe stradă, iar strada arată ca un bâlci de dimineața până seara, îi hipnotizează pe băieți. Echipa se răsfiră pe străzile lui, cu greu îi mai văd sau aud. Mă bucur însă pentru ei și mă ocup de treburile mele: negociez și achiziționez materiale, șerpași, mijloace de transport și tot ce ne mai trebuie.

Alegem partea nordică, tibetană, unde taxele de ascensiune sunt mai mici, 14.900 de dolari de persoană. Și mai este un avantaj – deși este mai frig, tocmai de aceea zăpada are mai mare stabilitate, iar pericolele de avalanșă sunt mai mici. Am ales agenția Asian Trekking, considerată cea mai bună, și pentru că este condusă de Ang Tshering Sherpa, președintele Clubului Alpin Nepal, și care a făcut parte din prima echipă ce a cucerit vârful Everest.

Agenția Asian Trekking ne organizează o conferință de presă pentru că în echipă le-am inclus, la rugămintea lui Gică Dijmărescu, pe soția lui, Lakpa Sherpa, dar și pe sora mai mică a acesteia, Doni Sherpa, care are 15 ani și 8 luni. Ascensiunea noastră fiind prin Tibet,

Doni are voie să meargă cu noi. Prin Nepal ar fi împiedicat-o legislația, care le interzice tinerilor sub 18 ani să escaladeze Everestul. Doni e foarte hotărâtă, iar sora ei, Lakpa, a mai urcat pe vârf de două ori. Familia lor ne oferă și doi șerpași care să ne însoțească. Socotesc că astfel beneficiem de ajutorul lor și asta ne va prinde bine, poate conta foarte mult.

Avem de transportat o tonă și jumătate de echipament și provizii. Bagajele noastre sunt organizate în butoaie de plastic, o metodă consacrată pe Himalaya, sunt cele mai bune pentru păstrat și transportat lucrurile. Amedeo este managerul lor. Fiecare butoi are un număr, iar pe exterior este lipit inventarul cu tot ce se află în el. Amedeo are un opis și știe în fiecare moment în care butoi este ața albă, cașcavalul, unde e lumânarea sau becul. Șirul de mașini, iaci, oameni și butoaie se întinde până unde nu-i mai văd capătul. 29 de oameni. 14 români și 15 nepalezi – alpiniști, bucătari și șerpași de altitudine. Șerpașilor le-am dat bani să-și cumpere echipament bun, dar au luat ce era mai ieftin. Boala sărăciei, pe care și noi am cunoscut-o. Sper să reziste. [...]

A doua zi, pe 11 aprilie, plecăm spre Tabăra de Bază Avansată, la 6.400 m, cu un popas la 5.800. Pe măsură ce urc, simt că mi se face tot mai rău, dar nu mă opresc. La 18 aprilie, nu știu unde suntem exact, când inima mea cedează. Cad din picioare și medicul nostru, Sebastian Koga, vine să mă ajute. E foarte îngrijorat. Durerea mea, ca o gheară în piept, îl sperie rău. Pe mine mă trec apele, simt că mă sufoc. Trebuie să cobori imediat la bază, îl aud spunând. Cobor ajutat de alpiniștii din expediția chineză. Mai târziu, Sebastian vine și rămâne cu mine, mă veghează toată noaptea. A doua zi plecăm spre satul unde este un spital. Koga vrea să se asigure că inima mea e bine. Nu e bine. De la Zangmu mi se spune să aleg între a rămâne, dar cu mari riscuri, sau a pleca acasă, la spital. Aleg să rămân.

Nu pot să descriu prin ce trec. Am muncit toată viața ca să ajung aici, toți munții pe care i-am urcat erau trepte pentru ascensiunea pe Everest. Iar acum inima mea, tocmai ea, stă între mine și munte, nu mai poate! Am tras ca un iac să fac rost de bani, de materiale, de logistică și să ajung aici. Știu, tocmai stresul foarte mare de dinaintea plecării, atacurile venite din partea confrăților, atacurile din partea presei, drumurile între instituții pentru rezolvarea actelor necesare, corespondența zilnică, înghesuiala de la ușa mea – toți voiau să vină pe Everest –, toate mi-au afectat inima, mi-au secat forțele. Koga spune că am plecat obosit și că vinovat este stresul. Eu urcasem, înainte să vin pe Everest, Everestul birocrăției și al umilinței. Everestul suferinței. Și încă nu ajunsesem în „vârf”. Inima mea nu a fost scutită nici de aici înainte. [...]

Muntele înseamnă singurătate. Chiar și atunci când ești însoțit, tot singur ești. Pentru că ești răspunzător de viața ta, tu decizi unde pui piciorul. De ochii, de mâinile și de mușchii tăi depinzi. Tu îți faci strategia de ascensiune. Fiecare alpinist are viziunea lui. Își croiește drumul într-o viziune personală, în care ține cont de forțele și de abilitățile sale. Sigur că există trasee prestabilite, dar sunt și alternative, poți alege ce ți se pare mai bun pentru tine. De fiecare dată am o viziune personală asupra drumului. Mai întâi ți-l imaginezi, apoi îl analizezi pe bucăți, construiești o strategie de parcurs, în funcție de ce vrei și ce poți. Trebuie să fii foarte atent și să te cunoști foarte bine. În general, noi, alpinistii, de asta mergem pe munte, să ne cunoaștem, să ne regăsim în singurătate. Alpinismul este un sport al singurătății.

Timp de patru ani am mers singur pe munte. Ca să mă antrenez nu doar fizic, ci și psihic. Să mă antrenez pentru singurătate. De aceea, nu mi-a fost teamă să plec singur spre vârf în Aconcagua, în Ilimani sau pe Cotopaxi. Eram obișnuit cu singurătatea, antrenat pentru situații în care te bazezi doar pe tine și pe viziunea ta asupra muntelui. Trebuie să înțelegi că ești într-un mediu care te solicită la maximum și că te bazezi doar pe tine. Trebuie să cunoști muntele, zăpada, semnele vremii, geografia, orografia locului. Toate acestea se învață în timp. Toate accidentele de pe munți sunt subiective, se datorează omului, nu muntelui. Nici vântul, nici furtuna și nici avalanșa nu sunt vinovate, ci tu că nu le-ai înțeles și n-ai ținut cont de ele. E o chestiune de asumare a responsabilității, a riscului. Să știi la ce te-ai înhămat și dacă poți să duci la bun sfârșit. Asta trebuie să știi despre tine. Iar ca să afli cât poți de unul singur, trebuie mai întâi să fii singur.

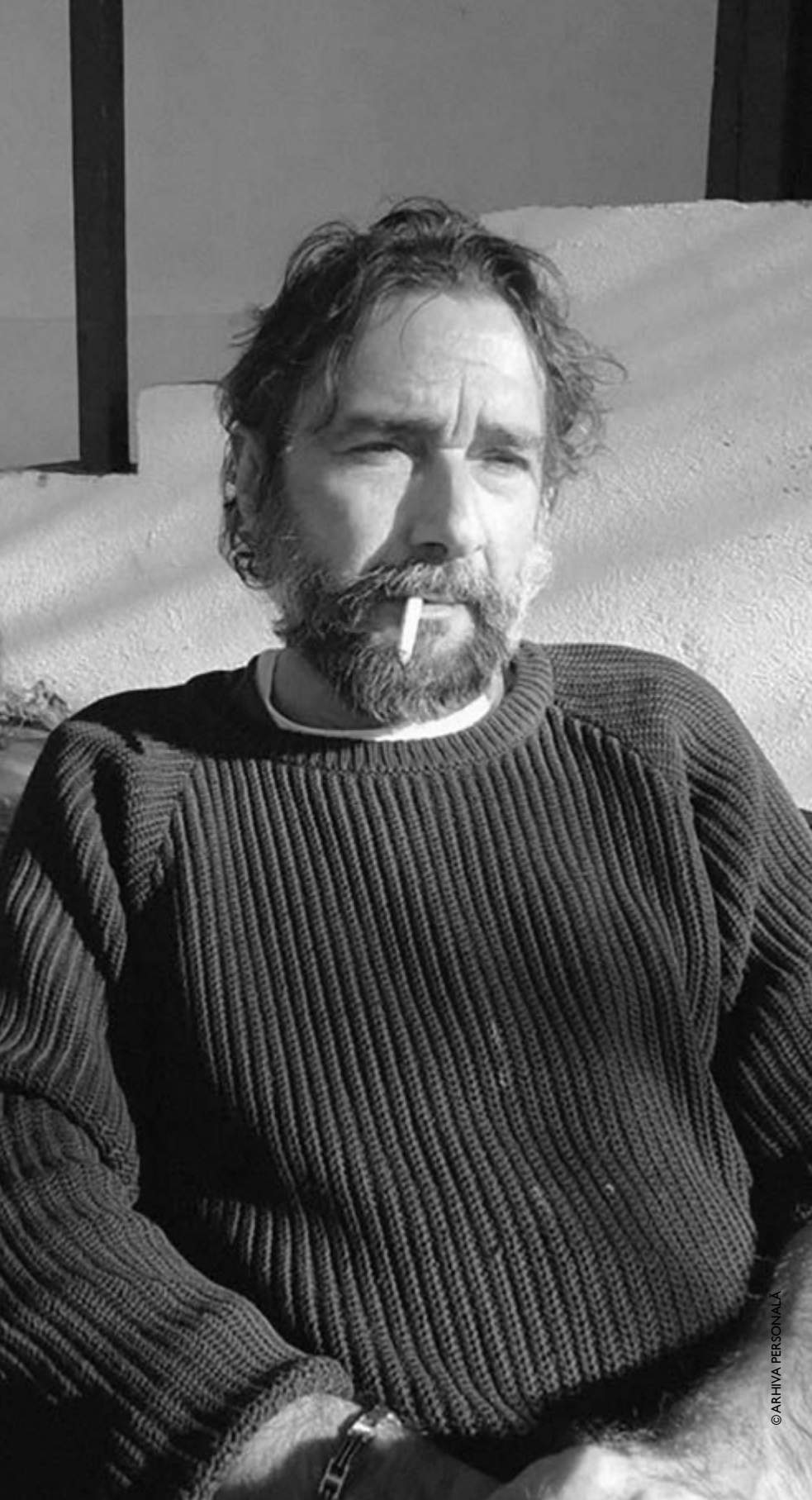
Singurătatea pe munte te încearcă și atunci când ești cu ceilalți. Pentru că spaimele, suferința sunt doar ale tale. Pe McKinley am stat cu Amedeo în cort trei zile. Dar mă simțeam singur. Înconjurat de ghețuri și de vânt, mă gândeam că acolo îmi rămân oasele, că am acasă multe lucruri nerezolvate, copii, familie. Toate acestea te copleșesc, sunt doar ale tale. Nu ți le ia nimeni din spinare. Însă cel mai acut sentiment de singurătate l-am avut în Antarctica. Acolo știam că, și dacă mi se întâmplă ceva, nu vine nimeni să mă salveze. Avionul vine o dată pe săptămână, într-un punct anume și doar dacă poate zbura, dacă nu e furtună. Ești într-un imens pustiu de gheață, fără țipenie de om în jur. Nu vine nimeni dacă ți s-a făcut rău. Nici salvarea, nici urgențele nu sunt la două străzi mai încolo. Totul ar fi prea departe, prea greu. Nici un suflet în preajmă, nici un semn de viață, nici un fir de iarbă, totul este rece, steril, mort. Nimeni nu te vede, nimeni nu te aude. Tăcere și miros de gheață uscată. Auzi doar pașii tăi în

zăpadă. Îi auzi ca prin vată. Nici ochii nu te mai ajută. Sătui de atâta alb, parcă sunt orbi. Acolo, singurătatea este absolută.

Și tot singur te simți în fața deciziilor. Îmi amintesc noaptea în cort, pe Aconcagua, când alături era operat englezul cu piciorul degerat. Era înainte de a porni spre vârf. Băieții mei se simțeau rău. Dacă voiam să urc, urcam singur. Ce decizie să iau? Eu și doar eu hotărâsc acum ce fac. Cu ce sunt eu mai bun ca ăla care urlă în cortul de alături? Mă întrebam asta. Și totuși la miezul nopții m-am sculat. Am decis să plec singur. Iar sus, pe vârf, ești doar tu și cerul deasupra ta. Pământul și toți ceilalți sunt foarte departe. Acolo tu te bucuri de unul singur, nu te vede nimeni. N-am sunat niciodată pe nimeni de pe vârfuri de munți. Mi-am imaginat că toți ai mei sunt la treburile lor, unii la școală, alții la birou, în autobuz sau la baie și sună telefonul: Sunt David, te sun de pe vârful Aconcagua, sunt deasupra Americii de Sud! Ar fi extrem de nefiresc. Ar fi ca nuca-n perete.

La întoarcerea de pe Everest am plecat la mare. Am stat toată vara singur la Vama Veche. Noaptea mă trăgeam sub mașină și acolo dormeam. Dimineața priveam cum se întinde soarele peste ape, pe nisip, până la mine. Mă scurgeam afară de sub mașină și, fără vlagă, zăceam la soare. Eram epuizat fizic și psihic. Aveam nevoie de căldură, de singurătate și de tăcere. Ca un motor turat la maximum prea multă vreme, care are nevoie să revină la normal. Nu am sunat pe nimeni și nu am vorbit cu nimeni. Prea mult fusesem răspunzător pentru alții, pentru prea multe. Aveam nevoie de un timp doar pentru mine. Din Vamă, am plecat în Deltă. Atunci m-am îndrăgostit de ea. De atunci merg frecvent acolo și 90% din timp sunt singur în barcă, pe ape.

Vlad Macri (n. 1965) nu a fost niciodată un tip mândcios și, până pe la vârsta de 20 de ani, nu s-a arătat deloc interesat de arta culinară. Dar totul s-a schimbat în anii '80 ai secolului trecut, atunci când Nicolae Ceaușescu a impus „alimentația științifică“, adică penuria alimentară națională. Ca să poată îngurgita sarmalele de la magazinele Gospodina (cu extrem de puțină carne și păsat în loc de orez), citea despre cum se prepară un mușchi de vită cu sparanghel; în fața unei supe din zeamă de gheare de găină, devora rețeta raței cu portocale... În anul 2008, cam sătul de citit gastronomie, s-a gândit să scrie și el o cărțuie: *Stufat ori estouffade? sau Există bucătărie românească? Humanitas* a publicat-o, și ea a stârnit destul de multe polemici, aceia convinși de originalitatea absolută a gătelilor românești simțindu-se profund lezați de acest text considerat cam globalist și demitizator. Așa că Vlad Macri s-a retras cu timiditate în propria-i bucătărie și s-a apucat de gătit. Fiind absolvent al Facultății de Limbi Străine, a devenit chiar specialist în prepararea limbii de vită. Și a așteptat 15 ani să mai publice o carte. Pe care Humanitas o va lansa în toamna acestui an.

Vlad Macri

ALFABETUL BUCATELOR

POVESTIRI CU MIEZ GUSTOS
CUPRINZÂND REȚETE
ROMÂNEȘTI REINVENTATE SAU
DE LA STRĂINI ÎMPRUMUTATE

MOEȚI-S CHANDONII?

Arta culinară chiar trebuie să uimească, aș îndrăzni să afirm. Ba chiar să păcălească... Nu uitați faptul că din verbul latinesc *farciare*, cu sensul de „a umple“, provin ambele înțelesuri ale cuvântului francezesc *farce*, umplutură culinară, dar și păcăleală sau gen dramatic comic. În acest sens, arta gătirii seamănă cu tehnica iluzioniștilor. În romanul *The Prestige* (apărut în 1995, pe baza căruia Christopher Nolan a regizat filmul cu același nume), Christopher Priest scrie despre cele trei faze ale unui truc de iluzionism: prima este „Angajamentul“, în care magicianul vă arată ceva banal, o carte de joc sau un porumbel, lăsându-vă să înțelegeți că va face ceva straniu cu acel „ceva“. „Răsturnarea“

este faza în care, ca prin magie, porumbelul dispare. Sunteți uimiți, dar încă nemulțumiți; a face să dispară ceva nu este suficient pentru a culege aplauze. Cea de-a treia fază, cea esențială, este „Prestigiul”: porumbelul reapare, dar într-un loc sau într-un mod neașteptat.

Să zicem că luați masa în Maroc și vi se servește ceva ce pare a fi o plăcintă. Arată a plăcintă – foile de aluat de la suprafață sunt rumene și presărate cu zahăr –, miroase a plăcintă, căci parfumul de scorțișoară vă năucește... Aveți în fața dumneavoastră prima fază a magiei, „Angajamentul”. Dar de îndată ce tăiați o felie, constatați cu uimire că în interior se află carne de pasăre! Acum trăiți faza a doua, „Răsturnarea”: ideea că vă aflați în fața unui desert a dispărut ca prin minune și sunteți nedumeriți, poate chiar dezamăgiți. Dar apoi gustați... „Prestigiul” este descoperirea echilibrului din savoare, a modului în care dulcele completează finețea cărnii. Este ultima secvență din triada hegeliană: teză, antiteză, sinteză. [...]

ȚĂTIKI CUM NU SE POATE MAI NEOAȘ Vassilis este un bun prieten din Tesalonic. Apropo, când ajungeți pe acolo, ar fi preferabil să nu îi spuneți orașului Salonic, căci așa îi prescurtau numele turcii (de fapt, forma exactă folosită de ei este Selanik), și, cunoscând antipatia greco-turcă, bine ar fi să îi ziceți, corect, Tesaloníki, unde níki vine din *níke*, adică „victorie” în greaca veche, iar tesalienii sunt cei înfrânți de către macedonenii care au creat civilizația elenistică. Altfel spus, numele orașului înseamnă „victoria asupra tesalienilor”.

Amicul meu Vassilis a obținut și el nenumărate victorii în războaiele pe care le-a purtat împotriva mea, așa încât cafeneaua, în fine, barul său, ar putea purta numele *Macriniki*, fiindcă m-a doborât atât cu arme ușoare, precum rețina, Xinomavro ori Mavrud, cât și cu arme grele, cum ar fi uzo sau țipuro.

Sunt sigur că știți ce sunt rețina sau uzo, cât despre țipuro, este cam același lucru cu tescovina de la noi sau raki de la turci, adică este un uzo nearomatizat cu anason. Apropo, numele acestuia din urmă este italianesc, vine de la expresia *Uso Massalia*, adică „A se folosi în Marsilia”, inscripționată odinioară pe mai toate mărfurile exportate din Grecia către Occident.

În privința vinurilor, câteva precizări se impun... Xinomavro („Acru-negru”) este un soi de strugure roșu cu mare aciditate, care pe vremuri dădea vinuri tare tâmpite, cu gust vegetal-lemnos, ultra-taninoase, aspre și dificil de băut. Dar, în ultimii ani, grație unei vinificări inteligente, aceste defecte au devenit calități, aciditatea mare și bogăția în fenoli asigurându-i Xinomavro-ului

capacitatea unei îmbătrâniri îndelungate și profitabile, care îl transformă într-un roșu cu taninii îmblânziți, cu conținut mare în alcool și cu un minunat buchet de fructe, nu de lemn verde, cum are la tinerețe. Cu Mavrudi-ul, povestea este mai complicată: majoritatea românilor îl cunosc în varianta bulgărească, vecinii noștri de la sud considerând Mavrudul vinul lor național (cam cum ne raportăm noi la Feteasca Albă ori Neagră, cunoscute și în Ungaria sub denumirea Leanyka...). Dar strugurele ăsta, Mavrudul, este la fel de bulgăresc precum a fost Decebal finlandez, numai numele, care vine din *mávro*, „negru“ pe grecește, indicându-i originea. Interesant este însă faptul că, ampelografic vorbind, Mavrudi-ul și Mavrudul sunt cam același soi de strugure numit la noi Negru Vârtos (de la Panciu ori de la Drăgășani).

Paranteză legată de etimologia vinurilor: la Cotnari crește și ajunge în sticle un strugure „românesc“ numit Frâncușă. După cum denumirea ne arată (apelativul „frânc“ îi desemna în Evul Mediu pe mai toți occidentalii), soiul a fost adus în Moldova din vest, probabil de sașii care și-au lăsat amprenta și în numele localității Piatra-Neamț. De unde provine? Dintr-o zonă viticolă nordică, precum Alsacia franceză, unde vinurile albe au aciditate la fel de mare ca în podgoria Cotnari.

Dar vă povesteam despre Vassilis... Locanta sa este situată aproape de port, în ceea ce a rămas din Ladadika, vechiul cartier al crâșmelor și bordelurilor, care a ars în proporție de 90%. A fost, bineînțeles, un incendiu ivit din senin, în ziua de 18 august 1917, un nefericit accident, cum s-ar zice, numai că, absolut întâmplător, „grație“ lui, guvernul naționalist al lui Venizelos a putut reface complet centrul vechi al metropolei, pe baza unui plan urbanistic occidental (cu franțuzul Ernest Hébrard ca arhitect-șef), plan în care vechile case ale comercianților turci nu-și mai aveau locul.

Stranii aceste incendii întâmplătoare... Pe 13 septembrie 1922 (la patru zile după intrarea în oraș a trupelor turcești conduse de Kemal Atatürk), un incendiu și mai mare a prăpădit Smirna, distrugând în totalitate cartierele grecesc și armenesc din orașul astăzi numit İzmir... Refugiații greci din Asia Mică au repopulat nordul Greciei, iar ei au adus în Elada alte obiceiuri, alte mentalități, o altă sensibilitate, aceasta din urmă fiind cel mai lesne de simțit în rebetiko, un stil de muzică frecvent asemuit blues-ului. Voci aspre, guturale la bărbați, casante, sfâșietor de ascuțite la femei, vorbe rostite mocrnit peste notele primitiv-simplificate al buzuki-ului, texte la fel de rele, în care se vorbește

despre pușcării, alcool, droguri, curve și cuțitari... Punk *avant la lettre*. Sau, pentru cei cultivați, ar fi vorba despre latura dionisiacă a unui sunet „grecesc“ pe care turiștii superficiali îl cunosc doar în varianta apolinică, solară, banală, stil Nana Mouskouri.

Ei bine, la Vassilis în crâșmă, doar rebetiko se asculta, iar muzica asta, cu chiu cu vai reprodusă după imprimările din anii '30, are marele talent de a te trage către pahar. Asculți și bei, bei și ascuți... După cinci-șase piese, până și neoașul românaș ajunge, din Deceneu, Decebeu. De aceea amicul meu nu și-a dat oste-neala să facă bani și din mâncare; cine, Doamne păzește, ar băga în gură altceva decât alcool, când în urechi îți plânge corul modern al tragediei grecilor exilați? Dacă musai dorești, patronul îți poate oferi niște farfurioare cu măslina sau cu fistic... Cam atât.

Dar, în spațele clădirii pitice în care se află barul, există o curte interioară. Mică, dar tare frumoasă, cu smochini și lămâi pe margini. Acolo ne-am strâns într-o seară, după ce îi stârnisem curiozitatea lui Vassilis, vorbindu-i despre două descoperiri surprinzătoare pe care le făcusem în piața Modiano, cea mai veche și mai frumoasă din oraș (numele nu vine de la Patrick Modiano, prozatorul francez, ci de la una dintre cele mai vechi și mai bogate familii sefarde ale vechiului Tesalonic): prima descoperire era o legătură de leuștean, la vânzare pe o tarabă. Grecii îi zic leușteanului *levístico* (din latinescul *ligusticum apium*, adică țelină de Liguria), îl cunosc, îl cultivă, dar nu prea îl iubesc și nici nu prea îl utilizează în bucătărie; spre deosebire de vecinii lor bulgari, care îl folosesc, cam nepotrivit după părerea mea, până și la condimentarea peștelui, ba chiar și a unor excelente midii rapid fierte în vin alb, a căror savoare puternică, marină, nu merită stricăta cu o verdețură atât de parfumată și de ne-marină. Îmi este greu să-mi imaginez de ce atât bulgarii, cât și dobrogenii noștri camuflează, acoperă gustul simplu, iodat al scoicilor cu o iarbă intens-nepotrivită. O fi oare din pricina unei aversiuni față de textura și aroma acestor fructe de mare, încearcă ei oare să le „continentalizeze“, să le reducă stranietatea asociindu-le unei plante care înveselește de obicei borșul de găină ori ciorba de vacuță? Poate... Dar nu ar fi totuși mai potrivită gătirea lor împreună cu niște alge comestibile? În Marea Neagră pare-se că există patru specii de alge pe care le-am putea degusta (o ofertă mai săracă și mai puțin diversă decât ceea ce oferă Atlanticul, dar este totuși ceva...). De ce nu le folosim?

Dar să ne întoarcem în Grecia... După leușteanul din piață, o a doua descoperire o făcusem intrând într-o măcelărie; printre

cotlețele de berbecuț și mușchiuleți de vită, ce-mi văzuseră ochii?! Mititei! Da, mici, formatați exact ca la noi, în România, lunguieți, roșiatici și proaspăt-zemoși! *Suțukákia* se numeau și semănau leit nu numai cu ai noștri, ci și cu *kebabceta* din Bulgaria ori cu *čevapčići* din Serbia, Croația, Bosnia, Herțegovina, Muntenegru, adică, așa cum ați priceput deja, din defuncta Iugoslavie.

Vassilis a fost expeditiv când am adus vorba despre leuștean: „Cam amar...“ În privința mititeilor grecești însă, gura nu-i mai tăcea: cum că-s specialitate elenică, că doar ei, grecii, au avut ideea asta superbă de a face cârnăciori fără maț etc. Același delir naționalist întâlnit și în Valahia... S-a cam supărat pe mine când am încercat să-i explic că toți cârnații ăștia despielițați sunt de la turci citire (pardon, mâncare!), dovadă și originea numelui lor bulgăresc ori sârbo-croat (din kebab), dar și grecesc, anume din cuvântul *sugiuc*. Singularul cuvântului *suțukákia* este *suțuki* (nu „suzuki“, deși mașinile japoneze sunt des întâlnite în Grecia), iar această formă lexicală este singura pe care o pot pronunța grecii. Ei, de pildă, nu izbutesc să pronunțe *George*, tot ce le iese pe gură este un fel de „Țeortșe“; de aceea *sugiuc*-ul a ajuns „suțiuik“ și mai apoi „suțuki“. Nici cu alte consoane nu stau mai bine, ei nu le oferă turiștilor britanici *feta cheese*, ci „feta țiiiz“, iar pe grătar le pun frigărui din „țicăn“, nu din *chicken*... Cât despre *sugiuc*, el, la origine, nu însemna un produs de cofetărie, ci un cârnat ultrauscat, echivalentul ghiudemului (babicului). Asta, divagația lingvistică, a fost doar așa, ca să-l enervez din nou pe Vassilis.

În seara în care i-am spus aceste dureroase adevăruri, mi-a luat sticla de uzo și la revedere, valahule, la hotel cu tine! Nu a reacționat mai simpatic nici la citarea unui *mot d'esprit* al scriitorului Péter Esterházy, care a declarat că „mititeii cu muștar definesc Uniunea Europeană mai bine decât zece cărți“. Cât de inteligentă este propoziția asta, amuzantă și profundă în același timp, căci nu știu ce poate fi mai... „unitate în diversitate“ decât combinația dintre un fel de mâncare oriental și un condiment folosit cu precădere în vestul și nordul continentului! Iar fuziunea lor s-a produs aici, în gurile noastre dunărene. Dar, pentru Vassilis, muștarul este la fel de nesuferit ca leușteanul.

A doua zi, în toane mai tolerante, m-a invitat pe seară în curtea interioară, la un grătarel tipic grecesc, adică unul cu *suțukákia*, nu cumva cu *čevapčići* sau *kebabceta*. Urma să semnăm tratatul de pace de după războaiele balcanice. Eu, ca valahul dat dracului, am zis să îi fac două surprize: i-am spus că voi aduce câțiva mititei de-ai noștri, regățeni, și că voi face eu sosul, adică țățiki-ul.

Căci, am omis să vă spun, grecii sting iuțeala acestor *sutukakia* cu un sos din iaurt, castravete ultrafin tocat, ceva mentă la fel de bine mărunțită, destul de mult usturoi, sare, puțin ulei de măsline și un strop de zeamă de lămâie.

Cu mititeii am rezolvat-o repede: am cumpărat niște *sutukakia*, le-am stricat forma și i-am reamestecat cu un adaos de mujdei (ai lor au mai puțin usturoi decât ai noștri, sau chiar nu au deloc, de aceea ei îl pun din belșug în sos), cimbru, ienibahar, ardei iute măcinat mai grosier; apoi i-am reformatat. Din păcate, mi-a lipsit ingredientul esențial al micilor românești, acela care le dă gustul original, anume zeama de oase bine scăzută, până devine piftie, care îmbogățește aroma cărnii tocate. Din țăiki am eliminat usturoiul, am mărit cantitatea de zeamă de lămâie (iaurtul grecesc este mai puțin acrișor și mai smântânos ca al nostru) și am înlocuit menta cu... *levistico*. Am ales doar tulpinile și frunzele tinere, imature ale leușteanului, căci acelea nu sunt deloc amare, și le-am tocat atât de fin, încât planta nu putea fi recunoscută vizual în sos.

L-am dat pe spate pe Vassilis. Micii mei fierbinți aveau o iuțeală nemaipomenită, în care ardeiul iute era potențat de usturoi (poate cam în exces...), iuțeală care cerea, zbiera după țăikiul rece și acrișor, parfumat „parșivoriental“ cu leuștean. Combinația a fost cu adevărat năucitoare. Data viitoare am să încerc o variantă mai asiatică, am să folosesc coriandru!

Între mine și prietenul meu grec a rămas o singură dispută. El manifestă un dispreț profund față de Mavrodafni, un alt vin celebru al Eladei; nici eu nu sunt fan al vinurilor dulci, dar nici nu le neg dreptul la o existență gastronomică onorabilă. Mavrodafni („Dafin negru“) este un vin întunecat, aproape opac, cu nuanțe violacee, dulce, serios alcoolizat și cu uimitoare arome de ciocolată, cafea, prune sau caramel. Servit rece, într-o noapte toridă, pe malul Mării Egee, este divin. Tehnic vorbind, el se obține cam ca celebrul Banyuls francez, prin *mutage*, adică fermentația este stopată atunci când vinul are încă destul de mult zahăr rezidual, prin adăugarea unui distilat de vin (care îi mărește și gradul alcoolic).

Vassilis acceptă cu chiu, cu vai valențele Mavrodafni-ului ca vin post-desert, dar refuză să creadă că i se poate asocia vreun preparat culinar. Ei bine, sper să am ocazia să îi demonstrez că se înșală. Rețeta mea ar putea fi numită „Oaie beată la cuptor“ și se face cam așa: decopertați o pulpă de oaie (adică scoateți cu grijă tot învelișul de grăsime), apoi dezosați-o și tăiați carnea macră în bucăți măricele. Acestea, precum și cuverturii de grăsime, le dați un praf de sare, câteva de piper, ceva ardei iute uscat și pisat măricel, mai

puneți patru căței de usturoi, niște chimen, ienibahar, puțin cardamom, câteva cuișoare, boabe de coriandru și semințe de schinduf (pisate grosier); mai adăugați patru-cinci frunze de dafin printre ele, precum și trei smochine uscate (în jumătăți) și cinci curmale (fără sâmburi). La fundul unui vas suficient de încăpător așezați foaia de grăsime, apoi bucățile de carne condimentate și acoperiți totul cu un vin roșu dulce (la noi în țară, la Murfatlar se fac vinuri oarecum asemănătoare Mavrodafni-ului). Lăsați totul la marinat, la rece, timp de cel puțin 12 ore. Apoi scurgeți și ștergeți bine bucățile de carne și frigeți-le repede, pe foc iute, așa încât să obțineți o crustă frumoasă, dar miezul să le rămână în sânge.

Într-un vas care rezistă la cuptor, potriviți cuvertura de grăsime așa încât să învelească complet bucățile de carne (esențial este să le servească drept capac!) rumenite, peste care adăugați parte din zeama în care au zăcut, cu tot cu mirodenii (nu exagerați cu zeama asta, că doar nu faceți gulaș de oaie!). Vasul merge mai întâi la 180 de grade, pentru cam o oră și jumătate, apoi scădeți temperatura (ideal ar fi să nu depășească suta) și lăsați-l cel puțin două ore. Mai stropiți din când în când „capacul“, care își va lăsa grăsimea alcoolizată peste carnea protejată de dogoare.

Norocoși vor fi mesenii care vă vor admira trăgând cortina ovină a acestei mâncări și lăsând să se ridice aburul aromat al cărnii și fructelor dinăuntru! Lângă o asemenea minunăție, eu nu cred că merge altceva în afară de un orez gătit cât mai simplu și, bineînțeles, multe pahare cu „Dafin negru“, ori cu un vin roșu dulce românesc.

CUPRINS

Așa începe povestea: *n-a fost odată ca niciodată...* **B**rânză bună în burduf de câine **C**ea mai bună salată de roșii **D**imineța, supa de ceapă taie greața **E**pure si muove **F**abuloasele mese ale bunicii mele **G**reu o mai duceam la mare! **H?** hreanul, bineînțeles! **I**erburile bucătăriei noastre **J**ur că nu mai beau! **K**ulibiacul iernii românești **L**a masă cu armata roșie **M**oeți-s chandonii? **N**everending soup **O**pt mămăligi în căutarea unui bucătar **P**orumbelul iubește corcodușele **Q**uod licet porco non licet bovi **R**eședința mea de vară e la țară **S**traturi-straturi **Ș**tevia noastră, ștevia lor, ștevia tuturor **T**eoria și practica verzei murate și călite **Ț**ațiki cum nu se poate mai neaș **U**n năuroz de uitat **V**in după bere, o plăcere! **W**aterzooi ca la noi **X**anadu de lângă gară, cea mai tare crâșmă din țară! **Y**quem, supremul desert! **Z**meurata e apa favorită a somonului

Monica Lovinescu și Virgil Ierunca
la GDS, 1993